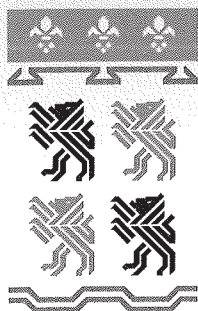

* Z 0 5 3 A 5 1 8 7 C 7 *

Raad van de gemeente Beverwijk /
Gemeenteraad
Postbus 450
1940 AL BEVERWIJK

documentnummer
UIT-18-39889

zaaknummer
Z-18-53664

Beverwijk,
3 december 2018

afdeling
Ruimte

team
Omgeving

behandeld door
J. de Waal

uw kenmerk/uw brief van

verzonden

onderwerp
Economische Verkenningen MRA 2018

19 DEC. 2018

Geachte raadsleden,

Hierbij ontvangt u een exemplaar van de economische Verkenningen Metropoolregio Amsterdam 2018.

Jaarlijks verschijnt deze "thermometer" van de economie in de metropoolregio Amsterdam.

Sinds 2014 is er sprake van een reële groei van het bruto binnenlands product (BBP) en de MRA blijft daarbinnen één van de snelst groeiende regio's. Binnen de MRA geldt dit ook voor de IJmond met uitzondering van het jaar 2015.

Hoogachtend,
burgemeester en wethouders van Beverwijk,
de wnd. gemeentesecretaris, de burgemeester,

R. Pirovano

drs. M.E. Smit

Bijlage(n): Economische Verkenningen Metropoolregio Amsterdam 2018

**ECONOMISCHE
VERKENNINGEN
METROPOOLREGIO
AMSTERDAM 2018**

Kerngegevens Metropoolregio Amsterdam

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017*	2018*	2019*
Nederland									
Bbp in mrd euro (marktprijzen, nominaal)	642,9	645,2	652,7	663,0	683,5	702,6			
Reële bbp groei in % (CBS, CPB)	1,7	-1,1	-0,2	1,4	2,3	2,2	3,2	3,2	2,7
Metropoolregio Amsterdam									
Brp in mrd euro (marktprijzen, nominaal)	118,5	119,1	122,6	128,4	135,1	139,5			
Reële groei in %	2,8	-0,6	1,5	4,2	3,8	3,1	3,8	3,7	3,2
Werkgelegenheid									
Werkzame personen (x 1.000)	1.373	1.376	1.379	1.383	1.437	1.456	1.485	1.524	1.556
Groei in %	1,1	0,2	0,2	0,3	3,9	1,3	2,0	2,6	2,1
Bevolking (x 1.000)	2.358	2.376	2.393	2.412	2.434	2.458	2.481	2.503	2.528
Groei in %	0,92	0,77	0,73	0,80	0,90	0,98	0,95	0,88	1,01
Bevolking 15-74 (x 1.000)	1.770	1.792	1.816	1.830	1.841	1.860	1.879	1.898	1.920
als % van de bevolking	75,1	75,4	75,9	75,9	75,6	75,7	75,7	75,8	76,0
Beroepsbevolking (x 1.000)	1.246	1.281	1.302	1.300	1.309	1.336	1.338	1.354	1.374
Participatiegraad	70,4	71,5	71,7	71,0	71,1	71,8	71,2	71,3	71,5
Werkloosheid (x 1000)	66	81	102	104	91	80	65	54	49
als % van de beroepsbevolking	5,3	6,3	7,8	8,0	7,0	6,0	4,9	4,0	3,6

*Prognose

Bron: CBS, CPB (bewerking en prognose TNO/NEO Observatory)

Inhoudsopgave

Voorwoord	1
Samenvatting	3
1. De economie van de MRA in vogelvlucht	7
1.1 Economische groei	7
1.2 Werkgelegenheid en werkloosheid	15
1.3 Dynamiek van bedrijven	20
1.4 Toegevoegde waarde en werkgelegenheid per sector	25
1.5 Investerings in vaste activa	28
2. Bevolking en arbeidsmarkt	33
2.1 Bevolking	35
2.2 Bruto-arbeidsparticipatie	39
2.3 Werkloosheid	45
2.4 Veranderingen op de arbeidsmarkt	51
2.5 Woon-werkverkeer	53
3. Economische structuur, concurrentiekracht en zzp'ers	57
3.1 Economische ontwikkeling per sector en specialisatie	58
3.2 Internationalisering	68
3.3 Zzp'ers	77
4. Kerncijfers per deelregio	89
4.1 Almere-Lelystad	95
4.2 Amstelland-Meerlanden	102
4.3 Amsterdam	109
4.4 Gooi en Vechtstreek	114
4.5 IJmond	119
4.6 Regio Haarlem	124
4.7 Zaanstreek-Waterland	129
Bijlage 1 Begrippenlijst	137
Bijlage 2 Gemeenten in de MRA per regio	141
Bijlage 3 Afbakening economische sectoren	142
Bijlage 4 Woon-werkbalans en woon-werkverkeer	146
Bijlage 5 Referenties	150
Bijlage 6 Verantwoording	154

Voorwoord

Voor u ligt de zevende editie van de *Economische Verkenningen Metropoolregio Amsterdam*. Een editie met voor de Metropoolregio Amsterdam (MRA) veel goed nieuws. De voorspoedige economische ontwikkelingen van de afgelopen jaren houden naar verwachting de komende jaren aan. Ook de werkloosheid neemt in een stevig tempo af. Met het aantreden van nieuwe gemeenteraden en -besturen dit voorjaar en de provinciale verkiezingen in het vooruitzicht, is dit een plezierige boodschap.

Toch doemen aan de horizon wolken op die ons eraan herinneren dat voorspoed niet vanzelfsprekend is. Voor de komende bestuursperiode lijken me de spreekwoorden 'repareer het dak wanneer de zon schijnt' en 'investeer in gezamenlijkheid met wind in de rug', mooie uitgangspunten voor beleidsmakers en besluitvormers in de MRA. Dagelijks herinnert de krant, smartphone of tablet ons eraan dat we in een tijd leven met vele internationale uitdagingen. Bovendien zijn er binnen de Europese Unie economische onevenwichtigheden die nog steeds niet zijn opgelost. Hier hebben we in de regio geen invloed op, maar ze beïnvloeden onze open metropoolregio wel.

Binnen de MRA zijn er ook uitdagingen waar we de schouders onder kunnen zetten:

- Schaarste aan arbeidskracht doemt op alle niveaus en in steeds meer sectoren op, en vormt een bedreiging voor de gunstige economische ontwikkeling. Het goed opleiden van jongeren en werknemers die een 'leven lang leren', zijn noodzakelijk. Ook zullen we in onze florerende regio voldoende ruimte moeten creëren voor nieuwkomers uit binnen- en buitenland.
- De schaarste aan woningen en daarmee gepaard gaande prijsstijgingen in het populaire Amsterdam, spreiden zich steeds verder uit over de regio. De toegankelijkheid van de MRA wordt daardoor belemmerd. Gemeenschappelijke inzet is nodig om voldoende woningen te bouwen voor iedereen die in deze regio wil wonen en werken.

- Niet iedereen profiteert van de herwonnen welvaarts groei. Nog steeds staan velen aan de zijlijn of hebben onzekerheid over werk en inkomen op de langere termijn. Het creëren van voorwaarden en gelijke kansen voor iedereen om mee te doen in de samenleving en deel te nemen aan de welvaartsontwikkeling, is cruciaal.
- *Last but not least* moet de transitie naar een duurzame energievoorziening en een circulaire economie écht op gang worden gebracht. Duurzaam leiderschap in alle onderdelen van onze welvarende metropoolregio is nodig.

Dit jaar worden de *Economische Verkenningen MRA* gepresenteerd op de eerste editie van het symposium *State of the Region*, als startpunt van het festival *WeMakeThe.City*. Op deze dag – georganiseerd door de Amsterdam Economic Board, MRA, Amsterdam Marketing en de gemeente Amsterdam – komen bestuurders en besluitvormers van ondernemingen, kennisinstellingen en overheden in de MRA bij elkaar om de gezamenlijke uitdagingen en kansen te bespreken.

Als vanouds is de *Economische Verkenningen MRA* dé betrouwbare informatiebron waar beleidsmakers en -uitvoerders gebruik van kunnen maken. Deze editie biedt een analyse van de economische ontwikkeling van de MRA en geeft prognoses voor 2018 en 2019. Er wordt ingezoomd op de ontwikkeling 2010–2016. Er is natuurlijk uitgebreid aandacht voor de ontwikkelingen op de arbeidsmarkt (hoofdstuk 2) en we belichten in het bijzonder de positie van zzp'ers in de MRA (paragraaf 3.3). In hoofdstuk 4 bespreken wij de kerncijfers per deelregio: economische groei, sector-ontwikkeling, ontwikkeling van de werkgelegenheid en forensenstromen.

Wij wensen u tijdens het lezen veel inspiratie toe en hopen als altijd dat deze publicatie bijdraagt aan het ontwikkelen van *evidence based*-beleid en *-business cases*.

Namens de Stuurgroep Economische Verkenningen Metropoolregio Amsterdam,

Martijn van Vliet
Juni 2018

Samenvatting

De economie van de Metropoolregio Amsterdam in vogelvlucht

De economie van de Metropoolregio Amsterdam (MRA) bevindt zich in een periode van hoogconjunctuur. Naar verwachting is de economische groei in 2018 en 2019 respectievelijk 3,7 en 3,2 procent. Daarmee ligt de economische groei van de MRA ongeveer een half procentpunt hoger dan die van de rest van Nederland.

De werkgelegenheid is weer terug op het niveau van vóór de Grote Recessie. Er zijn duidelijke aanwijzingen dat de arbeidsmarkt anders functioneert dan in het verleden: ondanks krapte, stijgen de lonen vooralsnog nauwelijks. Een mogelijke verklaring hiervoor is flexibilisering van de arbeidsmarkt. De werkloosheid is in 2017 gedaald naar 4,9 procent en daalt naar verwachting verder naar 4 procent in 2018 en 3,6 procent in 2019.

Door de gematigde groei van de wereldhandel, zijn binnenlandse bestedingen nu de trekker van de economische groei in de MRA. Het expansieve monetaire beleid van de ECB ondersteunt dit. Belangrijke bronnen van groei van de MRA zijn aantrekkende investeringen in ICT-dienstverlening, de bouw, toenemende consumptie (mede op basis van toerisme) en een sterke internationale concurrentiepositie. De arbeidsmarkt vangt forse herstructureringen in bijvoorbeeld de financiële dienstverlening, relatief soepel op. De MRA blijkt een aantrekkelijke plek te zijn voor nieuwe bedrijven (zowel startende bedrijven als bestaande bedrijven uit binnen- en buitenland) en voor immigranten, die daarmee een belangrijke factor in de aantrekkende economische groei vormen. De aantrekkelijkheid van de regio uit zich in een voortdurend vraagoverschot op de woningmarkt en fors stijgende woningprijzen. In vergelijking met de rest van Nederland en andere stedelijke regio's in Europa is de economische groei van de MRA relatief gunstig.

Deze gunstige prognoses zijn evengoed omgeven met substantiële onzekerheden. De wereldhandel staat onder druk door opkomend protectionisme en ontluikende handelsoorlogen. De eurozone kent nog altijd structurele onevenwichtigheden tussen noordelijke en zuidelijke lidstaten. De olopende schulden, in combinatie met verwachte rentestijgingen op de middellange termijn, vormen een risico voor de

stabiliteit van het financiële stelsel. De huidige situatie toont zorgelijke overeenkomsten met de situatie zoals die was vlak vóór het uitbreken van de Grote Recessie. Ondanks aanpassingen in het financiële stelsel is de vraag gerechtvaardigd of we voldoende lessen hebben geleerd uit het recente verleden.

Bevolking en arbeidsmarkt

De bevolkingsomvang van de MRA stijgt relatief snel ten opzichte van overig Nederland en nadert de 2,5 miljoen inwoners. Steden met hoogwaardige voorzieningen zijn bijzonder aantrekkelijk voor mensen om zich te vestigen, zo blijkt.

De bruto-participatiegraad van de MRA (beroepsbevolking als percentage van de potentiële beroepsbevolking) is redelijk stabiel, rond de 71,5 procent. Ondanks de aantrekkende economie is er een beperkte stijging van de participatiegraad. De voorspelde werkloosheid in de MRA daalt sterk en is naar verwachting 3,6 procent in 2019.

Er zijn duidelijke verschillen in werkloosheid tussen regio's en groepen werkzoekenden op de arbeidsmarkt. Alle groepen kennen een daling van de werkloosheid en deze is het sterkst onder laag- en middelbaar opgeleiden. De werkgelegenheid voor laag- en middelbaar opgeleiden blijkt daarmee relatief conjunctuurgevoelig: tijdens de recessie zijn voor deze twee groepen veel banen verdwenen, terwijl er voor deze groepen in de huidige periode van hoogconjunctuur juist weer relatief veel banen zijn gekomen.

In specifieke segmenten op de arbeidsmarkt dient zich krapte aan, zoals in de bouw, installatietechniek, glastuinbouw en ICT. Transitie op de arbeidsmarkt, bijvoorbeeld bij sectoren die betrokken zijn bij energievoorziening, zullen deze trend de komende jaren naar verwachting versterken. Een inclusieve arbeidsmarkt zal daardoor steeds afhankelijker worden van scholing gedurende de hele levensloop van een werknemer. Hier ligt een belangrijke taak voor de werkgevers en kennisinstellingen in de regio om gezamenlijk tot een passend scholingsaanbod te komen.

Economische structuur en concurrentiekracht

De relatief hoge groei in de MRA ten opzichte van de rest van Nederland, wordt in belangrijke mate gedragen door de sectoren Groothandel, Specialistische zakelijke diensten en Overige zakelijke diensten. Recent trekt ook de ICT-sector weer aan. De eerdere toename van werkgelegenheid in die sector resulteert nu ook in groei

van toegevoegde waarde. De digitalisering van de Financiële dienstverlening zet zich daarentegen voort. Dit heeft gevolgen voor de werkgelegenheid in deze sector: op grotere kantoren (bijvoorbeeld op de Amsterdamse Zuidas) vindt concentratie van werkgelegenheid plaats terwijl in kleinere gemeenten bankfilialen sluiten en werkgelegenheid verloren gaat. Hierbij is het goed om zich te realiseren dat de Informatie- en communicatiesector in toenemende mate is verweven met de Financiële dienstverlening. Deze trend is extra relevant omdat de sector Informatie en communicatie in sterke mate bijdraagt aan de werkgelegenheidsontwikkeling in de MRA. Daarmee wordt de rol van kleinere (*fin-tech*)-bedrijven in de financiële sector groter.

De MRA heeft een zeer open en divers karakter. Historisch gezien is een internationaal en open karakter van economie en samenleving een belangrijke bron van welvaart, met name voor kleine economieën als die van Nederland en de MRA. Een relatief sterke aanwezigheid van buitenlandse bedrijven duidt op een aantrekkelijk vestigingsklimaat. Internationale bedrijven zijn substantieel productiever dan nationale bedrijven. De invloed van de aanwezigheid van buitenlandse bedrijven op Nederlandse bedrijven in de directe (fysieke) omgeving – de zogenaamde *spillovers* – blijkt beperkt te zijn. Een open en faciliterende houding ten aanzien van buitenlandse bedrijven is verstandig. Maar er is geen aanleiding om bedrijven met speciale voordelen naar de regio te lokken; daarvoor zijn de voordelen van internationale bedrijven ten opzichte van succesvolle Nederlandse bedrijven niet groot genoeg. Op de arbeidsmarkt leveren migranten zeker de afgelopen jaren een belangrijke bijdrage aan het voorkomen van specifieke tekorten (in bijvoorbeeld de bouw, landbouw en ICT). Het vrije verkeer van personen binnen de Europese Unie begint op gang te komen. Dit gaat natuurlijk wel gepaard met een extra vraag op de woningmarkt.

De MRA is een relatief aantrekkelijke vestigingsplaats voor zzp'ers. Dit geldt bij uitstek voor Amsterdam. In IJmond en Almere-Lelystad is het aandeel zzp'ers in de werkzame beroepsbevolking lager dan het landelijk gemiddelde. Dit is een indicatie dat zzp'ers een duidelijke voorkeur hebben voor grootstedelijke woon- en werkmilieus, met een ruim aanbod aan voorzieningen en de nabijheid van andere bedrijven. Echter, er zijn verschillende typen zzp'ers.

Op basis van een verdiepende analyse, kunnen we concluderen dat vooral zelfstandigen in lager betaalde 'creatieve beroepen' clusteren in de stedelijke kern. Rijkere zelfstandigen (met name directeur-groot-

aandeelhouders) geven de voorkeur aan groene woonmilieus in de luwte van het grootstedelijke centrum.

Ontwikkelingen binnen de MRA

Binnen de MRA zien we een divergentie van zowel de groei van de bevolking als van de toegevoegde waarde. De groei van de economie, en in het bijzonder die van de werkgelegenheid, concentreert zich in de MRA sterk rond Amsterdam en Amstelland-Meerlanden. Andere deelregio's profiteren daarvan, maar zijn met name woongemeentes. Dit blijkt onder andere uit de daling van de werkloosheid die in alle regio's zichtbaar is en de forse forensenstromen naar het kerngebied van de MRA. Het aantal mensen dat in deelregio's Amsterdam en Amstelland-Meerlanden woont en werkt, neemt toe. Voortgaande samenwerking op het gebied van infrastructuur en arbeids- en woningmarkt, is essentieel om enerzijds de uitdagingen van de komende jaren het hoofd te bieden en anderzijds scherpe keuzes te maken die de MRA als geheel nog sterker en veerkrachtiger maken.

Het schaalniveau van de MRA is een uitstekend niveau om handen en voeten te geven aan het formuleren van antwoorden op de beleidsuitdagingen waarvoor regio's steeds meer verantwoordelijk worden gehouden en het organiseren van solidariteit tussen deelregio's die worden gekenmerkt door uiteenlopende economische dynamiek.

1. De economie van de MRA in vogelvlucht

- De economie van de MRA bevindt zich in een periode van hoogconjunctuur. Naar verwachting is de groei in 2018 en 2019 respectievelijk 3,7 en 3,2 procent.
- De economische groei van de MRA is naar verwachting hoger dan het landelijk gemiddelde en vergelijkbaar met de groei van vijf sterkst groeiende grootstedelijke regio's in Europa.
- De werkgelegenheid is weer op het niveau van vóór de crisis, maar de gevolgen van flexibilisering van de arbeidsmarkt zijn duidelijk zichtbaar.
- De werkloosheid is in de MRA gedaald tot 4,9 procent in 2017. Naar verwachting neemt deze verder af tot 4 procent in 2018 en 3,6 procent in 2019.
- De hoge groei van de MRA wordt in belangrijke mate gedreven door de aantrekkende woningmarkt en verdergaande concentratie van kleinere bedrijven en hoger opgeleiden in Amsterdam.

In dit hoofdstuk bespreken we in vogelvlucht de recente economische ontwikkelingen en de verwachtingen voor de nabije toekomst van de Metropoolregio Amsterdam (MRA). We beschrijven de ontwikkeling van het bruto regionaal product (brp), de werkgelegenheid en de werkloosheid. Ook kijken we hoe bedrijven reageren op conjuncturele ontwikkelingen en welke sectoren in het bijzonder bijdragen aan de economische groei en werkgelegenheid in de MRA. Naast de nationale economische context hebben ook internationale ontwikkelingen een grote invloed op het reilen en zeilen van de MRA. Daarom worden ook de voor de MRA relevante ontwikkelingen in Nederland, Europa en de wereld besproken.

1.1 Economische groei

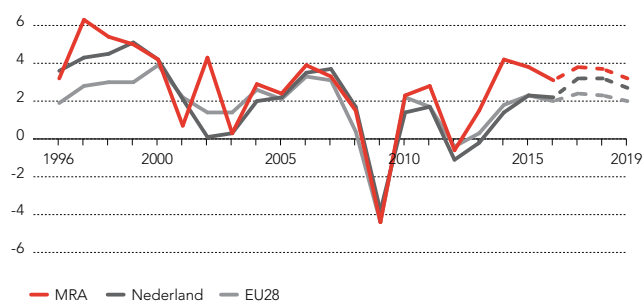
Naar verwachting houdt de stabiele groei van het brp van de MRA – die in 2014 plots begon en het einde van de Grote Recessie inluide – in 2018 en 2019 aan met respectievelijk 3,7 en 3,2 procent. Met dergelijke aanhoudende groeipercentages boven de 3 procent bevindt de economie zich voor het eerst sinds 2007 weer in een periode van

hoogconjunctuur. Deze groeicijfers liggen meer dan voorgaande jaren dicht bij de verwachte groei van de Nederlandse economie. Vanaf 2011 ligt de economische groei van de MRA voortdurend boven die van geheel Nederland. Tijdens het herstel dat eerder optrad in de MRA, lag met name in 2014 de groei in de MRA zelfs ruim boven die van Nederland. De huidige groei van de MRA ligt circa een half procentpunt hoger dan die van de Nederlandse economie, die nu tot volle wasdom is gekomen.

Het Centraal Planbureau (CPB) raamt voor Nederland een groei van respectievelijk 3,2 en 2,7 procent voor 2018 en 2019, een tempo dat hoger is dan de toename van het bruto binnenlands product (bbp) van Europa (EU28). Daarmee ligt de groei van zowel Nederland als de MRA circa een half tot een heel procentpunt boven het Europese gemiddelde. Het CPB geeft hierbij aan dat de verwachte hogere Nederlandse groei (in vergelijking met buurlanden) in sterke mate leunt op extra overheidsuitgaven (onder andere op defensie en zorg). Ook de toenemende export vormt een belangrijke bron van groei. Daarnaast draagt een krachtiger herstel van de Nederlandse woningmarkt bij aan het groeiverschil met de buurlanden. Een soortgelijke voorsprong, zij het sterker, vond voor het laatst plaats tijdens de conjuncturele hausse van 1995–2000. Hoewel het huidige beeld voor de MRA positief is, ligt hierin een toegenomen risicoprofiel van de toekomstige groei besloten (zie kader 1.1).

Figuur 1.1 Economie MRA groeit ook in 2018 en 2019 naar verwachting relatief snel
Brp en bbp; groei in procenten; MRA, Nederland en EU28; 1996–2019*

* Prognose 2017, 2018 en 2019
Bron: CBS, CPB, Eurostat, Europese Commissie (bewerking TNO/NEO Observatory)

Het extra krachtige herstel van de MRA na 2011 kan in belangrijke mate worden toegeschreven aan dienstensectoren die sterk profiteren van het aantrekken van bestedingen van bedrijven in heel Nederland. Het gaat hierbij in het bijzonder om de sectoren Informatie en communicatie, Specialistische zakelijke diensten en Overige zakelijke diensten (uitzendwezen). Flexibilisering van arbeid blijkt de groei van de MRA, en ook andere grootstedelijke regio's, ten goede te komen. De sector Financiële diensten draagt door de forse herstructureringen niet bij aan het krachtige herstel van de MRA. Juist in herstelfases profiteert de MRA sterk van haar relatief grote aantrekkingskracht (op bedrijven, arbeidskrachten en consumptieve bestedingen, onder andere van bezoekers) en haar diverse sectorstructuur. In de huidige fase van hoogconjunctuur, waarin alle categorieën bestedingen (binnenlandse consumptie van huishoudens, investeringen van bedrijven, investeringen in woningen en export) in heel Nederland aantrekken, wordt het groeiverschil tussen de MRA en Nederland weer wat kleiner (evenals in de jaren vóór de recessie; zie ook figuur 1.1 in de periode 2003–2008)¹, maar blijft het in de buurt van het langjarig gemiddelde groeiverschil tussen de MRA en Nederland van ongeveer 0,5 procentpunt.

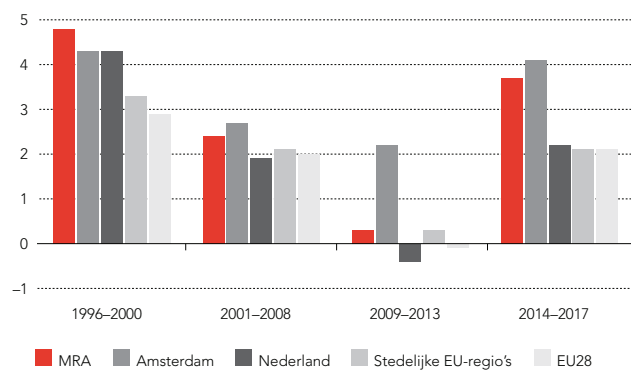
De gemiddeld hogere groei van Nederland in vergelijking met andere delen van Europa laat zich ook gelden in de ontwikkeling van de MRA in vergelijking met de twintig belangrijkste grootstedelijke regio's van Europa.² Over het algemeen herstellen de Europese economieën zich. In de recente fase van economisch herstel (2014–2017) groeien de grootstedelijke regio's van Europa, anders dan in de voorgaande periode, gemiddeld ongeveer even snel als de EU28 als geheel. Ook Nederland zit daar dichtbij. Echter, de MRA realiseert in deze jaren een groei die beduidend hoger is en daarmee treedt de MRA toe tot het gezelschap van de vijf grootstedelijke regio's met het meest voorspoedige herstel. Dit zijn achtereenvolgens Praag, Warschau, Stockholm, de MRA en Londen. Voor Praag en Warschau geldt dat dit opkomende grootstedelijke regio's zijn, maar voor Londen en Stockholm geldt dit niet. Deze laatste twee regio's zijn over een lange periode succesvol en hebben nu gezelschap gekregen van een nieuwkomer in de top 5: de MRA.

- 1 De groei van de MRA, die vanaf 2012 hoger was, is naar verwachting in 2017 gelijk aan die van Nederland. Dit is toe te schrijven aan een groeiversnelling van Nederland en een beperkte vertraging van de groei van de MRA. In het verleden trad dit asymmetrische beeld ook enige malen op. Herstel in de MRA verliep sneller en krachtiger dan nationaal om vervolgens terug te vallen. In 2018 en 2019 loopt de groei van de MRA naar verwachting weer uit op de landelijke groei.
- 2 Zie Randstad Monitor 2016; de Top-20 van Europese grootstedelijke regio's 1995–2016 (2017). NEO Observatory: Rotterdam.

Figuur 1.2 laat zien dat de economie van de MRA, met kernstad Amsterdam voorop, een ruime groeivoorsprong heeft ten opzichte van andere Europese grootstedelijke regio's. Sinds 1995 groeit het brp van de MRA voortdurend sneller dan het brp van andere Europese regio's, de EU28 en Nederland. Alleen in de periode 2009–2013 was de groei van de MRA nagenoeg gelijk aan die van de Europese grootstedelijke regio's. De MRA komt in de huidige hoogconjunctuur in de buurt van de hoogtijdagen van de late jaren negentig van de vorige eeuw. Met de huidige vooruitzichten zal de groei van de MRA in die periode echter niet worden geëvenaard. Om op het niveau van weleer uit te komen, zou de krachtige economische groei in de MRA nog een extra jaar volgehouden moeten worden en daarbij gemiddeld een vol procent hoger moeten liggen. Dit scenario is niet waarschijnlijk. Deze analyse is geheel in lijn met bijvoorbeeld die van het Internationaal Monetair Fonds (IMF), dat in het *World Economic Outlook* recent aangaf dat de groei per hoofd van de bevolking nooit meer de niveaus van vóór de Grote Recessie zal bereiken. Dit komt door een combinatie van een verouderende bevolking, een dalende participatie en een relatief lage productiviteitsgroei (zie ook *Economische Verkenningen MRA 2016* waarin we uitgebreid zijn ingegaan op het 'nieuwe normaal').

In de huidige, gunstige economische ontwikkeling vallen twee zaken op. Ten eerste is het groeiverschil tussen de MRA en de Europese grootstedelijke regio's veel groter dan in de hausse van de late jaren negentig van de vorige eeuw. Ten tweede springt Amsterdam er in de loop van de tijd sterk uit met een hoge groei. Kernstad Amsterdam past – anders dan de gehele MRA – vooralsnog wel in het beeld van die laatste hausse. Dit is het gevolg van de ruimte die de stad krijgt én neemt als motor van economische groei in de MRA. Huishoudens hebben een sterke voorkeur ontwikkeld om in Amsterdam te wonen en de stad heeft dit ruimtelijk en fysiek mogelijk gemaakt, onder andere door de ontwikkeling van de IJ-oever, waardoor het aanbod op de woningmarkt sterk is vergroot. Ook elders in de stad is gewerkt aan extra aanbod door middel van verdichting, renovatieprogramma's en herbestemming van onroerend goed. Ook de werkgelegenheid in de stad is sterk toegenomen, mogelijk gemaakt door schaalverkleining van bedrijven. Kortom, het aantal mensen dat in Amsterdam woont én werkt is sterk gegroeid. De stad springt eruit door een proces van voortdurende ruimtelijke concentratie van huishoudens en bedrijven.

Figuur 1.2 Huidige groei MRA komt in de buurt van hoogtijdagen eind vorige eeuw
Brp en bbp; gemiddelde jaarlijkse groei in procenten; MRA, Nederland, Europese grootstedelijke regio's en EU28; 1996–2017*

* De vier perioden zijn gekozen aan de hand van drie breuken in de economische ontwikkeling. Er zijn twee grote crises, namelijk de dot.com-crisis in 2000 en de kredietcrisis van 2008. Deze tweede crisis kende een dubbele dip, die in 2013 uitdooft. De derde breuk is gelegd bij het herstel van 2014.
Bron: CBS (bewerking NEO Observatory)

Kader 1.1 Economische ontwikkelingen in Nederland, Europa en de wereld

Internationale ontwikkelingen

De wereldeconomie en de wereldhandel zijn eind 2016 in een stroomversnelling geraakt (CPB, december 2017). Drijvende krachten zijn relatief import-intensieve investeringen in ontwikkelde landen, hoge consumptieve bestedingen in China en een breed gedragen toename van economische activiteit in Europese landen (met een sterke onderlinge verwevenheid). Met name van dit laatste aspect profiteert de Nederlandse economie. In veel landen en sectoren is bovendien de werkloosheid gedaald tot het niveau van vóór de financiële en economische crisis die begon in 2008.

Ontwikkelingen in Nederland en de MRA

Het economisch herstel zette in Nederland plotseling in en dusdanig sterk dat de groei boven het Europese gemiddelde ligt. Dat is

opmerkelijk, omdat Nederland en de MRA traditioneel groeien door impulsen uit de wereldhandel, terwijl deze in het huidige tijdsbestek niet bijzonder snel toeneemt. Het zijn binnenlandse factoren die de groei in Nederland en de MRA ten opzichte van Europa extra versnellen, zo geeft bijvoorbeeld het CPB aan. De MRA groeit relatief snel door extra bestedingen die voortvloeien uit optimisme onder consumenten en impulsen uit de woningmarkt en de bouw. Deze hebben een hoge binnenlandse en zelfs regionale multiplier, een effect dat ook speelde tijdens de hausse in de jaren negentig van de vorige eeuw. Dit lijken binnenlandse factoren, maar zijn dat slechts ten dele. De impuls uit de woningmarkt en de bouw is mede mogelijk door de lage rente die het gevolg is van het expansieve monetaire beleid van de Europese Centrale Bank (ECB). Juist de beschikbaarheid van goedkoop geld werkt in het voordeel van Nederland en de MRA in het bijzonder, dankzij onder andere een efficiënt bankwezen en de hypotheekrenteaftrek. Deze samenloop leidt tot 'excess demand' op de woningmarkt, met schaarse en snel stijgende woningprijzen als gevolg. De prijsstijgingen zijn dus deels het gevolg van neerwaartse druk op het effectieve aanbod van woningen, veroorzaakt door beleggers die het goedkope geld beleggen in woningen en daarmee deels woonruimte uit de markt nemen die bereikbaar was voor 'gewone' huizenkopers. Op de kantorenmarkt speelt dit minder, omdat er nog overschotten zijn uit de vorige cyclus. Daarnaast is de aanbodzijde op de vastgoedmarkt na 2009 gesaneerd en is de behoefte van kantoorgebruikers gewijzigd door onder andere de opkomst van zzp'ers, en flexibilisering van werklocaties en de vraag naar andersoortige, meer urbane en binnenstedelijke locaties met allerlei diensten in de nabijheid.

Figuur 1.3 Consumenten zijn weer net zo optimistisch als vóór de Grote Recessie
 Consumentenvertrouwen; saldo optimisten en pessimisten; Nederland; 2005–2018

Bron: CBS

Deze extra groei komt juist de MRA ten goede omdat zij een gewilde woonregio is en het aanbod zich slechts traag aanpast aan de toegenomen vraag. De MRA is een centrum van hoogwaardige diensten voor de Nederlandse economie en vormt een concentratie van hoogopgeleiden. De clustering van hoogopgeleiden is een basis voor extra groei dankzij hogere consumptie en agglomeratievoordelen in de vorm van onder andere kennisspillovers. Dit voordeel treedt relatief sterk op in de MRA (zie *Economische Verkenningen MRA 2016*, hoofdstuk 5). Daarbij wordt de groei van de MRA gestimuleerd door de luchtvaart. Deze draagt bij aan de snelle groei van de groothandel en het toerisme.

Onzekerheden en risico's

Tegen deze achtergrond van hoogconjunctuur, doemt een aantal risico's op voor de MRA. In een pessimistisch scenario kan de inflatie plots stevig aantrekken. Als dat gebeurt, zal de ECB snel de rente moeten verhogen. Dat zal de woningmarkt, bouw en mogelijk financiële instellingen net als in 2009 fors raken. Vooralsnog lijkt dit scenario echter niet heel waarschijnlijk. De aardoliemarkt is door schalieolie concurrerend geworden zodat een plotselinge stijging van olie- en gasprijzen minder dan voorheen de groei beperkt. Hoewel de werkloosheid naar verwachting snel daalt, is de arbeidsmarkt vooralsnog geen ernstige beperking gebleken.

Looninflatie blijft vooralsnog uit. Hier zijn diverse oorzaken voor: vakbonden hebben aan invloed ingeboet, zzp'ers leveren flexibele reservecapaciteit, velen werken in deeltijd en hebben uren over, actieve 65-plussers werken door en de segmenten midden en lager opgeleiden bevatten nog arbeidsreserve. Immigratie draagt bij aan het op peil houden van het arbeidsaanbod. Wel doet zich in de bouw schaarste voor, wat nu al tot stijgende lonen leidt. De verwachting is evenwel dat alle lonen zullen gaan stijgen. Uit recent onderzoek blijkt namelijk dat het verband tussen loongroei en werkloosheid stabiel is.³

De grond- en woningmarkt vormen wel een mogelijke beperking. Prijzen lopen daar zeer snel op met zeepbellen als risico. Zeker wanneer het goedkoopgeldbeleid van de ECB eindigt, kunnen woningen weer onder water komen te staan. Ook het beleid van de Verenigde Staten met betrekking tot vrijhandel is een bron van zorg. Verhoogde importtarieven kunnen handelsoorlogen uitlokken die groei, welvaart en welzijn ernstig kunnen remmen. Recent heeft het IMF expliciet gewaarschuwd in zijn *Global Financial Stability Report* voor risico's die zich onder het oppervlak opbouwen (waarbij het IMF met name wijst op de waardering van riskante beleggingen en oplopende particuliere en overheidsschulden) en heeft aanbevolen de rente langzaam en voorspelbaar te laten stijgen om renteschokken voor te zijn.

Een optimistischer scenario is ook denkbaar. De lage inflatie, lage rente en hoge groei vormen het Goudlokje-scenario. Dankzij algehele technologische vooruitgang ontlenu we meer welvaart aan een gelijkblijvende kapitaalgoederenvoorraad. Zo levert het doen van bestellingen via internet tijdwinst op voor consumenten. In de maakindustrie levert de 'vierde industriële revolutie' (ook wel *Smart Industry* genoemd) met de verdere verwevenheid van fysieke en IT-gedreven productieprocessen – bijvoorbeeld op basis van digitaal en automatisch aangestuurde robots, 3D-printers en foutdetectie – flexibiliteit en tijdwinst op. Het effect is dat onze bestedingen en investeringen effectiever worden: we halen meer welvaart uit eenzelfde geïnvesteerde euro. Het betekent dat de vraag naar geld afneemt – de lage rente en inflatie zijn het gevolg. Het expansieve monetaire beleid zal om die reden geen of slechts langzaam effect

³ T. Kooiman en D. van der Linde (2018). *Achterblijvende loondruk niet structureel*. In: ESB, 103: pp 156-157.

hebben – we hebben het niet nodig. In de Verenigde Staten stijgt de inflatie gezapig; de wat hogere rente heeft naar verwachting slechts een beperkt effect.

Voor de MRA is het hoe dan ook relevant dat de in Europees perspectief bovengemiddelde groei deels drijft op externe factoren. Zo is de economie van de MRA gevoelig voor veranderingen die via het monetaire systeem optreden. Het risico bestaat dat de stad de capaciteit aanpast op de 'excess demand' die drijft op de lage rente en de hypotheekrenteaftrek die schulden bevordert. Een dergelijke investeringsboom werd ook in de jaren negentig van de vorige eeuw in de vastgoedmarkt uitgelokt door overspannen verwachtingen en goedkoop geld. Decennialange overschotten op de vastgoedmarkt waren het gevolg. Het adaptief inspelen op de nog steeds relatief grote vraag in met name de dichtbevolkte delen van de MRA, vergt dan ook een goed gecoördineerd beleid om een dergelijk scenario voor de toekomst te vermijden.

Er zijn ook andere onzekerheden over de economische groei-raming, die zowel opwaartse als neerwaartse risico's kunnen behelzen (het CPB verwacht overigens dat deze ongeveer in balans zijn). Zo kan de economische ontwikkeling gunstiger uitpakken als consumptieve bestedingen, bedrijfsinvesteringen of lonen sneller toenemen dan door het CPB geraamd. De belangrijkste neerwaartse risico's op de groei-raming zijn de Brexit, onduidelijkheid over de beëindiging van het ruime monetaire beleid van de ECB en onzekerheid over de Chinese economie (die kampt met een hoge schuldenlast van huishoudens, een overspannen huizenmarkt en een groeiend schaduwbankensysteem). Tot slot bestaat er aanzienlijke onzekerheid over internationale handelsakkoorden en geopolitieke stabiliteit.

1.2 Werkgelegenheid en werkloosheid

Dankzij de gunstige economische ontwikkelingen in Nederland en de MRA trekt de werkgelegenheid in 2018 en 2019 naar verwachting verder aan. Met de versnelling van de economische groei van de MRA in 2014 is de vraag naar arbeid ook weer op gang gekomen. In 2015 nam het arbeidsvolume van werkzame personen (in voltijdseenheden, fte's) flink toe met 2,6 procent en in 2016 nog eens met 1,5 procent. Voor 2017, 2018 en 2019 verwachten we dat de werkgelegenheidsontwikkeling in de

MRA tussen deze groeitempi zal liggen. Een opvallend kenmerk van de huidige ontwikkeling van de werkgelegenheid is dat deze zich in sterke mate in Amsterdam en Amstelland-Meerlanden concentreert. In de overige delen van de MRA is de toename van de werkgelegenheid veel gematigder.

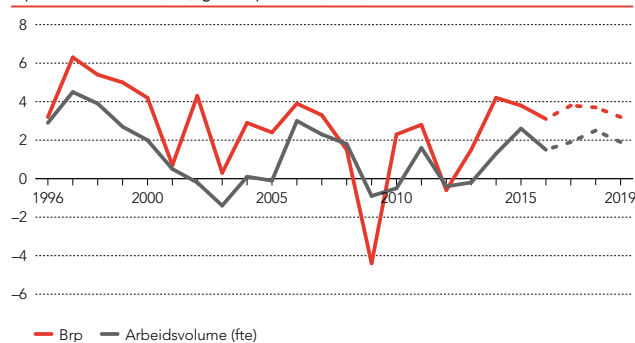
Met de aantrekkende arbeidsvraag is ook de werkloosheid in de MRA afgenomen tot 6 procent van de beroepsbevolking in 2016 en kwam deze in 2017 uit op 4,9 procent. Naar verwachting zal de werkloosheid verder dalen tot respectievelijk 4 en 3,6 procent in 2018 en 2019. Met deze prognose is de verwachting dat de werkloosheidsontwikkeling in de MRA vrijwel dezelfde trend volgt als de landelijke ontwikkeling. Het CPB raamt voor Nederland de werkloosheid op 4,9 procent in 2017 en een verwachting van een verdere daling naar 3,9 en 3,5 procent in respectievelijk 2018 en 2019. Hiermee komt de werkloosheid in Nederland en de MRA weer uit op het niveau van vóór de Grote Recessie. Volgens het CPB komt de werkloosheid in Nederland daarmee onder het door hem ingeschatte evenwichtsniveau te liggen.⁴ Als gevolg van de krappe arbeidsmarkt zullen naar verwachting de lonen de komende periode gaan stijgen en zal de vraag naar flexibele arbeid afnemen. CAO's die recent zijn afgesloten, wijzen duidelijk in die richting.

Het CPB beschrijft in het *Centraal Economisch Plan 2018* hoe de krachtige werkgelegenheids groei in Nederland met name tot uiting komt in meer gewerkte uren van werkzame personen. In de loop van 2017 vond bovendien een belangrijke omslag plaats op de Nederlandse arbeidsmarkt: meer mensen kregen weer een vast contract. Dit geldt voor zowel werknemers met een flexibel contract, oproep- en uitzendkrachten als zzp'ers. Vanaf crisisjaar 2009 was het aantal vaste contracten in Nederland juist stelselmatig gedaald.

Flexibilisering is in eerste instantie gunstig voor werkgevers, omdat zij tegen lage kosten naargelang de vraag de productiecapaciteit kunnen aanpassen. Voor de werkgelegenheid als geheel is dit gunstig, omdat

⁴ Dit is het niveau van (frictie)werkloosheid dat altijd aanwezig is. Oorzaken voor deze altijd bestaande frictiewerkloosheid zijn bijvoorbeeld baanwisselingen en in- en uitstroom van mensen op de arbeidsmarkt, waarbij (nog) geen loon-prijsspiraal vanwege krapte op de arbeidsmarkt in gang wordt gezet. Dit evenwichtsniveau is geen natuurconstante. Recente ontwikkelingen zoals flexibilisering van de arbeidsmarkt, tanende onderhandelingsmacht van vakbonden en toenemende mobiliteit van werknemers leiden ertoe dat het werkloosheidsniveau waarop krapte een loon-prijsspiraal op gang gaat brengen, afneemt. Een duidelijke indicatie dat dit op dit moment aan de hand is, is het relatief grote aantal afgelopen cao's waarvoor nog geen nieuwe cao succesvol is uitonderhandeld.

Figuur 1.4 Werkgelegenheid MRA ontwikkelt zich stabiel en positief
Brp en arbeidsvolume (fte's); groei in procenten; MRA; 1996–2019*

* Prognose 2017, 2018 en 2019
Bron: CBS (bewerking en prognose TNO/NEO Observatory)

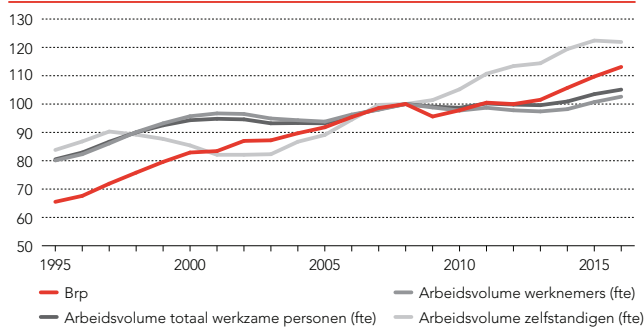
werkgevers dan eerder voor arbeid in plaats van kapitaal kiezen. De nadelen voor individuele werknemers zijn de lage mate van inkomenszekerheid en de geringere beloning. Een structureel nadeel van flexibilisering is dat bij kortetermijnarbeidscontracten noch de werkgever noch de werknemer prikkels heeft om te investeren in vaardigheden. Beiden hebben immers een kortetermijnperspectief.

Het feit dat er weer meer vaste contracten worden aangeboden, duidt op een groter vertrouwen in de economische vooruitzichten bij werkgevers. De eerdere toename van de inzet van flexibele arbeidskrachten heeft er in eerste instantie toe bijgedragen dat bedrijven 'uit de crisis' konden komen. Het inzetten van flexibel personeel verlaagt immers de risico's voor bedrijven en daarom waren zij geneigd weer investeringen te doen. De keerzijde is dat risico's op baan- en inkomenszekerheid voor arbeidskrachten zijn vergroot. Dit komt tot uiting in de arbeidsinkomensquote, waaraan in kader 1.2 gerefereerd wordt.

Vanaf 2014 verloopt in de MRA de groei van de werkgelegenheid gemeten in uren, sneller dan de groei van het totaal aantal werkzame personen (dit is overigens conform een trend die het CPB in het *Centraal Economisch Plan 2018* beschrijft voor Nederland). Uit

CBS-cijfers blijkt dat het aantal gewerkte uren van werknemers in de periode 2014–2016 daarbij net iets sneller is gegroeid dan het aantal gewerkte uren van zelfstandigen. Ook het totale arbeidsvolume (fte's) van werknemers in de MRA is in dit meest recente tijdvak waarvoor regionale CBS-cijfers beschikbaar zijn, sneller toegenomen dan het totale arbeidsvolume van zelfstandigen. Per saldo is de situatie voor flexwerkers op de arbeidsmarkt in de MRA dus ook iets verbeterd. Reeds werkzame personen konden meer uren werken en mogelijk zijn er in de MRA ook meer mensen in vaste dienst gekomen. Deze ontwikkelingen dragen bij aan het vertrouwen (en daarmee aan hogere consumptieve bestedingen en meer investeringen). Niettemin toont figuur 1.5 dat de trend van flexibilisering van de arbeidsmarkt in de MRA onmiskenbaar is.

Figuur 1.5 Werkgelegenheid vanaf 2014 weer boven niveau van vóór de crisis; flexibilisering duidelijk zichtbaar
Brp, arbeidsvolume (fte's, totaal werkzame personen, werknemers en zelfstandigen); index: 2008=100; MRA; 1995–2016

Bron: CBS (bewerking TNO/NEO Observatory)

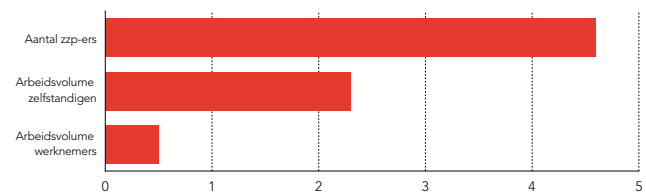
Kader 1.2 Flexibilisering van de arbeidsmarkt in de MRA

In de *Economische Verkenningen MRA 2017* beschreven we een belangwekkende trend in Nederland: een afname van de arbeidsinkomensquote (de beloning van werknemers als percentage van de totale toegevoegde waarde). Flexibilisering van de arbeidsmarkt is de belangrijkste drijfveer achter deze daling. Uit een analyse van

De Nederlandsche Bank⁵ (DNB) blijkt dat tot aan 2016 het aantal flexwerkers in Nederland sterk toenam. Uit CBS-cijfers kan worden opgemaakt dat in de loop van 2016 de groei van het aantal zzp'ers in Nederland is gestabiliseerd. Per saldo is het aandeel werknemers in vaste dienst in 2016 echter verder gedaald. De groei van de flexibele schil op de Nederlandse arbeidsmarkt was daarbij sterker dan elders in Europa.

Voor de MRA zijn geen cijfers bekend over het aantal werknemers met een vast of flexibel contract. We kunnen daarom uitsluitend inzoomen op de totale verhouding tussen werknemers en zelfstandigen. Het grootste deel van het totale arbeidsvolume in de MRA wordt in 2016 nog altijd geleverd door werknemers (ongeveer 85 procent van het totale arbeidsvolume en dus 15 procent door zelfstandigen). Wel is het aandeel zelfstandigen duidelijk toegenomen sinds 2002. In dat jaar werd relatief de minste arbeid geleverd door zelfstandigen: 11,3 procent van het totale arbeidsvolume. Het aandeel zelfstandigen neemt daarbij vooral toe door een snelle stijging van het aantal zzp'ers (zie figuur 1.6).

Figuur 1.6 Aandeel zelfstandigen neemt vooral toe door snelle stijging zzp'ers
Arbeidsvolume werknemers en zelfstandigen en aantal zzp'ers in de MRA; gemiddelde jaarlijkse groei 2007–2016; in procenten

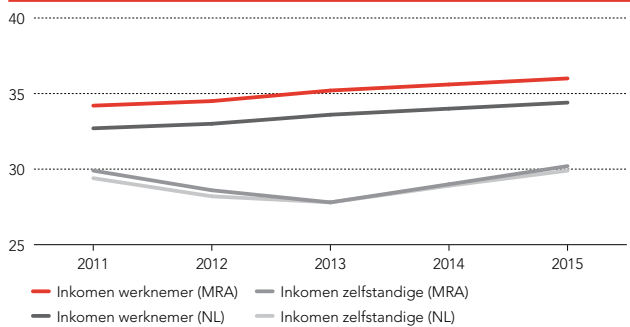
Bron: CBS (bewerking TNO)

De beloning van werknemers en zelfstandigen heeft zich niet gelijk ontwikkeld. Uit figuur 1.7 blijkt dat het persoonlijk inkomen van zelfstandigen, ondanks een stijging na 2013, nog altijd ruim onder het inkomensniveau van werknemers ligt. Zzp'ers lijken een belangrijk deel van de crisis te hebben opgevangen (door in aantal – deels

5 Flexibilisering van de arbeidsmarkt onder de loep; DNBulletin, 11 mei 2017.

gedwongen – toe te nemen en een inkomensdaling te incasseren). Een zwakkere onderhandelingspositie van zelfstandigen in combinatie met een groter aandeel laagopgeleide zzp'ers, speelt hierbij waarschijnlijk een rol. In paragraaf 3.3 wordt in meer detail ingegaan op zzp'ers in de economie van de MRA. Daarbij is tevens aandacht voor een verdere uitsplitsing van het persoonlijk inkomen naar type zzp'er.

Figuur 1.7 Beloning zelfstandigen blijft achter bij loonontwikkeling werknemers
Mediaan persoonlijk inkomen van werknemers en zelfstandigen in Nederland en de MRA; in duizenden euro's; 2011–2015

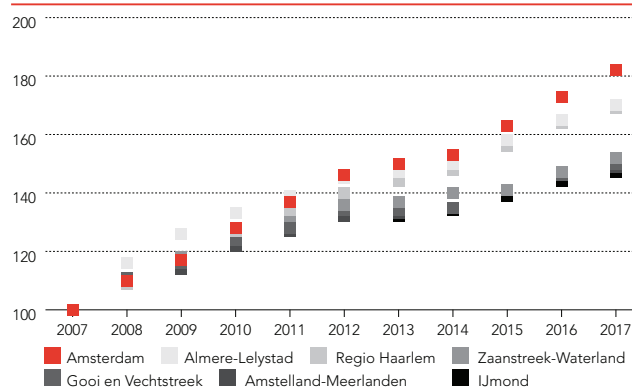

Bron: CBS (bewerking TNO)

1.3 Dynamiek van bedrijven

Het positieve economische sentiment in de MRA komt ook tot uiting in de ontwikkeling van het aantal vestigingen van bedrijven. Na een rem in de ontwikkeling tussen 2012 en 2014, zette in 2017 de versnelde groei van het aantal bedrijven door. Figuur 1.8 toont dat dit geldt voor alle deelregio's, maar in het bijzonder voor Amsterdam. In totaal waren er in 2017 ongeveer 270 duizend vestigingen van bedrijven in de MRA, waarmee ongeveer 18 procent van het totaal aantal bedrijven in Nederland in de MRA gevestigd is. Dit aandeel van de MRA is ten opzichte van 2007 gestegen, wat betekent dat het aantal vestigingen in de MRA sneller is gegroeid dan elders in Nederland. De MRA – en met name Amsterdam – is dus in trek als vestigingslocatie voor ondernemers.

Figuur 1.8 Optimisme onder ondernemers zichtbaar in versnelde groei aantal bedrijfsvestigingen
Aantal vestigingen van bedrijven; per deelregio MRA; 2007–2017; index: 2007=100

Bron: CBS (bewerking TNO)

Figuur 1.9 laat zien dat de groei van het aantal bedrijfsvestigingen met name wordt veroorzaakt door een sterke groei van het aantal vestigingen met één werkzame persoon (waartoe ook zzp'ers behoren). Dit onderstreept de trend naar steeds kleinschaligere bedrijvigheid. Deze trend bestaat al langer en is een van de factoren achter de structureel toegenomen aantrekkelijkheid van Amsterdam en andere grote steden⁶, en uit zich onder andere in de groei van de creatieve industrie.

In 2017 bestond zodoende ongeveer 76 procent van het totaal aantal bedrijfsvestigingen in de MRA uit bedrijven met één werkzaam persoon. Uit een nadere beschouwing van sectorale gegevens in 2010 en 2017 (niet getoond in figuur 1.9), blijkt dat het aandeel van vestigingen met één werkzaam persoon in het totaal aantal bedrijfsvestigingen in iedere sector is gestegen. In 2017 waren de sectoren met het hoogste percentage bedrijven met één werkzaam persoon: Cultuur, sport en recreatie (91 procent), Specialistische zakelijke diensten (87

⁶ Manshanden, W. & W. Jonkhoff (2005). *Creativiteit komt met concentratie*. In: ESB 15 juli 2005.

procent), Bouw (86 procent), Informatie en communicatie (83 procent) en Overige dienstverlening (82 procent).

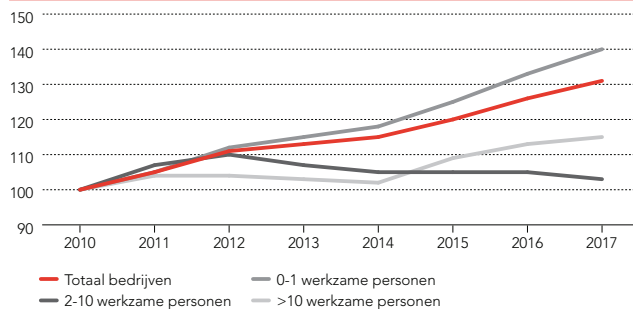
Het is echter ook een belangrijk gegeven dat in 2017 de groei van het aantal (mkb-)bedrijven met meer dan tien werkzame personen aanhield. Dit type bedrijfsvestiging nam daarbij in aantal het sterkst toe in Almere-Lelystad, Regio Haarlem en Groot-Amsterdam.⁷ Tegelijkertijd kennen alle deelregio's van de MRA een dalende trend in de ontwikkeling van het aantal vestigingen met twee tot tien werkzame personen, zij het iets minder uitgesproken in Groot-Amsterdam. Dit duidt niet alleen op vertrouwen in de toekomst op basis van de gunstige conjunctuur, maar ook op succesvol ondernemerschap waarbij levensvatbare nieuwe wegen worden ingeslagen. Voor de economische ontwikkeling op langere termijn zijn met name vernieuwing en innovatie en een doorgroei van *start-up* naar *scale-up* van belang.

Van een dergelijke doorgroei lijkt echter geen sprake te zijn bij eenmanszaken. De afname van het aantal bedrijven met twee tot tien werkzame personen duidt er niet op dat veel vestigingen van bedrijven met één werkzaam persoon uitbreiden door personeel in dienst te nemen. Gelet op de snelle toename van het aantal eenmanszaken, kan de conclusie worden getrokken dat veel van de recent gestarte zelfstandigen niet de mogelijkheid of de ambitie hebben om (op termijn) door te groeien. In combinatie met het gegeven dat de beloning van zzp'ers achterblijft bij de beloning van werknemers, is hier sprake van een duidelijke keerzijde van de flexibilisering van de arbeidsmarkt. In feite kan er voor een bepaalde groep zelfstandigen eerder sprake zijn van 'overleven' in een situatie waarin risico's van werkgevers zijn afgewenteld en omwille van de kosten wordt bezuinigd op bijvoorbeeld arbeidsongeschiktheids- en pensioenverzekeringen, in plaats van volledig zelfstandig ondernemerschap inclusief het dragen van het risico van personeel en risicodragende investeringen. De ambitie om te innoveren en te groeien is niet bij elke zelfstandige aanwezig.

Om zicht te krijgen op het innovatieproces in de MRA, is de dynamiek van oprichtingen en opheffingen van bedrijven relevant. Immers, vanwege nieuwe kennis en technologische ontwikkelingen zullen nieuwe businessmodellen ontstaan die de verouderde bedrijfsactiviteiten verdrijven (het befaamde proces van Schumpeteriaanse creatieve

⁷ Een COROP-regio waartoe de MRA-deelregio's Amsterdam en Amstelland-Meerlanden en deelgebied Waterland behoren.

Figuur 1.9 Vooral aantal eenmanszaken neemt sterk toe
Ontwikkeling vestigingen van bedrijven in de MRA; naar aantal werkzame personen; 2010-2017; index: 2010=100

Bron: CBS (bewerking TNO)

destructie). Een hoge dynamiek in zowel oprichtingen als opheffingen van bedrijven is daarom een indicatie voor vernieuwing en innovatie.

Sinds 2014 is in de MRA zowel het aantal oprichtingen als het aantal opheffingen van bedrijven versneld toegenomen. Daarbij nam het aantal oprichtingen en opheffingen in de MRA sneller toe dan in Nederland. In principe is het vermogen om te vernieuwen dus groter in de MRA: de MRA, in het bijzonder Amsterdam, speelt een rol als *nursery city*, ofwel de klassieke broedplaats voor nieuwe bedrijvigheid.

Uit recent onderzoek⁸ naar de economische ontwikkeling van de ICT en de creatieve industrie – en daarbinnen het mediacluster in Media Valley – bleek dat digitalisering onderdelen van deze sectoren zeer verschillend raakt. Opvallend daarbij is de ruimtelijke dynamiek binnen de MRA. De film-, radio- en tv-industrie werd aanvankelijk geraakt door digitalisering, maar herstelt zich daar ook weer van. Echter, dat herstel van dit ruimtelijk sterk samenhangende cluster vindt hoofdzakelijk plaats in Amsterdam. De achtergrond hiervan is dat het herstel

⁸ Manshanden, W.J.J., O. Koops en G. Rienstra (2018). *De flexibele kracht van de Verhalenfabriek. Hilversum en het Mediapark in de digitale creatieve industrie van de Media Valley en Nederland*. Rotterdam/Rijswijk: NEO Observatory en RBO.

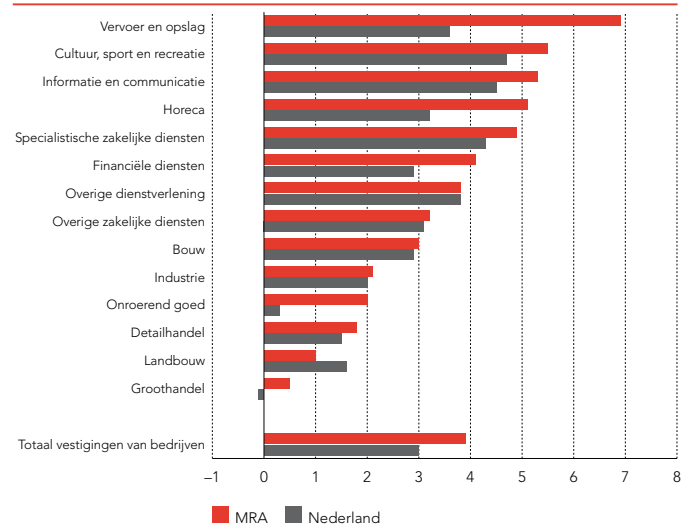
drijft op nieuwe, relatief kleinschalige bedrijvigheid die zich richt op nieuwe marktniches op het grensvlak van media, creativiteit en ICT, en die de zogenaamde 'Jacobs externalities' opzoekt in Amsterdam: dichtheid, nabijheid en variatie.

Wel is het – ook in het licht van verdere flexibilisering van de arbeidsmarkt – goed om hier iets dieper in te zoomen op het type bedrijvendynamiek in de MRA. Zo is in 2016 de meest opvallende groei te zien in het aantal oprichtingen in de sector Vervoer en opslag. Dit kan in zijn algemeenheid verklaard worden door een verdere toename van de onlineverkoop, met een grotere stroom pakketten tot gevolg. Daaronder valt ook de toename in online bestellen én bezorgen van voedselpakketten en maaltijden. De plotselinge groei van het aantal oprichtingen van bedrijfsvestingen in de sector Vervoer en opslag zullen dus in belangrijke mate pakketbezorgers, taxichauffeurs (na wijziging van de taxiwet in 2016) en bijvoorbeeld fietskoeriers van maaltijden of Uber-chauffeurs bevatten. In 2017 verschenen er diverse berichten in de media dat juist deze groepen bezorgers al dan niet vrijwillig 'verleid' werden om als zzp'er te werken in plaats van in loondienst. In die gevallen gaat het dus eerder om een negatieve bijwerking van de flexibilisering van de arbeidsmarkt, dan om een hogere dynamiek van oprichtingen en opheffingen die positief uitgelegd kan worden in de zin van vernieuwing en innovatie.

Ook in de sector Onroerend goed is in de MRA een sterke toename van dynamiek te zien. Hier speelt uiteraard de positieve ontwikkeling op de woningmarkt een rol. Mogelijk speelt daarnaast ook de verdere opmars van digitale platformen een rol bij de oprichting- en opheffingsdynamiek in de sectoren Vervoer en opslag (denk aan Uber, maar ook aan portals voor wereldwijde pakketbezorging en logistieke diensten) en Onroerend goed (zoals 'do it yourself'-makelaarsdiensten via webportals of portals met vastgoedinformatie voor handelaren en investeerders).

Per saldo was het netto-aantal oprichtingen van bedrijfsvestingen (ofwel het verschil tussen het aantal oprichtingen en opheffingen) in de MRA groter dan in Nederland, zodat het totaal aantal vestingen in de MRA in de periode 2014–2017 sneller toenam dan in Nederland. Figuur 1.10 toont dat dit, met uitzondering van Landbouw, geldt voor alle sectoren.

Figuur 1.10 In vrijwel alle sectoren in de MRA groeit het aantal vestingen van bedrijven snel
Aantal vestingen van bedrijven per sector; gemiddelde jaarlijkse groei in procenten; MRA en Nederland; 2014–2017

Bron: CBS (bewerking TNO)

1.4 Toegevoegde waarde en werkgelegenheid per sector

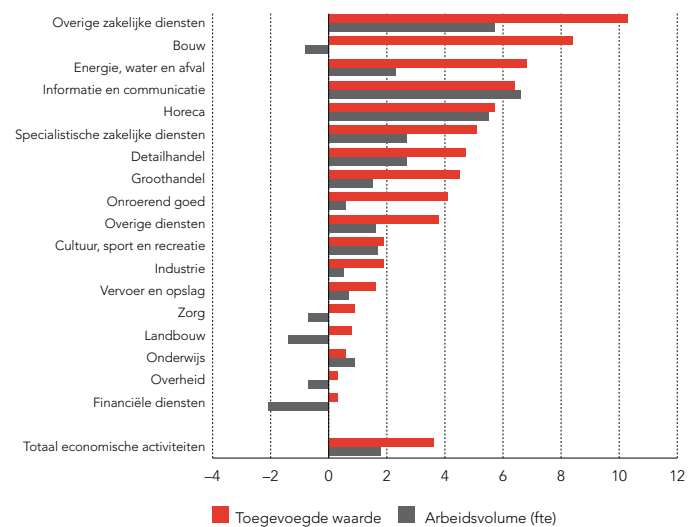
Op welke sectoren leunt de recente economische groei in de MRA? Om deze vraag te beantwoorden, kijken we in deze paragraaf naar de ontwikkeling van de toegevoegde waarde en werkgelegenheid per sector in de periode 2014–2016 (gebaseerd op recente, voorlopige CBS-cijfers).

Gemiddeld over de jaren 2014, 2015 en 2016 groeide de economie van de MRA met 3,6 procent. Dit is 1,7 procentpunt hoger dan de gemiddelde groei in Nederland in die periode en één procentpunt hoger dan

de gemiddelde groei in de MRA tussen 2010–2016, ofwel de gehele periode na het dieptepunt van de Grote Recessie. Met name de sectoren Bouw, Detailhandel en Horeca maakten vanaf 2014 een versnelde groei in toegevoegde waarde door. Dit zijn sectoren die flink meeliften op toegenomen consumentenvertrouwen, hetgeen zich bijvoorbeeld vertaalt in de groei van consumptieve bestedingen en investeringen in woningen. De snelle groei van de sector Bouw is een duidelijke exponent van de aangetrokken woningmarkt en de daarmee toegenomen vraag naar nieuwbouw en verbouwingen. Zowel in Nederland als in de MRA vormen de sectoren Bouw, Detailhandel en Horeca de kerngroep van de versnelde economische groei na 2014.

In de MRA is daarnaast nog een duidelijke groeiversnelling opgetreden in de toegevoegde waarde van de sectoren Specialistische diensten, Overige zakelijke diensten en Informatie en communicatie. Dit maakt ook deze sectoren tot pijlers van de recente economische groei van de MRA (zie figuur 1.11). Hetzelfde geldt voor sectoren die vooral profiteren van consumptieve bestedingen van inwoners en bezoekers van de MRA en ontwikkelingen in de woningmarkt. De sterke oververtegenwoordiging van deze zakelijke en specialistische dienstensectoren in de MRA in vergelijking met de rest van Nederland (zie ook hoofdstuk 3.1) dragen bij aan het positieve economische groeiverschil met Nederland. In belangrijke mate landt de verhoogde vraag naar dergelijke ondersteunende diensten in het zakelijke verkeer daardoor in de MRA. Binnen Overige zakelijke diensten in de MRA is er bijvoorbeeld sprake van een sterke groei in Autolease en machineverhuur, Uitzendbureaus en Payrolling (personeelsbeheer). Daarnaast groeien ook dienstverleners als Reisbemiddeling, Callcenters, Schoonmaak, Beveiliging en Facilitymanagement.

Figuur 1.11 Optimisme huishoudens leidt tot groei van sectoren die leunen op consumptie
Toegevoegde waarde en arbeidsvolume (fte's) per sector; gemiddelde groei in procenten; MRA; 2014–2016

Bron: CBS (bewerking TNO/NEO Observatory)

De toegevoegdewaardeontwikkeling per sector leidt bijna op-een tot een toename van de vraag naar arbeid. Ook voor het arbeidsvolume in de MRA (het aantal fte's van alle werkzame personen tezamen) geldt dat de gemiddelde groei over 2014, 2015 en 2016 één procentpunt hoger is dan in de gehele periode 2010–2016. Vooral in de sectoren Informatie en communicatie, Horeca en Overige zakelijke diensten is vanaf 2014 de werkgelegenheid sterk gegroeid. Dit zijn arbeidsintensieve sectoren waar de groei van werkgelegenheid en toegevoegde waarde vrijwel gelijk opgaan. Dit geldt echter niet voor iedere sector. Met name in Financiële diensten zorgen transformaties (onder andere gedreven door digitalisering) onverkort voor productiviteitsstijging. Dit leidt tot een netto-uitstroom van personeel bij een lichte groei van de toegevoegde waarde.

Het is opvallend dat de negatieve werkgelegenheidstrend in de sector Bouw nog niet is gekeerd, afgaande op de cijfers tot en met 2016. Zowel landelijk als in de MRA was tot dat moment nog sprake van een per saldo dalend arbeidsvolume van werkzame personen (in fte's). Naar verwachting is de werkgelegenheidsontwikkeling in deze sector vanaf 2017 weer positief.

1.5 Investerings in vaste activa

De investeringen in de MRA bedroegen in 2015 (het laatste jaar waarover cijfers beschikbaar zijn) 25,4 miljard euro (zie tabel 1.1). Voor investeringen worden geen prognoses opgesteld – investeringen zijn zelf immers de toekomst. De eigenaren van kapitaal plegen namelijk investeringen op basis van algemene toekomstverwachtingen en verwachte rendementen. Omdat cijfers over investeringen met vertraging uitkomen, wordt feitelijk teruggekeken op de toekomstverwachtingen uit het nabije verleden.

Opgemerkt moet worden dat in deze paragraaf alleen de investeringen in vaste activa worden gezien. Investerings in onderwijs en menselijk kapitaal in den brede vallen buiten deze beschouwing. Het onderzoek daarnaar is technisch mogelijk maar valt, ondanks het belang ervan, buiten het bestek van deze editie van de *Economische Verkenningen MRA*. Zulke investeringen hebben zeker wel invloed op welvaart en welzijn, juist omdat de kennisopbouw drijft op de ruimtelijke concentratie van zulk kapitaal.

De investeringen in vaste activa vertonen over de jaren 2013–2015, weliswaar achteraf, de eerste tekenen van het herstel dat zich de jaren erna duidelijk aandient. De groei van de investeringen in de MRA was met gemiddeld 6,9 procent per jaar in de periode 2013–2015 flink hoger dan het Nederlandse gemiddelde van 2,8 procent.

Tabel 1.1 Investerings in vaste activa naar type

	2015		2013-2015	
	mlrd euro	aandeel in %	%	%
Nederland	136,0	100	2,8	10,5
Metropoolregio Amsterdam	25,4	19	6,9	28,5
	Aandeel MRA in NL			
Woningen	3,7	16	8,8	26,3
Bedrijfsgebouwen	2,5	14	-0,7	0,4
Grond-, weg- en waterbouwkundige werken	1,8	10	-1,2	-20,3
Vervoermiddelen	4,9	37	8,2	218,9
Machines en installaties	2,0	12	6,4	-6,4
In cultuur gebrachte activa	0,0	4	35,1	27,2
Overdrachtskosten op grond	0,4	19	3,4	-8,7
Computerprogrammatuur en databanken	4,3	23	9,1	13,2
Onderzoek en ontwikkeling	2,6	21	8,6	22,0
Overige investeringen	3,1	25	11,8	59,0

Bron: CBS (bewerking NEO Observatory)

Het aandeel van investeringen in de MRA in het totale investeringsvolume van Nederland was in 2015 18,7 procent. Ter vergelijking: het aandeel van de MRA in het bbp van Nederland was in dat jaar 19,7 procent. Het is opmerkelijk dat de economie van MRA ondanks dit lagere investeringsaandeel sneller groeit dan het Nederlands gemiddelde. Dit betekent dat de samenstelling van de kapitaalgoederenvoorraad, het totaal van investeringskapitaal uit het verleden dat nog steeds in gebruik is, relatief goed rendeert en/of dat de economie van de MRA zich specialiseert in arbeidsintensieve productie, drijvend op menselijk kapitaal. Het wijst er ook op dat de huidige investeringen, ofwel de bruto toevoegingen aan de kapitaalgoederenvoorraad, een relatief gunstige samenstelling hebben. Het zijn juist die investeringen die een impuls geven aan de in de voorgaande paragrafen reeds genoemde groeisectoren van de MRA. Deze investeringen hebben vooral betrekking op menselijk kapitaal, de concentratie van hoogopgeleiden in de MRA en consumptieve bestedingen.

In vergelijking met geheel Nederland valt op dat in de MRA, afgezien van Overige investeringen, relatief veel wordt geïnvesteerd in Vervoermiddelen, ICT-gerelateerde apparatuur en in Onderzoek

en ontwikkeling.⁹ Bij ICT-gerelateerde apparatuur gaat het om Computerprogrammatuur en databanken. Dit zijn investeringen die passen bij het profiel van de economie van de regio: de zee- en luchthaven, specialistische diensten en kennis. In deze sectoren worden de kapitaalgoederen gevormd die achter de regionale groeisectoren schuilgaan.

Figuur 1.12 Investeringen in hoogrenderende categorieën dragen bij aan de groei van de MRA
Investeringen in de MRA als aandeel van de investeringen in Nederland naar type activa; in procenten; 2015

Bron: CBS (bewerking NEO Observatory)

Met haar investeringen in woningen, bedrijfsgebouwen en machines en installaties, heeft de MRA een relatief laag aandeel in de totale omvang van investeringen binnen deze categorieën in Nederland. Ondanks de schaarste op de woningmarkt en de hogere economische groei, zijn de investeringen en de capaciteit daarvoor in verhouding laag. Voor de woningmarkt geldt dat de hoge prijzen en de schaarste tussen vraag en aanbod dynamisch zijn – extra aanbod leidt tot extra vraag. De hogere prijzen op de woningmarkt zijn een uiting van agglomeratievoordelen en betekenen dat de rendementen er hoger

⁹ Uitgaven aan Onderzoek en ontwikkeling worden tegenwoordig door het CBS als investering geboekt.

of zekerder zijn. Voor de kantorenmarkt geldt de schaarste minder vanwege de overschotten uit de vorige cyclus. Voor machines en installaties geldt dat deze minder gevraagd zijn in de MRA, omdat de MRA overwegend een diensteneconomie betreft die drijft op menselijk kapitaal en kennis.

Al met al heeft de MRA een lagere investeringsquote dan Nederland. Er wordt in de MRA ten opzichte van het brp minder besteed aan investeringsgoederen. Het betekent dat er ten opzichte van de gegeven investeringen een hoog rendement is en de groei voor een groot deel gebaseerd is op arbeidsintensieve sectoren. Dat past bij de agglomeratievoordelen die de MRA heeft. Zo wordt aan een gegeven hoeveelheid infrastructuur een groot nut ontleend, omdat relatief veel mensen er gebruik van maken. Daarnaast is de MRA een diensteneconomie die toegevoegde waarde niet alleen ontleent aan investeringen in allerlei fysieke kapitaalgoederen, maar juist ook in kennis en menselijk kapitaal.

2. Bevolking en arbeidsmarkt

- De werkzame beroepsbevolking van de MRA nam in 2017 met 15 duizend personen toe en kwam uit op bijna 1,3 miljoen.
- De daling van werkloosheid is het sterkst onder laag en middelbaar opgeleiden.
- De brutoparticipatie daalde in 2017 licht en komt naar verwachting in 2018 uit op 71,3 procent, en stijgt licht naar 71,5 procent in 2019.
- Immigratie remt de krapte op de arbeidsmarkt en is daarmee een bron voor continuering van groei.
- De toenemende werkgelegenheid in de MRA wordt voor bijna de helft ingevuld door mensen die buiten de MRA wonen. De extra werkgelegenheid is geconcentreerd in deelregio's Amstelland-Meerlanden en Amsterdam.

De economie van de Metropoolregio Amsterdam (MRA) groeide in 2016 en 2017 relatief sterk. Deze ontwikkeling zet zich naar verwachting stabiel voort in 2018 en 2019 (zie hoofdstuk 1). Ook de werkgelegenheid groeide in 2017 relatief sterk, net als – naar verwachting – in 2018 en 2019. In welke mate leidt deze sterke vraag op de arbeidsmarkt tot minder werkloosheid en een hogere arbeidsparticipatie? Voor welke groepen zijn de extra banen? Deze vragen staan centraal in dit hoofdstuk. Om antwoorden te formuleren, worden de groei en de samenstelling van de bevolking van de MRA naar positie op de arbeidsmarkt beschreven. Vervolgens bespreken we de brutoparticipatie en werkloosheid, telkens opgesplitst naar opleiding, etniciteit, geslacht en leeftijd.

Kader 2.1 Definities arbeidsmarkt

Om de ontwikkeling van de beroepsbevolking in beeld te brengen, wordt de totale bevolking in de volgende categorieën onderscheiden:

Bevolking alle personen ongeacht hun leeftijd

Potentiële beroepsbevolking alle personen van 15 tot en met 74 jaar

Beroepsbevolking alle personen van 15 tot en met 74 jaar die werken of officieel werkloos zijn

Bruto-arbeidsparticipatie beroepsbevolking als percentage van de potentiële beroepsbevolking

Brutoparticipatie afkorting van bruto-arbeidsparticipatie; zie hierboven

Werkzame beroepsbevolking alle personen van 15 tot en met 74 jaar die werken, ongeacht de arbeidsduur per week

Werkloze beroepsbevolking alle personen van 15 tot en met 74 jaar zonder betaald werk, die recentelijk naar werk hebben gezocht en daarvoor direct beschikbaar zijn

Werkloosheid aantal werklozen als percentage van de beroepsbevolking

Niet-actieve bevolking alle personen van 15 tot en met 74 jaar die niet werken of niet officieel werkloos zijn

Overige bevolking personen van 0 tot en met 14 jaar en 75 jaar en ouder

Figuur 2.1 Opbouw arbeidsmarkt MRA

Aantal personen x 1.000; 2017 (tussen haakjes het verschil met voorgaand jaar)*

	Overige bevolking 0-14 jaar, 75+	Overige bevolking 0-14 jaar, 75+	Overige bevolking 0-14 jaar, 75+
	602 [4,4]	602 [4,4]	602 [4,4]
Bevolking	Potentiële beroepsbevolking 15-74 jaar	Niet-actieven	Niet-actieven
		541 [17]	541 [17]
		Beroeps- bevolking	Werkzamen
		1.338 [2]	1.272 [15]
2.481 [23,4]	1.879 [19]	1.338 [2]	1.272 [15]

*In de broncijfers van het CBS treden soms afrondingsverschillen op. De oorzaak hiervan is dat de data afkomstig zijn uit een steekproef (Enquête Beroepsbevolking). Deze zijn doorgaans niet groter dan duizend en een enkele keer tweeduizend personen. Er is voor gekozen om deze rekenkundige verschillen niet te corrigeren.
Bron: CBS (bewerking NEO Observatory)

2.1 Bevolking

De bevolking van de MRA is in 2016 gegroeid tot ruim 2,4 miljoen inwoners (zie tabel 2.1) en zal naar verwachting in 2018 de grens van 2,5 miljoen inwoners passeren. Volgens de prognoses van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) en het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) blijft de groei ongeveer gelijk en is in 2019 de totale bevolking van de MRA 2.528 duizend inwoners groot. De bevolking van de MRA groeit ongeveer tweemaal sneller dan het landelijk gemiddelde: de MRA is een regio met een grote aantrekkingskracht.

Tabel 2.1 Bevolking MRA blijft bovengemiddeld groeien

Jaargemiddelde x 1.000, 2016; gemiddelde jaarlijkse groei per tijdvak/jaar, 2005–2019*

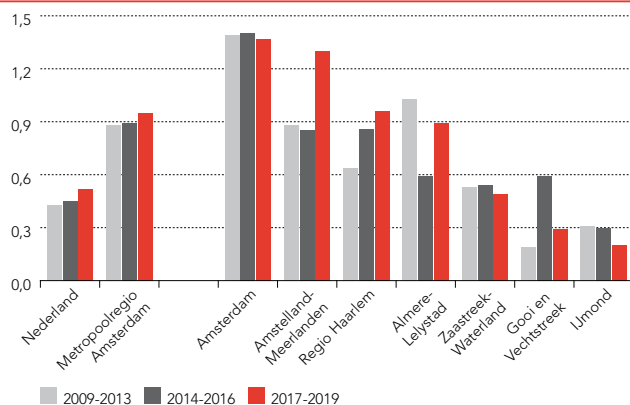
	2016	2005-2008	2009-2013	2014-2016	2016	2017	2018*	2019*
	x 1.000 gemiddelde jaarlijkse groei in %							
Nederland	17.030	0,3	0,4	0,4	0,5	0,6	0,5	0,5
Metropoolregio Amsterdam	2.458	0,6	0,9	0,9	1,0	1,0	0,9	1,0
Amsterdam	839	0,4	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4
Amstelland-Meerlanden	335	1,4	0,9	0,8	0,8	1,1	1,4	1,4
Zaanstreek-Waterland	331	0,5	0,5	0,5	0,7	0,4	0,1	1,0
Almere-Lelystad	276	1,3	1,0	0,6	0,8	1,0	0,9	0,8
Gooi en Vechtstreek	250	0,1	0,2	0,6	0,8	0,6	0,2	0,2
Regio Haarlem	231	0,1	0,6	0,9	0,9	0,9	1,0	1,0
Umond	196	0,5	0,3	0,3	0,5	0,4	0,1	0,1

* Prognose 2018 en 2019

Bron: CBS (bewerking TNO/NEO Observatory)

Figuur 2.2 Bevolking MRA blijft bovengemiddeld groeien

Gemiddelde jaarlijkse groei van de bevolking naar periode; 2009–2019*

* Prognose 2017–2019

Bron: CBS (bewerking NEO Observatory)

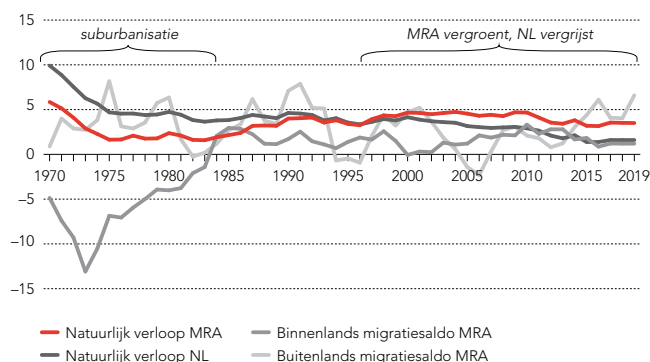
De toename van de bevolking bestaat uit het saldo van geboorte en sterfte (natuurlijk verloop) en de saldi van binnenlandse en buitenlandse migratie. Het natuurlijk verloop is al enige decennia de belangrijkste component in de bevolkingsgroei van de MRA. Vanaf 1997 is het saldo van het natuurlijk verloop van de MRA groter dan dat van geheel Nederland. Wel nam na 2008 het saldo van het natuurlijk verloop in de MRA enigszins af. De economische stagnatie die na 2009 optrad, lijkt daarvoor de belangrijkste drijfveer te zijn. Tegelijkertijd is het verschil in de omvang van het geboorteoverschot met Nederland groter geworden en nam dit verschil met het saldo van geboorte en sterfte in Nederland na 2015 zelfs nog verder toe. Klaarblijkelijk wordt vanaf 1997 de MRA door jonge gezinnen in toenemende mate als een aantrekkelijkere vestigingsplaats dan de rest van Nederland gezien. Het huidige gunstige economische tijdstip versterkt deze ontwikkeling (zie ook de analyse in hoofdstuk 1 over de aantrekkelijkheid van de MRA als vestigingsplaats voor (kleine en nieuwe) bedrijven).

Het binnenlands migratiesaldo in de MRA is na 2010 voortdurend afgenomen; eveneens een aanwijzing voor de toegenomen aantrekkelijkheid van de MRA. Waarschijnlijk verwachten mensen dat de prijzen op de woningmarkt hoog blijven. Kopen in de MRA wordt gezien als een relatief veilige belegging, terwijl verkopen en verhuizen naar de rest van Nederland neerkomt op nu winst nemen en een toekomstige verwachte prijsstijging weggeven. Tegelijkertijd is de toegankelijkheid van de woningmarkt verminderd door hogere prijzen. Bouwvolumes houden voorsnog de oplopende vraag niet bij.

Sinds 2012 is het buitenlands migratiesaldo in de MRA sterk toegenomen en dragen buitenlandse migranten het meeste bij aan de bevolkingsgroei in de MRA. Dit hangt deels samen met het Europese vluchtelingen-vraagstuk en de Brexit, maar ook met de aantrekkende economie en vraag naar werkgelegenheid. Dergelijke bewegingen houden de arbeidsmarkt van de MRA relatief ruim en de woningmarkt krap.

Figuur 2.3 Bevolking MRA groeit vooral door buitenlandse migratie; natuurlijk verloop MRA hoger dan Nederland

Toename bevolking per 1.000 inwoners; MRA en Nederland; natuurlijk verloop (geboorte min sterfte), binnenlands migratiesaldo (saldo verhuizingen MRA met Nederland) en buitenlands migratiesaldo (saldo verhuizingen MRA met buitenland); 1970–2019*

* Prognose 2017-2019
Bron: CBS (bewerking NEO Observatory)

De bevolking van de MRA groeit tweemaal sneller dan het landelijk gemiddelde. De bevolkingsgroei concentreert zich daarbij met name in deelregio Amsterdam (met een groei van 1,4 procent per jaar). Naar verwachting blijft het inwoneraantal van Amsterdam de komende jaren ongeveer in dit tempo toenemen. Tevens is de verwachting dat de bevolkingsgroei in deelregio Amstelland-Meerlanden aantrekt naar ongeveer een vergelijkbaar niveau als dat van Amsterdam. In Gooi en Vechtstreek trok de bevolkingsgroei tussen 2014 en 2016 aan tot 0,6 procent. Dit was een kentering, want tussen 2009 en 2013 kende deze deelregio een matige bevolkingsgroei van rond de 0,2 procent per jaar. Voor 2018 en 2019 is de prognose voor deze deelregio weer een gematigde groei van 0,2 procent op jaarbasis. In Almere-Lelystad en Regio Haarlem ligt de groei redelijk stabiel op of net onder 1 procent per jaar. Voor deelregio IJmond wordt een verdergaande daling van de bevolkingsgroei verwacht tot net boven nul.

2.2 Bruto-arbeidsparticipatie

De bruto-arbeidsparticipatie (ook wel 'brutoparticipatie') is een maatstaf die aangeeft in welke mate mensen deelnemen aan het arbeidsproces dan wel daar actief naar streven. De maatstaf is de beroepsbevolking als percentage van de bevolking van 15 tot en met 74 jaar. Degenen die daar niet toe behoren, zijn de niet-actieven. De brutoparticipatie geeft daarmee een beeld van de mate waarin mensen betrokken (willen) zijn bij betaalde arbeid in de samenleving. Het algemene doel is om deze voor alle groepen van de bevolking zo hoog mogelijk te laten zijn vanuit het idee dat arbeidsparticipatie bijdraagt aan welvaart en welzijn. Vanaf de jaren tachtig van de vorige eeuw is het beleid erop gericht dit via deeltijdwerk en flexibilisering van de arbeidsmarkt mogelijk te maken.

De centrale vraag is in hoeverre de brutoparticipatie reageert op de toenemende bevolking van 15 tot en met 74 jaar dan wel de groeiende vraag naar arbeid. Wordt de extra inzet van arbeid ingevuld door de niet-actieven of door werklozen? Als dat de niet-actieven zijn, stijgt de brutoparticipatie. Zijn het werklozen, dan blijft de brutoparticipatie gelijk. Verderop in deze paragraaf wordt vorenstaande verbijzonderd naar opleiding, etniciteit, geslacht en leeftijd. De groei van de werkgelegenheid komt namelijk niet in dezelfde mate ten goede aan deze verschillende groepen.

De brutoparticipatie in de MRA nam in 2017 af tot 71,2 procent en zal in 2018 en 2019 naar verwachting toenemen tot respectievelijk 71,3 en 71,5 procent. In het licht van de grote toename van de werkgelegenheid is deze groei beperkt. De brutoparticipatie in Nederland neemt overigens sneller toe dan de brutoparticipatie in de MRA.

Hoe kon ondanks de aantrekkelijke werkgelegenheid de brutoparticipatie in de MRA in 2017 dalen? Om die vraag te beantwoorden, kijken we naar de veranderingen in de belangrijkste stromen op de arbeidsmarkt (zie figuur 2.1). Het aantal werkzame personen bij bedrijven en instellingen in de MRA is in 2017 toegenomen met 29 duizend. Deze extra arbeidsplaatsen kwamen zowel ten goede aan mensen die in de MRA wonen (plus 15 duizend) als aan forensen die elders in Nederland wonen (plus 14 duizend). De toename van de werkzame beroepsbevolking in de MRA ging in 2017 gepaard met een even grote daling van de werkloosheid in de MRA van 15 duizend personen (zie figuur 2.1).

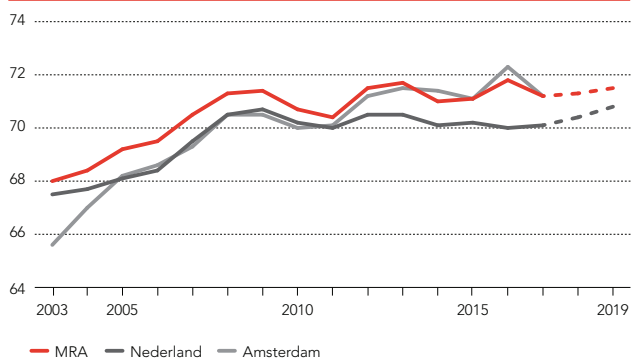
De bevolking van 15 tot en met 74 jaar in de MRA groeide met 19 duizend personen echter relatief sterk in 2017. Daarbij nam het aantal niet-actieven met 17 duizend toe en de beroepsbevolking slechts met 2 duizend.

Zodoende kon de bruto-participatiegraad in de MRA ondanks de flink aantrekkende werkgelegenheid met 0,6 procentpunt dalen in 2017. Een toename van de potentiële beroepsbevolking, een flinke afname van de werkloosheid en een toename van de inkomende pendel liggen hieraan ten grondslag.

Al met al is de verwachting dat deze ontwikkelingen in 2018 en 2019 doorzetten, waarbij de brutoparticipatie in verhouding tot de krachtige, extra vraag naar arbeid gematigd toeneemt naar respectievelijk 71,3 en 71,5 procent. Dit is hoger dan in de rest van Nederland, waar de bruto-participatiegraad in 2018 en 2019 naar verwachting op respectievelijk 70,4 en 70,8 procent zal uitkomen.

De relatief hoge bruto-participatiegraad van de MRA wijst op een gunstige arbeidsmarkt. De MRA trekt bedrijven aan en ondernemers, maatschappelijk actieve personen en huishoudens, die in de MRA

Figuur 2.4 Arbeidsparticipatie in de MRA en Amsterdam hoger dan in Nederland
Bruto-participatiegraad; Nederland, MRA en Amsterdam; 2003–2019*

* Prognose 2018 en 2019
Bron: CBS (bewerking NEO Observatory)

werk zoeken en bedrijven starten. Dit vertaalt zich in een hogere participatiegraad. Tevens is er veel werkgelegenheid die doorgaans relatief vaak door vrouwen wordt vervuld. Denk aan sectoren als de zorg, onderwijs en de commerciële dienstensector. Deze sectoren zijn in de MRA overgeconcentreerd, waardoor er meer vraag naar vrouwen op de arbeidsmarkt is.

In deelregio Amsterdam nam de brutoparticipatie snel toe. In 2003 lag deze meer dan 2 procentpunt onder die van de MRA en Nederland. Daarna bleef het verschil in arbeidsparticipatie tussen Amsterdam en de MRA tot 2008 stabiel (met een verschil van circa 1 procentpunt). Na 2008 nam het verschil af en sinds 2013 is het verschil geheel verdwenen. De achtergrond hiervan is de toenemende aantrekkelijkheid van Amsterdam als woonomgeving voor werkenden. De brutoparticipatie van Amsterdam zou de komende jaren hoger kunnen worden dan die van de MRA, maar dit is nog niet zeker.

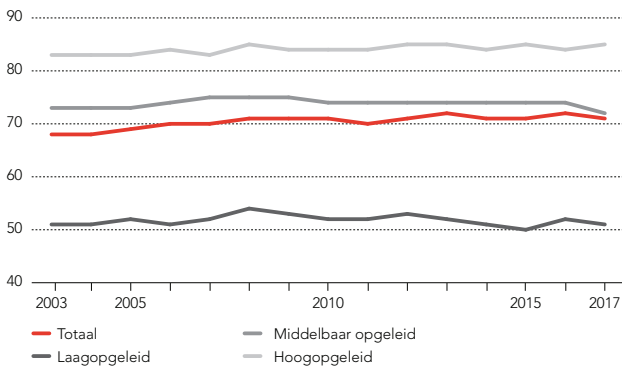
Opleiding

De brutoparticipatie van hoogopgeleiden is met 85 procent structureel hoger dan die van middelbaar en laagopgeleiden (zie figuur 2.5). De brutoparticipatie voor elk opleidingsniveau verandert jaarlijks niet zoveel. Middelbaar opgeleiden hebben een brutoparticipatie tussen de 70 en 75 procent, laagopgeleiden tussen de 50 en 55 procent. Niettemin is zichtbaar dat de brutoparticipatie van middelbaar en laagopgeleiden vanaf 2009 licht daalt. Deze afname is weliswaar in de orde van grootte van procentpunten, maar betekent niettemin dat er op de Nederlandse arbeidsmarkt een overschot is aan middelbaar en laagopgeleiden. Dit zou kunnen verklaren waarom ondanks de economische groei en dalende werkloosheid, er vooralsnog geen loonstijgingen zichtbaar zijn. Deze liggen – gegeven de lage werkloosheid – wel voor de hand, maar kennelijk is er nog voldoende reservoir aanwezig in de potentiële beroepsbevolking (de bevolking van 15 tot en met 74 jaar) om de loongroei beperkt te houden. Het is mogelijk dat deze ontwikkeling samenhangt met herstructureringen in andere sectoren. Zo verliezen middelbaar opgeleiden in de financiële sector werk door digitalisering. Uit onderzoek blijkt dat juist deze groep geen nieuw werk zoekt en de arbeidsmarkt verlaat. Zij hebben werkervaring en zodra de kans zich voordoet, zullen zij weer terugkeren op de arbeidsmarkt.

Opvallend is dat in 2017 ondanks de krachtig aantrekkende vraag naar arbeid, de brutoparticipatie onder hoger opgeleiden niet stijgt

en onder middelbaar opgeleiden en lager opgeleiden zelfs daalt. Immigratie houdt het arbeidsaanbod ruim. De gehele bevolking van 15 tot en met 74 jaar groeide namelijk in dat jaar iets sneller dan de beroepsbevolking.

Figuur 2.5 Ondanks economische groei daalt de arbeidsparticipatie onder laagopgeleiden
Bruto-participatiegraad; in procenten; naar opleidingsniveau; 2003–2017

Bron: CBS (bewerking NEO Observatory)

Etniciteit

In de MRA is de bruto-participatiegraad van personen met een Nederlandse achtergrond 1 procentpunt hoger dan het MRA-gemiddelde van 71 procent. Personen met een westerse achtergrond hebben in vergelijking met inwoners met een Nederlandse achtergrond een hogere brutoparticipatie: 73 procent. Personen met een niet-westerse achtergrond in de MRA hebben een brutoparticipatie die 4 procentpunt onder het MRA-gemiddelde ligt, en 6 procentpunt onder die van personen met een westerse achtergrond. Opvallend is dat de brutoparticipatie onder personen met zowel een westerse (plus 4 procent) als niet-westerse achtergrond in de MRA (plus 2 procent) hoger ligt dan het landelijk gemiddelde. Hoewel er (weliswaar niet heel grote) verschillen zijn in brutoparticipatie, biedt de MRA dus kansen voor mensen uit alle delen van de wereld. Tegelijkertijd is duidelijk dat mensen uit landen die qua ontwikkeling en inkomen

vergelijkbaar zijn met Nederland, succesvoller zijn op de arbeidsmarkt dan mensen uit landen met een lager ontwikkelings- en inkomensniveau. Opleiding en taalbeheersing spelen hierbij waarschijnlijk een rol.

Geslacht

De brutoparticipatie onder mannen en vrouwen was in 2017 respectievelijk 76 en 67 procent. De toename van de werkgelegenheid in dat jaar leidde niet tot een groei van de brutoparticipatie onder vrouwen zoals in eerdere jaren. Extra arbeidsaanbod drukt de groei van arbeidsparticipatie van zowel mannen als vrouwen in gelijke mate (zie figuur 2.6). Op de lange termijn neemt het verschil tussen de brutoparticipatie van mannen en vrouwen af. Deze afname is hoofdzakelijk het gevolg van de oververtegenwoordiging van sectoren in de MRA waarin juist vrouwen doorgaans werkzaam zijn. Echter, in de nabije toekomst blijft het verschil in brutoparticipatie tussen mannen en vrouwen min of meer gelijk. Kennelijk is de relatieve groei van sectoren waarin traditioneel veel vrouwen werkzaam zijn, gestagneerd. De extra brutoparticipatie van vrouwen moet wellicht eerder komen uit de verhouding man-vrouw in dezelfde beroepsgroep, zoals de bouw of de advocatuur op de Amsterdamse Zuidas.

Leeftijd

Op de arbeidsmarkt van de MRA zijn 25- tot 45-jarigen het meest actief en 45-plussers het minst. De jongeren van 15 tot 25 jaar hebben daarnaast een relatief lage brutoparticipatie; deze ligt 4 procent onder het gemiddelde van de MRA. De conjunctuur heeft juist invloed op de brutoparticipatie van deze groep. Bij afnemende groei daalt de toetreding van nieuwe, jonge werknemers op de arbeidsmarkt. Andere leeftijdsgroepen hebben nauwelijks last van de conjunctuur. Kennelijk zijn vaste contracten – die vaker voorkomen bij oudere werknemers – goed bestand tegen conjunctuurgolven. Economisch gezien is dit nadelig, omdat bij een neergaande conjunctuur het talent van jonge toetreders later tot ontplooiing komt. Hoewel de Nederlandse arbeidsmarkt flexibeler is dan die van de MRA, zien we dit verschijnsel ook voor Nederland als geheel. Op de lange termijn zal de brutoparticipatie onder 45- tot 75-jarigen naar verwachting voortdurend toenemen.

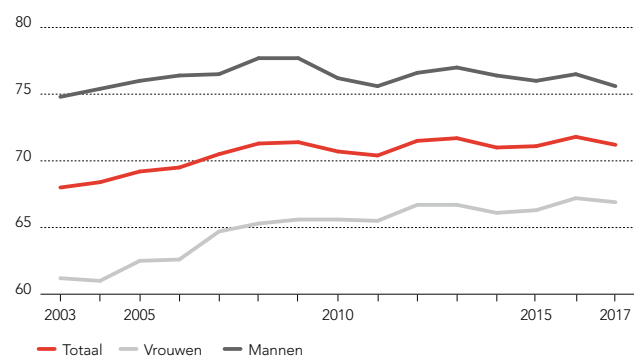
Tabel 2.2 Brutoparticipatie, werkloosheid en niet-actieven naar opleidingsniveau, etniciteit, geslacht en leeftijd

Participatie en werkloosheid in procenten; niet-actieven en werklozen in aantal personen x 1.000; 2017

	Brutoparticipatie		Werkloosheid		Niet-actieven	Werklozen
	MRA	Nederland	MRA	Nederland	MRA	MRA
	%		%		x 1.000	
Totaal	71	70	4,9	4,9	541	65
Laagopgeleiden	51	51	10	8	242	24
Middelbaar opgeleiden	72	74	5	5	193	25
Hoogopgeleiden	85	83	3	3	106	17
Nederlandse achtergrond	72	71	4	4	337	31
Niet-westerse achtergrond	67	65	9	11	131	24
Westerse achtergrond	73	69	4	6	69	8
Mannen	76	75	5	4	227	32
Vrouwen	67	65	5	5	315	31
15- tot 25-jarigen	67	68	8	9	96	16
25- tot 45-jarigen	86	87	4	4	93	25
45- tot 75-jarigen	61	60	4	4	352	24

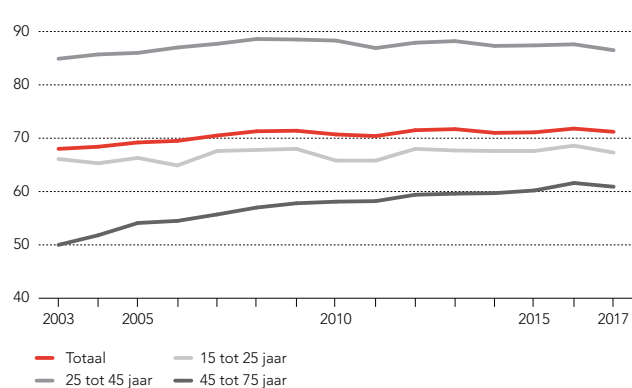
Bron: CBS (bewerking NEO Observatory)

Figuur 2.6 Verskil arbeidsparticipatie mannen en vrouwen slinkt verder
Bruto-participatiegraad; in procenten; naar geslacht; 2003–2017

Bron: CBS (bewerking NEO Observatory)

Figuur 2.7 Brutoparticipatie stijgt het meest onder 45-plussers
Bruto-participatiegraad; in procenten; naar leeftijd; 2003–2017

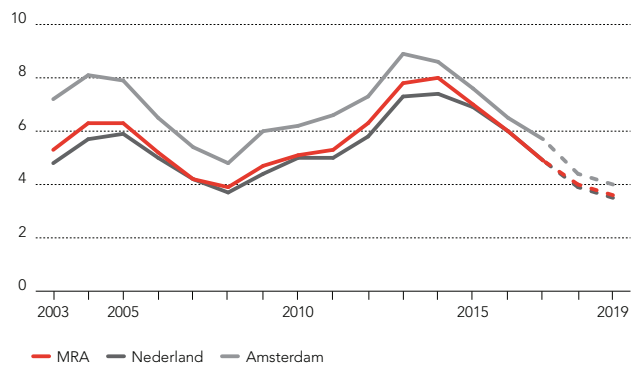
Bron: CBS (bewerking NEO Observatory)

2.3 Werkloosheid

De werkloosheid in de MRA is door de robuuste vraag op de arbeidsmarkt flink afgenomen en bedroeg in 2017 4,9 procent van de beroepsbevolking. In 2018 en 2019 zal de werkloosheid naar verwachting snel verder dalen tot respectievelijk 4 en 3,6 procent. Daarmee komt de werkloosheid in de MRA uit op het niveau van de jaren 1999–2001. Het laagterecord van de afgelopen twintig jaar is 3 procent in 2001.

In voorgaande jaren werd voor de MRA een bescheidener daling van de werkloosheid verwacht. Dit hangt samen met de verwachting van het CPB voor geheel Nederland, dat – terugkijkend – de daling vanaf 2014 consequent onderschatte. In de huidige raming van het CPB voor Nederland en de raming voor de MRA daalt de werkloosheid wel zoals in een hoogconjunctuur mag worden verwacht. De werkloosheid in de MRA nam af van ruim 100 duizend personen in 2014 naar 65 duizend personen in 2017; in 2019 komt het aantal werklozen naar verwachting uit op 49 duizend personen.

Figuur 2.8 Werkloosheid in de MRA daalt naar verwachting tot onder de 4 procent
Werkloosheid; in procenten; Nederland, MRA en Amsterdam; 2003–2019*

* Prognose 2018 en 2019
Bron: CBS (bewerking NEO Observatory)

De werkloosheid wordt hiermee dusdanig laag dat er schaarste op de arbeidsmarkt ontstaat en werkgevers met elkaar moeten concurreren door middel van het betalen van hogere lonen. Dit gebeurde ook in de late jaren negentig van de vorige eeuw, wat bijdroeg aan een toenemende inflatie. De toename van de inflatie was destijds ook toe te schrijven aan, onder andere, het expansieve begrotingsbeleid van de Nederlandse overheid. Momenteel is de rijksoverheid pruden- ter (ondanks stevige investeringen in de zorg, defensie en het onder- wijs) en blijft een vergelijkbare bestedingsimpuls uit in de huidige hoogconjunctuur.

Niettemin zal de werkloosheid minder dan 4 procent bedragen, een percentage waarbij doorgaans looninflatie optreedt. Dit effect is echter (nog) niet zichtbaar dankzij diverse factoren. Zo is de arbeids- markt ondanks de lage werkloosheid nog ruim genoeg. Inkomende pendel, immigratie, de open Europese dienstenmarkt en Engels als voertaal in steeds meer bedrijven, bieden de arbeidsmarkt van de MRA meer reservoirs. Met andere woorden: het arbeidsreservoir van de MRA houdt niet op bij de Nederlandse grens. Daarnaast is er een groot reservoir aan beschikbare uren bij deeltijdwerkers en zzp'ers

ouder dan 65 jaar. Dit wordt versterkt door de groeiende groep zzp'ers die per definitie niet kan terugvallen op collectieve arbeidsovereen- komsten en daarmee een slechtere onderhandelingspositie heeft. Vakbonden kunnen dan weinig uitrusten. Kortom, hoewel de werk- loosheid richting recordlaagte gaat, is er nog geen sprake van grote spanning op de arbeidsmarkt.

De werkloosheid daalt in sommige regio's flink. Met name in Zaanstreek-Waterland is de werkloosheid in 2017 flink afgenomen. Dit is het gevolg van de relatief grote vertegenwoordiging van lager en middelbaar opgeleiden (in tegenstelling tot hoger opgeleiden aldaar) in de beroepsbevolking van deze regio, want juist onder lager en middelbaar opgeleiden is de werkloosheid flink gedaald (zie figuur 2.9). Naar verwachting houdt deze ontwikkeling in 2018 en 2019 in Zaanstreek-Waterland aan, waarbij wordt aangenomen dat de hoger opgeleiden aldaar al grotendeels werken. Opgemerkt moet worden dat deze verwachting een trend indiceert en daardoor een onzeker- heidsmarge kent; de realisaties tot en met 2017 zijn gebaseerd op een steekproef en kennen daardoor onder- en overschatting, zeker als de absolute cijfers kleiner worden.

Tabel 2.3 Werkloosheid MRA naar deelregio

Aantal personen x 1.000, 2017; als percentage van de beroepsbevolking, 2012–2019*

	2017	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018*	2019*
	x 1.000		%						
Nederland	438	5,8	7,3	7,4	6,9	6,0	4,9	3,9	3,5
Metropoolregio Amsterdam	65	6,3	7,8	8,0	7,0	6,0	4,9	4,0	3,6
IJmond	4	4,9	5,8	6,8	5,8	4,8	3,8	3,4	3,3
Regio Haarlem	6	5,2	6,7	6,7	5,8	5,0	4,9	3,1	2,8
Zaanstreek-Waterland	6	5,8	7,4	7,5	6,3	5,7	3,4	2,9	2,3
Amsterdam	27	7,3	8,9	8,6	7,6	6,5	5,7	4,4	4,0
Amstelland-Meerlanden	7	5,1	6,8	6,8	6,7	4,9	3,8	3,6	3,3
Gooi en Vechtstreek	6	5,6	6,3	7,2	6,4	5,5	4,7	3,7	3,4
Almere-Lelystad	9	8,2	10,0	10,9	8,2	8,0	6,0	5,8	5,1

* Prognose 2018 en 2019
Bron: CBS (bewerking TNO/NEO Observatory)

Opleiding

De afgelopen jaren is de aantrekkelijke werkgelegenheid gunstig geweest voor met name laagopgeleiden. De werkloosheid is onder laagopgeleiden echter nog steeds structureel hoger dan onder middelbaar en hoger opgeleiden, en bovendien onderhevig aan grotere schokken. De werkloosheid onder laagopgeleiden in Amsterdam is in de periode 2003–2017 niet onder de 10 procent gekomen en heeft zelfs een uitschieter gekend richting 20 procent. Een reden hiervoor is dat laagopgeleiden het sterkst op flexibele arbeidscontracten zijn aangewezen. Met andere woorden: de voor een economie noodzakelijke flexibiliteit van de arbeidsmarkt wordt in belangrijke mate door laagopgeleiden geleverd – juist zij vangen de conjuncturele schokken op. De werkloosheid onder laagopgeleiden in de MRA is gedaald van 13 procent in 2013 naar 9,6 procent in 2017. Als het huidige economische groeitempo van de MRA aanhoudt, kan het werkloosheidspercentage onder laagopgeleiden onder de 10 procent blijven.

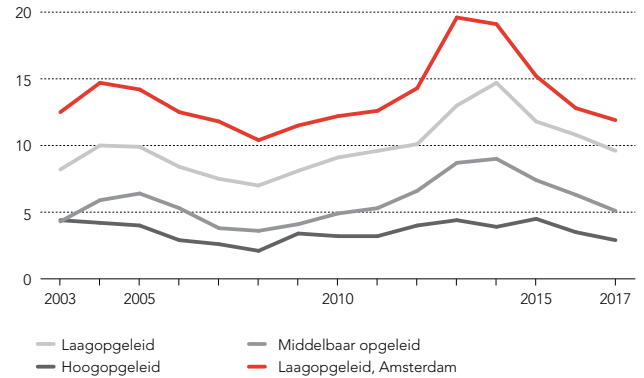
Voor middelbaar opgeleiden is het beeld gelijk aan dat van laagopgeleiden, alleen met lagere cijfers. De werkloosheid onder middelbaar opgeleiden is gedaald van ongeveer 9 procent in 2013 en 2014 naar 4 procent in 2017. Echter, op de lange termijn beweegt de werkloosheid onder middelbaar opgeleiden op dezelfde manier mee met de conjunctuur als bij laagopgeleiden. Daarbij zijn ook zij – weliswaar in bescheidener mate – een flexibel reservoir van arbeid, dat conjuncturele pieken en dalen opvangt. Het verschil in de hoogte van werkloosheid onder middelbaar en hoogopgeleiden is in de loop van de tijd toegenomen, met name na 2009. Een oorzaak hiervan kan de digitalisering van hoogwaardige dienstverlening zijn. Zo vervangt bijvoorbeeld thuisbankieren arbeid in het bankwezen, wat ongunstig is voor middelbaar opgeleiden.

De werkloosheid onder hoogopgeleiden bedroeg in 2017 3 procent. Veel lager kan deze niet worden, is doorgaans de opvatting onder economen. Opvallend is dat de werkloosheid onder hoogopgeleiden geen duidelijke relatie met de conjunctuur laat zien. Van 2003 tot 2009 daalt deze, liep in 2009 enigszins op en bleef vervolgens tot en met 2015 zeer beperkt stijgen. Een verklaring hiervoor is dat de opkomst van ICT tijdelijk een zeer groot beroep heeft gedaan op specifiek hoogopgeleiden. Dat verklaart de uniek lage werkloosheid onder hoogopgeleiden rond het begin van de Grote Recessie. Door recente herstructureringen in bedrijven en andere organisaties in de eerste jaren na de Grote Recessie, zijn hoogopgeleiden in iets hogere mate

tussen twee banen terechtgekomen. Vanaf 2015 valt dat effect weg en daalt de werkloosheid onder hoogopgeleiden weer.

Opvallend is dat de groei van de bevolking van 15 tot en met 74 jaar in 2017 tot een afname van de brutoparticipatie leidde, maar niet de daling van de werkloosheid onderbrak. Ondanks het extra aanbod van arbeid, is er voor werkgevers kennelijk geen aanleiding om de geregistreerde werklozen te passeren. Juist zij vinden in een vlot tempo werk.

Figuur 2.9 Werkloosheid relatief hoog onder laag- en middelbaar opgeleiden
Werkloosheid als percentage van de beroepsbevolking; naar opleidingsniveau; 2003–2017

Bron: CBS (bewerking NEO Observatory)

Etniciteit

De werkloosheid onder personen met een niet-westerse achtergrond in de MRA is met 9 procent relatief hoog (zie ook tabel 2.2). Dit is iets meer dan twee keer zo hoog als de werkloosheid onder personen met een Nederlandse achtergrond en personen met een westerse achtergrond. De variatie in werkloosheid onder verschillende opleidingsniveaus is echter groter. Gemeten in absolute omvang is werkloosheid geen specifiek probleem dat zich concentreert onder mensen met een migratieachtergrond: 31 duizend werklozen zijn van Nederlandse komaf, terwijl in totaal 32 duizend werklozen een achtergrond in de rest van de wereld hebben.

Het werkloosheidspercentage onder personen met een Nederlandse achtergrond is gelijk aan het landelijke cijfer (4 procent). De werkloosheid onder personen met een westerse en niet-westerse achtergrond is in de MRA echter lager dan landelijk het geval is, namelijk respectievelijk 4 en 9 procent, vergeleken met 6 en 11 procent in Nederland. De arbeidsmarkt in de MRA heeft klaarblijkelijk meer te bieden voor de ambitieuze werkzoekende van buiten Nederland, waar die ook vandaan komt.

Geslacht

Het aantal werkloze mannen en vrouwen is ongeveer gelijk: 32 duizend respectievelijk 31 duizend. Ook is de werkloosheid als percentage van de beroepsbevolking onder mannen en vrouwen gelijk aan elkaar in 2017 (5 procent). In voorgaande jaren was de werkloosheid onder vrouwen veelal hoger vanwege de relatief sneller toegenomen arbeidsparticipatie van vrouwen.

Leeftijd

In de leeftijdsgroep 15- tot 25-jarigen is de werkloosheid in de MRA ruim twee keer zo hoog als onder oudere leeftijdsgroepen. Het werkloosheidspercentage onder deze jongeren bedraagt 9 procent, vergeleken met 4 procent in zowel de groep 25- tot 45-jarigen als de groep 45- tot 75-jarigen. Deze hogere werkloosheid onder jongeren hangt samen met de wachttijd tussen afstuderen en de eerste baan.

Tabel 2.4 Opbouw arbeidsaanbod naar opleidingsniveau in MRA

Aantal personen x 1.000; als percentage van de potentiële beroepsbevolking; 2017

	Totaal	Laag	Middelbaar	Hoog
	x 1.000			
Potentiële beroepsbevolking	1.879	490	690	700
Beroepsbevolking	1.338	248	496	593
Werkzamen	1.272	225	471	576
Werklozen	65	24	25	17
Niet-actieven	541	242	193	106
	%			
Potentiële beroepsbevolking	100	100	100	100
Brutoparticipatie	71,2	50,7	72,0	84,8
Nettoparticipatie	67,7	46,0	68,3	82,3
Werkloosheid	4,9	9,6	5,1	2,9
Niet-activiteit	28,8	49,3	28,0	15,2

Bron: CBS (bewerking NEO Observatory)

Tabel 2.5 Verandering opbouw arbeidsaanbod naar opleidingsniveau in de MRA

Verskil in aantal personen x 1.000; 2016–2017

	Totaal	Laag	Middelbaar	Hoog
	x 1.000			
Potentiële beroepsbevolking	19	-8	-7	35
Beroepsbevolking	2	-12	-18	32
Werkzamen	15	-7	-11	33
Werklozen	-15	-4	-7	-3
Niet-actieven	17	3	11	3

Bron: CBS (bewerking NEO Observatory)

2.4 Veranderingen op de arbeidsmarkt

De aantrekkende vraag naar arbeid heeft in 2017 geleid tot een toename van de werkzame beroepsbevolking in de MRA van ongeveer 15 duizend personen. Hiermee kwam de totale omvang van de werkzame beroepsbevolking uit op bijna 1,3 miljoen personen. Tabel 2.6 toont hoe deze toename over de verschillende categorieën op de arbeidsmarkt is verdeeld. Absoluut gezien zijn het hoger opgeleiden die het meest van de extra werkgelegenheid hebben geprofiteerd: binnen deze categorie er kwamen 33 duizend extra werkzamen bij. Het aantal werkzame laag- en middelbaar opgeleiden daalde respectievelijk met 7 duizend en 11 duizend personen. Dit toont aan dat opleiding een factor van belang is op de arbeidsmarkt in de MRA.

Verdeeld over herkomst is het beeld evenwichtiger. Van de extra banen gingen er 9 duizend naar personen met een niet-westerse achtergrond, 4 duizend naar personen met een westerse achtergrond en 3 duizend naar personen met een Nederlandse achtergrond. Het lage aantal extra banen voor personen met een Nederlandse achtergrond geeft aan dat zij de vaste banen invullen. Deze cijfers zijn op zich gunstig voor personen met een niet-westerse achtergrond, maar wijzen er ook op dat vooral deze groep voor flexibiliteit op de arbeidsmarkt zorgt. Pas bij hoogconjunctuur komen de banen bij personen met een niet-westerse achtergrond terecht.

Als we naar leeftijd kijken ontstaat een optimistisch beeld. Vanwege de vergrijzing moeten ouderen in hogere mate blijven werken om zo het beslag op het pensioenstelsel te verminderen. Het grootste deel van de extra banen in 2017 ging naar de leeftijdsgroep 45 tot 75 jaar, namelijk 8 duizend. De jongeren zijn een relatief kleine groep op de arbeidsmarkt vanwege de vergrijzing en vanwege de definitie van

deze groep (deze beslaat een cohort van 10 jaar, namelijk 15 tot 25 jaar, terwijl de andere groepen 20 (25 tot 45 jaar) en 30 jaar (45 tot 75 jaar) beslaan). Niettemin gingen er 5 duizend banen naar deze groep, een toename van 2,9 procent in 2017. Tijdens een hoogconjunctuur worden relatief jonge toetreders gewillig door werkgevers in het reguliere arbeidsproces opgenomen.

Bezien naar geslacht worden vrouwen vaker aangenomen dan mannen, namelijk 3 duizend meer. Hier zien we de voortgaande emancipatie. Echter, evenals bij personen met een niet-westerse achtergrond ontstaat dit beeld doordat de flexibiliteit op de arbeidsmarkt ook door vrouwen wordt geleverd. Omdat bekend is dat vrouwen bij gelijk werk minder betaald krijgen, is het relatief hoge aantal extra banen voor vrouwen daarom in zekere zin ook een teken van ongelijkheid op de arbeidsmarkt. Mogelijk worden vrouwen bij een laagconjunctuur vaker werkloos of verlaten ze de arbeidsmarkt.

Tabel 2.6 Verandering opbouw werkzame beroepsbevolking naar categorie in de MRA

Aantal personen x 1.000, 2016 en 2017; verschil x 1.000; groei in procenten

	2016	2017	Verskil	
	x 1.000		abs	%
Totaal	1.257	1.272	15	1,2
Laag opgeleid	232	225	-7	-2,8
Middelbaar opgeleid	482	471	-11	-2,3
Hoog opgeleid	543	576	33	6,0
Nederlandse achtergrond	845	848	3	0,4
Niet-westerse achtergrond	232	241	9	3,9
Westerse achtergrond	173	177	4	2,3
15-24 jarigen	175	180	5	2,9
25-44 jarigen	566	570	4	0,7
45-74 jarigen	514	522	8	1,6
Mannen	664	668	4	0,6
Vrouwen	593	600	7	1,2

Bron: CBS (bewerking NEO Observatory)

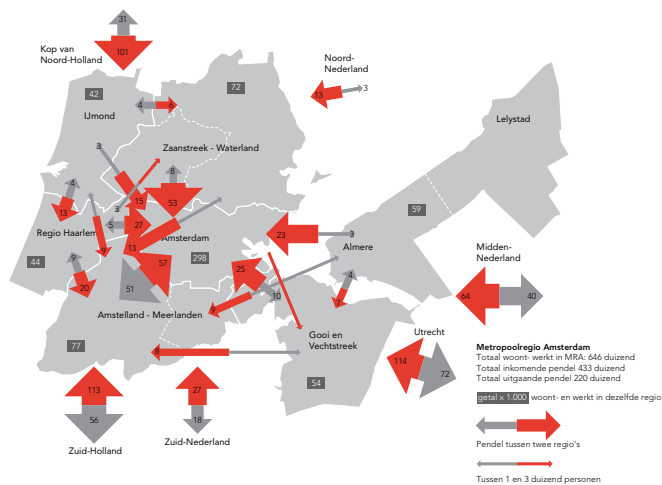
2.5 Woon-werkverkeer

In de MRA woonden in 2017 1.272 duizend werkzame personen, terwijl er in datzelfde jaar 1.485 duizend werkten bij bedrijven en instellingen. De MRA telde per saldo 213 duizend meer werkenden bij bedrijven en instellingen dan dat er werkzamen woonden. Dit betekent dat de MRA een nettowerkfunctie heeft en een netto inkomende pendel. De totale inkomende pendel in de MRA bedroeg in 2017 naar schatting 432 duizend personen. Dit is het verschil tussen het aantal arbeidsplaatsen in de MRA (namelijk 1.485 duizend) en het deel van het aantal personen dat in de MRA woont en werkt (1.053 duizend). De totale uitgaande pendel betreft de mensen die in de MRA wonen, maar daarbuiten werken. Dat waren in 2017 naar schatting 219 duizend personen. Het verschil tussen deze brutostromen is natuurlijk gelijk aan de netto inkomende pendel: 213 duizend personen.

De – absoluut gezien – grootste inkomende pendelstroom naar de gehele MRA is afkomstig uit de provincie Utrecht (zie figuur 2.10 en bijlage 4). Iedere dag gaan er 114 duizend personen uit de provincie Utrecht naar hun werk in de MRA. Deze provincie wordt gevolgd door de provincie Zuid-Holland, van waaruit dagelijks 113 duizend personen naar hun werk in de MRA gaan. Daarna volgt Holland boven Amsterdam, bestaande uit de Kop van Noord-Holland (Den Helder, Wieringermeer), West-Friesland (Hoorn, Enkhuizen, Medemblik) en de regio Alkmaar (Alkmaar, Heerhugowaard) waar 101 duizend mensen wonen die emplooi in de MRA hebben. Daarna volgt Midden-Nederland (Gelderland, Overijssel, Overig Flevoland) met in totaal 64 duizend personen die naar de MRA pendelen om daar te werken, gevolgd door Zuid-Nederland (27 duizend personen) en Noord-Nederland (13 duizend personen).

De omvang van de pendelstroom wordt bepaald door verschillende factoren. Dat zijn in eerste instantie de omvang van de regio en de afstand dan wel bereikbaarheid. Zuid-Holland en Utrecht liggen dichtbij en zijn omvangrijk en creëren dus voor de MRA grote inkomende pendelstromen. Aanvullende factoren zijn de arbeidsmarkten in die regio's en de kwaliteit van wonen. Als in een regio weinig werk is, zoekt men elders werk, zoals in de MRA. Of als de provincie centraal ligt, zoals de provincie Utrecht, en een prettig woonklimaat biedt, zullen veel mensen die regio als woonomgeving kiezen en de MRA als werkomgeving.

Figuur 2.10 Pendelstroom naar de MRA is groter dan de uitgaande pendel
 Interne en externe pendelstromen van de MRA; aantal personen x 1.000; 2017*

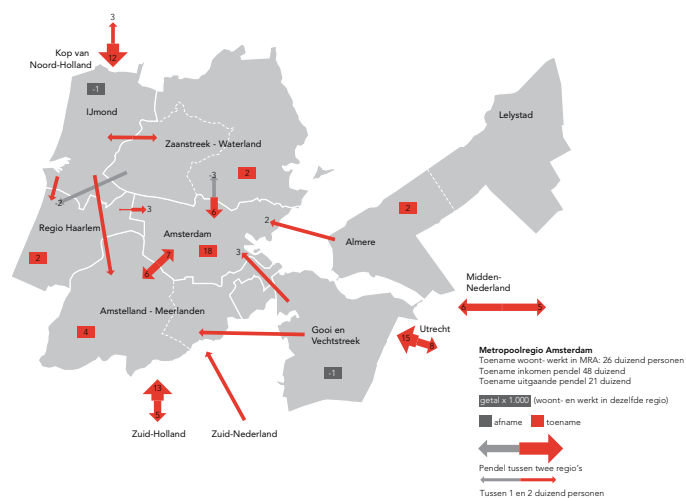

*Op basis van realisatie werkzame beroepsbevolking en schatting arbeidsplaatsen.
 Bron: CBS (bewerking NEO Observatory/TNO)

Holland boven Amsterdam lijkt een prettige woonomgeving te bieden, met relatief weinig werkgelegenheid zodat deze regio een primaire woonfunctie heeft voor de MRA. Dit lijkt ook voor de provincie Limburg te gelden. Het aantal mensen dat in Limburg woont en in de MRA werkt, is ongeveer tweemaal groter dan het aantal dat in Noord-Brabant woont en in de MRA werkt.

Het huidige herstel van de conjunctuur, dat na 2012 op gang kwam en een piek in 2014 bereikte, wordt gekenmerkt door een plots aantrekkende vraag naar werkgelegenheid en herstel van de woningmarkt. De extra vraag naar arbeid en woonruimte, zo blijkt, is ruimtelijk niet uniform verdeeld. Het verschil in pendelstromen tussen 2017 en 2014 laat zien hoe de extra werkgelegenheid de pendelstromen beïnvloedde. Er kwamen in deze periode 102 duizend arbeidsplaatsen bij; 54 duizend van deze arbeidsplaatsen werden vervuld door personen

Figuur 2.11 Sterkere concentratie van wonen en werken in deelregio Amsterdam
 Interne en externe pendelstromen van de MRA; aantal personen x 1.000; verandering 2014–2017

*Op basis van realisatie werkzame beroepsbevolking en schatting arbeidsplaatsen.
 Bron: CBS (bewerking NEO Observatory/TNO)

die de MRA als woonplaats verkozen, 48 duizend werden vervuld door personen die buiten de MRA gingen wonen. Echter, ten eerste is duidelijk (zie figuur 2.11) dat de extra arbeidsplaatsen, absoluut gezien, tussen deze twee peiljaren praktisch allemaal terecht kwamen in de deelregio's Amsterdam (plus 68 duizend) en Amstelland-Meerlanden (plus 34 duizend). Dit is een extreme concentratie; in de andere MRA-deelregio's bleef het aantal arbeidsplaatsen tussen deze twee jaren nagenoeg gelijk. Het totaal aantal personen dat in de MRA woont en werkt, nam tussen deze jaren met 54 duizend toe. In deelregio Amsterdam lag dat aantal op 18 duizend personen. Deze cijfers en vooral de verhoudingen daartussen, maken duidelijk waarom juist de woningmarkt in Amsterdam zeer sterk aantrok: een groot deel van alle extra werkzamen wenst daar ook te wonen.

De inkomende pendel van de gehele MRA nam tussen 2014 en 2017 toe met 48 duizend personen. De extra inkomende pendel is gelijk afkomstig uit de provincie Utrecht, Holland boven Amsterdam en Zuid-Holland (uit alle gebieden 13 duizend personen extra). Het is mogelijk dat de betere spoorverbindingen en frequentere diensten, die vooral op Amsterdam zijn gericht (van alle deelregio's in de MRA is Amsterdam met het spoor het beste bereikbaar), bijdragen aan dergelijke toenames. Voor de uitgaande pendel geldt een soortgelijke concentratie, maar minder sterk dan voor de inkomende pendel. De verdeling van de pendel over verschillende vervoerswijzen is voornamelijk niet bekend; nader onderzoek kan daar meer duidelijkheid in scheppen.

In de gehele MRA is de werkzame beroepsbevolking toegenomen met 75 duizend personen. Van hen gingen 54 duizend personen in de MRA werken en 21 duizend personen daarbuiten. Deze toename van 75 duizend werkzame inwoners is meer over de MRA verspreid dan de arbeidsplaatsen. In deelregio Amsterdam nam de werkzame beroepsbevolking met 30 duizend personen toe. Meer dan de helft van hen werkt ook in deelregio Amsterdam en netto zeer weinig van hen werken in de overige MRA-deelregio's; daar was geen sprake van een toename van de werkgelegenheid (de beschouwing naar deelregio's in hoofdstuk 4 laat dit in meer detail zien). Daardoor is de uitgaande pendel van woonregio Amsterdam naar regio's buiten de MRA met 10 duizend personen toegenomen. Uit onderzoek¹ is gebleken dat deze uitgaande pendel gericht is op de steden Rotterdam, Den Haag en Utrecht. Vooral hoogopgeleide, jongere werknemers kiezen voor een woon-werkrelatie tussen de grote steden en prefereren daarbij het openbaar vervoer en met name de snelle treinverbindingen tussen de hoofdstations van deze steden. Dat verklaart de sterke concentratie van wonen en werken op deelregio Amsterdam.²

1 Rienstra Beleidsonderzoek en Beleidsadvies BV, NEO Observatory, P. Tordoir en E. Stam (2017). Utrecht+ Economisch Beeld. *De huidige economische situatie in de provincie Utrecht+*. Utrecht: Provincie Utrecht.

2 In de jongste Rotterdamse Economische Verkenning bleek een soortgelijk patroon; economische groei geconcentreerd in het centrum van Rotterdam. Zie Manshanden, W.J.J., O. Kooops, F. van Oort en J. van Haaren (2018). *Rotterdam centrum aanjager van de regionale economie*. In: Rotterdamse Economische Verkenning 2018. Rotterdam: Gemeente Rotterdam.

3. Economische structuur, concurrentiekracht en zzp'ers

- De sterkste groei van de toegevoegde waarde vindt plaats in voor de MRA kenmerkende sectoren: Overige zakelijke diensten, Specialistische zakelijke diensten, Groothandel en (meer recent) ook weer in Informatie en communicatie. Een uitzondering is de sector Financiële diensten.
- Werkgelegenheidsgroei vindt vooral plaats in ondersteunende zakelijke diensten en op consumptie leunende diensten, waaronder de 'vrijtijdseconomie' en toerisme. Doordat in sommige sectoren de arbeidsproductiviteit sneller toeneemt dan de arbeidsvraag, is in deze sectoren sprake van *jobless growth*.
- De diverse sectorstructuur maakt de economie van de MRA veerkrachtig, onder andere doordat mensen hierdoor snel van baan kunnen wisselen. Flexibele arbeid versterkt dit mechanisme, alsmede de concentratie van kleine bedrijven, waardoor flexibele samenwerkingen mogelijk zijn.
- Een groot deel van buitenlandse bedrijven in Nederland is gevestigd in de MRA. Daarmee bevindt zich ongeveer een vijfde deel van de totale werkgelegenheid in de MRA in buitenlandse vestigingen.
- In de MRA zijn relatief veel zzp'ers gevestigd, waarvan de absolute meerderheid in Amsterdam. Regionale verschillen in de 'typische zzp'er' zijn groot.

In dit hoofdstuk analyseren we de economische structuur van de Metropoolregio Amsterdam (MRA). Hierbij gaan we in op de concurrentiepositie en concurrentiekracht van de MRA. In paragraaf 3.1 kijken we naar de economische ontwikkeling per sector in samenhang met het specialisatiepatroon van de MRA in vergelijking met Overig Nederland. Daarnaast is er aandacht voor het verschil tussen de MRA en Overig Nederland in de groei van toegevoegde waarde en werkgelegenheid per sector. In paragraaf 3.2 wordt vervolgens ingegaan op internationalisering van de MRA. Hierbij is aandacht voor internationale handel, buitenlandse bedrijven en de internationale samenstelling van de MRA. In paragraaf 3.3 wordt ten slotte – als bijzonder onderwerp in deze editie van de *Economische Verkenningen MRA* – het vergrootglas gelegd op zzp'ers.

3.1 Economische ontwikkeling per sector en specialisatie

Om te analyseren of de economische ontwikkeling in de MRA drijft op grote, voor de MRA kenmerkende sectoren of juist op relatief kleine, opkomende bedrijfsactiviteiten, kijken we in deze paragraaf naar het specialisatiepatroon van de MRA in combinatie met de ontwikkeling van toegevoegde waarde en werkgelegenheid in de periode 2010–2016. Daarbij vragen we ons af in hoeverre de ontwikkeling per sector in de MRA afwijkt van de ontwikkeling elders in Nederland. Deze vergelijking stelt ons namelijk in staat te bepalen in hoeverre er sprake is van een concurrentievoordeel van de MRA ten opzichte van Overig Nederland. Om te weten te komen in hoeverre het economisch profiel van de MRA leidt tot een bestendig of juist kwetsbaar groeipad, analyseren we tot slot de economische ontwikkeling per sector over een langere periode (1996–2016) onderverdeeld in verschillende tijdvakken.

Specialisatiepatroon van de MRA en economische groei

Welke sectoren zijn oververtegenwoordigd in de MRA? Deze vraag kunnen we beantwoorden door de omvang van iedere sector in de totale economie van de MRA te vergelijken met de omvang van de desbetreffende sector in Overig Nederland: de specialisatiegraad¹ ofwel sectoren waarin de MRA uitblinkt. Een waarde van 100 voor de specialisatiegraad betekent dat het aandeel van de sector in de MRA gelijk is aan het aandeel van diezelfde sector in Overig Nederland. De specialisatiegraad is hiertoe in figuur 3.1 en figuur 3.3 berekend op basis van, respectievelijk, de toegevoegde waarde en werkgelegenheid (arbeidsvolume in voltijdeenheden) per sector. In beide gevallen reflecteert de grootte van de bol het aandeel van iedere sector in de economie van de MRA.

Kader 3.1 De specialisatie-index

De specialisatie-index geeft aan hoe het aandeel van een sector in de economie van de MRA zich verhoudt tot het aandeel van dezelfde sector in de economie van Overig Nederland. Wanneer een sector relatief groot is in de MRA, duidt dit op een sterke positie

¹ De berekening is als volgt:

$$\frac{\text{aandeel sector (in \% in totale toegevoegde waarde (of werkgelegenheid) MRA)}}{\text{aandeel sector (in \% in totale toegevoegde waarde (of werkgelegenheid) Overig Nederland)}} \times 100$$

van de MRA in deze bedrijfsactiviteit. Een dergelijk economisch zwaartepunt komt tot uiting in een indexscore hoger dan 100. Omgekeerd drukt een score lager dan 100 een relatief beperkte vertegenwoordiging van een sector in de MRA uit (ten opzichte van Overig Nederland).

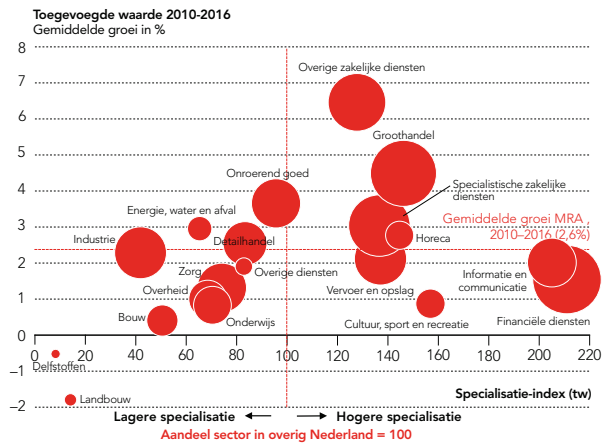
In de praktijk betekent een hoge specialisatie-indexscore veelal ook dat er sprake is van fysieke concentratie van de betreffende bedrijfsactiviteiten in de MRA. Hiermee bedoelen we dat een groot deel van de sector in de MRA is gevestigd. Een voorbeeld: ruim 34 procent van de totale toegevoegde waarde die de sector Financiële diensten in 2016 in Nederland voortbracht, is gevestigd in de MRA. En iets meer dan 30 procent van alle voltijdbanen in de Nederlandse financiële sector bevindt zich in de MRA. Ter vergelijking: het totale aandeel van de MRA in de Nederlandse economie (toegevoegde waarde) was in 2016 ongeveer 20 procent en het totale aandeel in de werkgelegenheid 17,7 procent. Er is dus duidelijk sprake van een ruimtelijke concentratie van financiële diensten in de MRA.

De gedachte achter de specialisatie-index is dat een sectorale oververtegenwoordiging het resultaat is van kostenvoordelen en productiviteitsvoordelen, die samenhangen met specifieke gunstige regionale factoren. In economisch jargon spreken we van comparatieve voordelen, zoals unieke kennis, kunde, menselijk kapitaal, (internationale) bereikbaarheid, vertrouwen, etc. Deze voordelen bepalen in belangrijke mate de concurrentiepositie van bedrijfsactiviteiten binnen de regio.

Figuur 3.1 bestaat uit vier kwadranten die gevormd worden door (i) de groei van de gemiddelde toegevoegde waarde van de MRA (horizontale stippellijn) en (ii) het aandeel van iedere sector in de totale toegevoegde waarde van de MRA ten opzichte van Overig Nederland (verticale stippellijn). Ten opzichte van Overig Nederland is de MRA sterk gespecialiseerd in de sectoren aan de rechterzijde van de verticale stippellijn. Een voorbeeld: in de MRA werd in 2015 (het jaar waarvoor de specialisatie-index is berekend) 13,3 procent van de totale toegevoegde waarde verdiend in de sector Financiële diensten. In Overig Nederland was dit 6,3 procent. Dit resulteert in een hoge specialisatiegraad ($13,3/6,3 \times 100 = 211$) en blijkt uit de positie van de bol aan de rechterzijde van de verticale stippellijn in de figuur. Sectoren waarin de MRA sterk is gespecialiseerd én die bovengemiddeld snel groeien tussen 2010 en 2016, bevinden zich in het kwadrant rechtsboven.

Figuur 3.1 Recente groei MRA drijft sterk op diensten

Toegevoegde waarde; specialisatie-index, 2015 (horizontale as); gemiddelde groei, 2010–2016 (verticale as); omvang toegevoegde waarde (grootte van bol), 2016

Bron: CBS (bewerking TNO/NEO Observatory)

In de periode vóór de Grote Recessie (1995–2008) zagen we in figuren als figuur 3.1 een positief verband tussen de specialisatiegraad en sectorale groei in de MRA: relatief grote sectoren groeiden hard en vice versa. Dit verband is met name in de edities 2011 en 2012 van de *Economische Verkenningen MRA* zichtbaar als denkbeeldige trendlijn tussen de bollen, van links onder naar rechtsboven. Na een tijdelijke afvlakking van dit verband tekent dit patroon zich met de aanhoudend hoge groei van toegevoegde waarde in de MRA (4,2 procent in 2014, 3,6 procent in 2015 en 3,0 procent in 2016) recent weer opnieuw af (dit jaar nog weer sterker dan in de *Economische Verkenningen MRA 2017*, waarin dit diagonale patroon voor het eerst na de recessie weer werd waargenomen²). Dit betekent dat grote en beeldbepalende sectoren van de MRA in een (ruim) bovengemiddeld tempo groeien en daarmee dus duidelijk de motoren van de economische ontwikkeling zijn.

² In de *Economische Verkenningen MRA 2015* en *2016* is juist een veel vlakker groeipatroon van de MRA zichtbaar.

Ten tijde van de economische recessie, met krimp in zowel 2009 als 2012, viel de groeivoorsprong van de MRA tijdelijk weg door relatief trage groei van kenmerkende groeimotoren van de MRA.

Nu de economie zich weer in een hoogconjunctuur bevindt, toont figuur 3.1 dat de MRA weer 'als vanouds' kan profiteren van een sterke concurrentiepositie in met name Overige zakelijke diensten, Specialistische zakelijke diensten, Groothandel en vanaf 2014 ook weer Informatie en Communicatie. Uitzondering hierop blijft de sector Financiële diensten, waarin nog steeds grote transformaties gaande zijn. Deze bestaan vooral uit automatisering (met name van administratieve functies) en digitalisering (zoals blockchaintechnologie en andere nieuwe *fintech*-toepassingen). Met name deze laatste trend veroorzaakt meer concurrentie van nieuwkomers die via nieuwe kanalen financiële diensten aanbieden. Tevens werkt de lage rentestand nog altijd door in een relatief lage omzet via kredietverlening. Omdat de groei van de toegevoegde waarde van de financiële sector onder het MRA-gemiddelde ligt, is het aandeel van deze sector in de totale economie afgenomen tot iets meer dan 12 procent in 2016. Dezelfde ontwikkeling geldt overigens ook, en in sterkere mate, voor Overig Nederland. Hierdoor is de specialisatiegraad van de MRA licht toegenomen. De fysieke en werkgelegenheidsconcentratie van financiële diensten in de MRA neemt daarbij toe door centralisatie van banken en sluiting van lokale filialen.

Uit de gegevens aan de linkerzijde van de verticale stippellijn van figuur 3.1 blijkt hoe divers de economie van de MRA is. Hoewel de MRA per saldo niet is gespecialiseerd in bedrijfsactiviteiten binnen de sectoren aan de linkerzijde van de verticale stippellijn, hebben deze sectoren wel een substantiële omvang. Daarbij groeide tussen 2010–2016 de toegevoegde waarde in vrijwel alle sectoren, met uitzondering van de zeer kleine sectoren Delfstoffenwinning en Landbouw. Deze diversiteit, tezamen met een aantal grote en kenmerkende sectoren met een bovengemiddelde groei, maakt de economie van de MRA veerkrachtig (in perioden van laagconjunctuur). Daarbij maakt de diverse sectorstructuur van de MRA dat mensen snel van baan kunnen wisselen. Dit draagt bij aan het herstelvermogen van de economie. Tevens schuilt in de diversiteit van de economie van de MRA het vermogen om te vernieuwen. Vanuit deze optiek valt de recente groei van toegevoegde waarde van de Industrie ook op. Nadat een aantal jaren een overwegend negatieve trend zichtbaar was in deze sector, is er nu sprake van versnelde economische groei. Hierbij is de toenemende

verflechting van ICT en industriële productieprocessen (ook wel 'Smart industry' genoemd) een voorbeeld waarbij de diversiteit en onderscheidende sterktes van de MRA samenkomen en nieuwe mogelijkheden bieden – ook voor industriële productie op beperkt ruimtelijke schaal in een overwegend stedelijk gebied.

Ontwikkelingen per sector in vergelijking met Overig Nederland

Figuur 3.2 toont (voor dezelfde periode als in de bollenfiguren 3.1 en 3.3) per sector het groeiverschil tussen de MRA en Overig Nederland. Gemiddeld over de periode 2010–2016 was dit groeiverschil 1,6 procentpunt in het voordeel van de MRA. Overigens was de MRA in deze periode niet de enige regio in Nederland met een hoger economisch groeitempo. Tussen 2010 en 2016 groeide ook de regio Eindhoven (veel) sneller dan de economie van Overig Nederland. Anders dan in de MRA hangt het groeiverschil in de regio Eindhoven, naast een hoge groei in de sectoren Specialistische zakelijke diensten en Informatie en communicatie, vooral samen met ontwikkelingen in enkele hightech-industrietakken.³

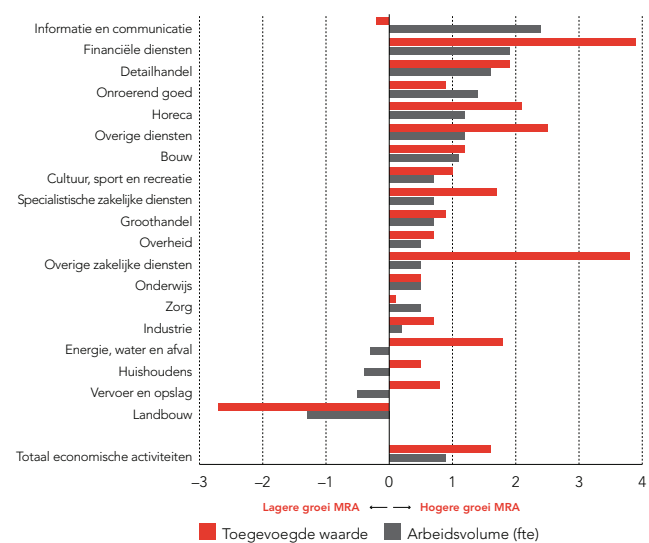
Na 2014 – met vanaf dat jaar de versnelling van de economische groei en drie opeenvolgende jaren van ten minste 3 procent groei waardoor er weer sprake is van een hoogconjunctuur – zijn de verschillen in groei van toegevoegde waarde tussen de MRA en Overig Nederland nog uitgesprokener. Dit geldt ook voor de ontwikkeling van de werkgelegenheid. Het merendeel van de sectoren draagt bij aan de snellere ontwikkeling van toegevoegde waarde en werkgelegenheid in de MRA.

Daarbij is opvallend dat de sector Informatie en communicatie vooral bijdraagt aan een snellere werkgelegenheidsontwikkeling in de MRA bij een achterblijvende ontwikkeling van de toegevoegde waarde. Vermoedelijk wordt binnen deze sector in de MRA veel in ontwikkeling geïnvesteerd, wat tot een grote groei van de werkgelegenheid leidt (zie ook figuur 3.3), maar waar nog weinig wordt verdiend. Een tegenovergesteld patroon in het groeiverschil tussen de MRA en Overig Nederland is zichtbaar in de sector Overige zakelijke diensten. De toegevoegde waarde nam in deze sector relatief snel toe in verhouding tot de werkgelegenheid. Een verklaring hiervoor is dat uitzendbureaus en arbeidsbemiddeling onderdeel zijn van de sector Overige

zakelijke diensten en (hoofdkantoren van) dergelijke bedrijven ruim vertegenwoordigd zijn in de MRA. Omzet en winst vallen dan binnen Overige zakelijke diensten, terwijl de uitzendkrachten hoofdzakelijk actief zijn in andere sectoren.

Een algemene verklaring voor de hogere economische groei in de MRA ligt in een oververtegenwoordiging van hoogproductieve sectoren als Financiële diensten en Groothandel. Daarnaast speelt mee dat de MRA zeer in trek is als vestigingsplaats voor bedrijven en (hoogopgeleide) werknemers, waardoor urbanisatievoordelen ontstaan. De dichtheid, diversiteit en massa van bedrijven en arbeidskrachten maken dat sectoren in de MRA door de bank genomen productiever kunnen zijn dan elders in het land. Dit resulteert dan, zeker in perioden

Figuur 3.2 Groeiverschil met Nederland wordt door vrijwel alle sectoren gedragen
Verschil MRA en Overig Nederland in gemiddelde groei toegevoegde waarde en werkgelegenheid (fte's) per sector; in procentpunten; 2010–2016

Bron: CBS (bewerking TNO/NEO Observatory)

³ Zie ook het CBS-TNO rapport uit 2017: *Compositie analyse van de Limburgse economie*, waarin de regio Zuidoost-Noord-Brabant (de regio Eindhoven) in Bijlage II als benchmarkregio is opgenomen.

van hoogconjunctuur, in een relatief hogere groei. Een duidelijke uitzondering hierop wordt gevormd door de sector Landbouw, waar zowel de toegevoegde waarde als de werkgelegenheidsontwikkeling in de MRA achterbleef bij Overig Nederland.

Daarentegen komt een hogere productiviteitsontwikkeling in de MRA tot uiting in de werkgelegenheidsontwikkeling van de sector Vervoer en opslag. Elders in Nederland is de vraag naar arbeidskrachten binnen deze sector sneller toegenomen met het aantrekken van de economie in binnen- en buitenland. Tegelijkertijd groeide de toegevoegde waarde van deze sector in de MRA juist sneller. Nuanceverschillen in dominante typen van logistieke bedrijfsactiviteiten per regio (bijvoorbeeld *supply chain management* en regie van volledige mondiale ketens op basis van computermodellen versus meer arbeidsintensieve vervoer- en opslagactiviteiten) zijn daarbij uiteraard bepalend voor de mate waarin productiviteitsstijgingen gerealiseerd kunnen worden. Uit een nadere analyse van arbeidsproductiviteitscijfers (hier niet weergegeven in een figuur) blijkt dat niet alleen de groei, maar ook het niveau van de arbeidsproductiviteit van de sector Vervoer en opslag in de MRA hoger is dan in Overig Nederland. Hieruit kan geconcludeerd worden dat er, naast de duidelijke toename van het aantal eenmanszaken (denk aan pakketbezorgers, fietskoeriers en taxichauffeurs; zie ook paragraaf 1.3), in de MRA ook sprake is van minder arbeidsintensieve activiteiten binnen Vervoer en opslag. Juist op dergelijke activiteiten hebben processen van verdere automatisering en digitalisering invloed, waardoor per saldo de werkgelegenheid kan afnemen.

Specialisatiepatroon van de MRA en werkgelegenheidsontwikkeling

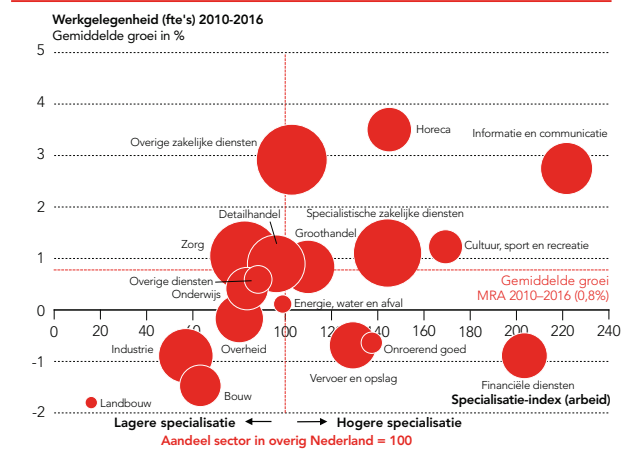
De hoge productiviteitsgroei van veel sectoren in de MRA maakt dat de werkgelegenheidsgroei achterblijft bij de groei van de toegevoegde waarde (en soms zelfs negatief is bij positieve economische groei).⁴ Er is dan sprake van *jobless growth*. Hiervan is vooral sprake in de sectoren Overige zakelijke diensten en Groothandel (met achterblijvende werkgelegenheidsgroei) en Financiële diensten en Vervoer en opslag (met dalende werkgelegenheid). In de meeste sectoren in de economie van de MRA groeide in de periode 2010–2016 de arbeidsproductiviteit sneller dan de werkgelegenheid. Alleen in de sectoren Horeca, Informatie en communicatie, Zorg en Cultuur, sport en recreatie was

⁴ Gelet op de verwachting dat de arbeidsmarkt krappert wordt, is een hoge productiviteit overigens geen negatief gegeven. Daarnaast betekent een relatief hoge productiviteit dat er in een ruimtelijk evenwicht uiteindelijk meer werkgelegenheid in de MRA zal ontstaan, omdat het voor bedrijven winstgevend is om hier te produceren.

de arbeidsproductiviteitsontwikkeling lager dan de daadwerkelijke werkgelegenheidsgroei. Dit zijn bij uitstek arbeidsintensieve sectoren waar een groeiende vraag naar de aangeboden diensten zich direct vertaalt in een beroep op arbeidskrachten. In figuur 3.3 is dan ook te zien dat vooral deze sectoren in belangrijke mate de ontwikkeling van de werkgelegenheid in de MRA stuwen. Het betreft hier met name ondersteunende diensten in de sector Overige zakelijke diensten (zoals arbeidsbemiddeling, administratie en beveiliging) en persoonlijke dienstverlening zoals zorg en optredens en tentoonstellingen die worden aangeboden door de sector Cultuur, sport en recreatie.

Figuur 3.3 geeft op dezelfde manier als figuur 3.1 weer in welke sectoren de MRA een grotere dan wel kleinere concentratie van werkgelegenheid heeft in vergelijking met Overig Nederland. Deze figuren laten duidelijk zien dat enerzijds de zwaartepunten in het verdienvermogen en de werkgelegenheid niet altijd gelijk zijn en anderzijds dat de economische

Figuur 3.3 Werkgelegenheidsgroei MRA leunt op ondersteunende en persoonlijke diensten
Arbeidsvolume (fte's); specialisatie-index, 2015 (horizontale as); gemiddelde groei 2010–2016 (verticale as); omvang (grootte van bol), 2016

Bron: CBS (bewerking TNO/NEO Observatory)

groei en werkgelegenheidsgroei ook niet altijd hand in hand gaan. Dit verschil in arbeidsproductiviteit is bijvoorbeeld duidelijk te zien in de sector Groothandel, zowel in omvang (12 procent van de totale toegevoegde waarde in de MRA versus een aandeel van 6,7 procent in de werkgelegenheid) als in groei (gemiddelde groei toegevoegde waarde van 4,5 procent en een werkgelegenheidsgroei van 0,8 procent).

Anders dan bij het specialisatiepatroon op basis van toegevoegde waarde, toont figuur 3.3 een minder uitgesproken beeld waarin de sectoren met de hoogste specialisatiescore ook in omvang de grootste sectoren zijn en het snelst groeien. De Zorgsector is op basis van absolute omvang van de werkgelegenheid (ongeveer 152 duizend fte's, ofwel ruim 12 procent van het totale arbeidsvolume) de grootste sector in de MRA. Verhoudingsgewijs is dit aandeel in Overig Nederland echter groter, zodat de MRA een lagere specialisatiescore heeft. Dit komt met name door de zeer ruime vertegenwoordiging van andere dienstensectoren in de economie van de MRA. Met name in Financiële diensten en Vervoer en opslag is vanwege de hoge arbeidsproductiviteitsontwikkeling per saldo sprake van *jobless growth* in de MRA.

Kwetsbaar groeipad?

In hoeverre is het specialisatiepatroon van de MRA kwetsbaar met het oog op toekomstige economische groei? Om die vraag te kunnen beantwoorden, is het relevant om te kijken naar de mate waarin de sectorale groei meebeweegt met de conjunctuur van de hele Nederlandse economie. Een voorbeeld van een sector die nauwelijks meebeweegt met de conjunctuur is Gezondheids- en welzijnszorg. De vraag naar diensten uit deze sector is immers slechts zeer beperkt afhankelijk van de staat van de conjunctuur. Sectoren als Delfstoffenwinning en Chemische industrie daarentegen bewegen juist zeer sterk mee met de conjunctuur (deels door hoeveelheidseffecten, maar ook door prijseffecten).⁵

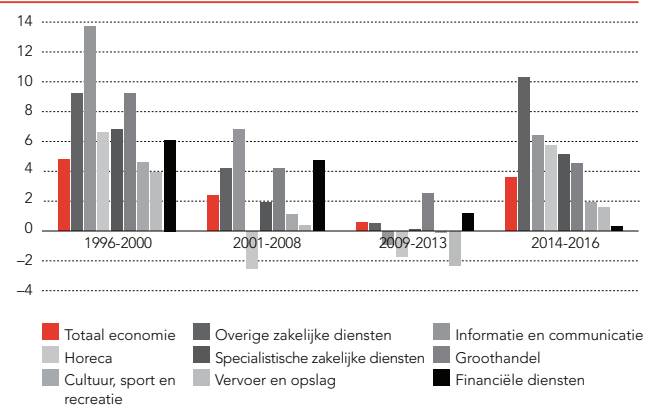
In figuur 3.4 is de gemiddelde groei van toegevoegde waarde tussen 1996 en 2016 weergegeven voor de acht sectoren waarin de MRA in sterke mate is gespecialiseerd. Daarbij is een onderscheid gemaakt naar vier perioden, elke met een verschillende positie op de conjunctuuryclus. De periode 1996–2000 bevindt zich op de top van een

uitzonderlijk hoge conjunctuurgolf, terwijl de periode 2009–2013 de Grote Recessie (met de 'dubbele dip' waarbij sprake was van krimp in 2009 en 2012) omvat. Daarentegen is de economie van de MRA na 2014 weer in een fase van hoogconjunctuur terechtgekomen.

Wat valt op aan de economische ontwikkeling van de MRA in deze verschillende perioden? In goede tijden is de economische groei van de MRA breed gedragen. In de periode 2009–2013 droeg het sterke zakelijkedienstenprofiel van de MRA eraan bij dat vraaguitval naar dit type dienstverlening de MRA relatief hard heeft geraakt.

Groothandel blijkt een dempend effect op de conjunctuur te hebben. De sector groeit relatief hard tijdens een recessie en wat trager tijdens perioden van hoogconjunctuur. Het feit dat deze sector in alle onderzochte tijdvakken een positieve, bovengemiddelde groei doormaakte, maakt Groothandel tot een belangrijke steunpilaar van de economie van de MRA. Groothandel is een zeer diverse sector. Enerzijds betreft deze sector de fysieke handel van goederen die relatieren aan kenmerkende industrietakken of landbouwactiviteiten in de MRA, zoals voedingsmiddelen, dranken, groente, fruit, bloemen en

Figuur 3.4 Zowel in hoog- als laagconjunctuur groeit Groothandel bovengemiddeld
Toegevoegde waarde per sector in de MRA; gemiddelde jaarlijkse groei in procenten; 1996–2016

Bron: CBS (bewerking TNO/NEO Observatory)

⁵ Zie Groot, S.P.T., J. Möhlmann en H.L.F. de Groot (2009). De regionale schokbestendigheid van de Nederlandse Economie. In: *Economisch Statistische Berichten*, 94 (4560), pp. 312-314.

planten. Anderzijds behoort handelsbemiddeling ook tot de Groothandel. Hierbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan administratie en organisatie van Europese distributie van kleding en schoei (een relatief groot segment binnen de Groothandel in de MRA) en grondstoffenhandel. Met handelsbemiddeling zijn niet in alle gevallen grote fysieke stromen gemoeid. Ten slotte is er nog een aantal omvangrijke categorieën, zoals groothandel in elektronica en telecomapparatuur, computers, randapparatuur en software, waar de directe link met productie in de MRA kleiner is en groothandelsactiviteiten meer betrekking hebben op doorvoer.

Ook de sector Financiële diensten is over het algemeen beperkt vatbaar voor conjuncturele ontwikkelingen, maar deze sector is in de tijd van de Grote Recessie fors gesaneerd.

De sectoren Horeca en Cultuur, sport en recreatie zijn gevoeliger voor conjuncturele schommelingen. Zij bewegen vooral mee met het vertrouwen en de bestedingen van consumenten – naast eventuele schokken in het cultuurbeleid en budgetallocatie van de overheid. Kenmerkend daarbij is dat de opwaartse en neerwaartse beweging in deze sectoren (de amplitude) sterker is dan de gemiddelde economische ontwikkeling in de MRA.

In het groeipatroon in de periode 2014–2016 is een verschuiving zichtbaar ten opzichte van eerdere fasen van opwaartse of hoogconjunctuur. Specialistische zakelijke diensten en Informatie en communicatie dragen in de recente hoogconjunctuur nog altijd substantieel bij aan de economische ontwikkeling van de MRA, maar de meer ondersteunende zakelijke diensten (zoals beveiliging en facilitair beheer) en sectoren die in sterke mate gerelateerd zijn aan consumptie (Horeca en Cultuur, sport en recreatie) zijn nu bepalender voor het groeipad van de MRA dan in de periode 1996–2000.

3.2 Internationalisering

Internationalisering door internationale handel, directe buitenlandse investeringen en als gevolg van internationale immigratie, beïnvloedt op verschillende manieren de (regionale) economie. Deze drie factoren zijn juist voor een kleine open economie als de Nederlandse en de traditioneel sterk internationaal georiënteerde MRA, belangrijke determinanten van economisch welzijn. Anderzijds 'schuurt' globalisering: internationale handel en 'outsourcing' kunnen leiden tot sectorale aanpassingen die op korte termijn kosten met zich meebrengen in de vorm van tijdelijke werkloosheid en – daaraan gekoppeld – de noodzaak tot om-, bij- of herscholing. Ook de inkomensverdeling wordt beïnvloed door globalisering, waarbij zich met name effecten voordoen in het middensegment van de arbeidsmarkt. Ook kan vergaande globalisering de ruimte voor nationaal beleid en/of instituties op uiteenlopende manieren inperken (zie bijvoorbeeld het werk van Dani Rodrik, 2011 en 2018).

In deze paragraaf wordt de internationale dimensie van de MRA in kaart gebracht en geduid. Dit doen we op hoofdlijnen en in de wetenschap dat goede empirische gegevens over internationalisering op regionaal niveau schaars zijn. We kijken achtereenvolgens naar internationale handel, buitenlandse investeringen en internationalisering van het bedrijfsleven en de internationalisering van de bevolking.

Internationale handel

Internationale handel is per saldo positief voor de (regionale) economie. Zo becijferde het CPB dat Europese integratie tot een 8 procent hoger bruto nationaal product heeft geleid. Vrij vertaald: de gemiddelde Nederlander dankt zijn vakantiegeld aan Europese integratie. Voor Nederland als geheel geldt dat bijna een derde van het bruto binnenlands product voortkomt uit de toegevoegde waarde van export (Kuypers et al., 2012). Voordelen van internationale handel zijn gelegen in een hogere productiviteit door de betere benutting van zogenaamde 'comparatieve voordelen', een toename van concurrentie die prijzen drukt, meer mogelijkheden tot het uitbuiten van schaalvoordelen en een grotere variëteit aan inputs en consumptiegoederen tegen lagere prijzen (zie ook *Economische Verkenningen MRA 2012*). Voor een goed begrip van het belang van internationale handel, is het belangrijk te beseffen dat de voordelen niet primair het ontstaan van nieuwe werkgelegenheid behelzen. Immers, ook zonder internationalisering is het waarschijnlijk dat iedereen uiteindelijk een baan vindt.

Het kernpunt van de internationale handelstheorie is dat door internationale handel landen of regio's zich kunnen specialiseren in activiteiten waarin zij relatief goed zijn. Hierdoor wordt een land of regio productiever dan wanneer een land of regio alle producten zelf zou moeten maken. Productiviteitsvoordelen vormen het daadwerkelijke voordeel van internationalisering: inwoners van een regio kunnen door specialisatie en handel meer consumeren met inzet van eenzelfde hoeveelheid kapitaal en arbeid.

Openbaar beschikbare data over internationale handel op regionaal niveau zijn zeer schaars. Het beeld voor de MRA is hierdoor noodgedwongen fragmentarisch, en gebaseerd op bestaande bronnen, in casu de Internationaliseringsmonitor van het CBS. De Internationaliseringsmonitor (2017) bevat eenmalige gegevens over internationale handel voor een aantal COROP-regio's op basis van microdata. Voor de MRA zijn alleen gegevens voor Groot-Amsterdam⁶ gepubliceerd.

Tabel 3.1 Internationale handel in goederen en diensten Groot-Amsterdam
Export en import; handelswaarde in miljoen euro's en aandeel in Nederland in procenten

	Export	Import	Export	Import
	in miljoen euro's		aandeel in %	
Goederen	56.343	49.714	13,0	13,0
Diensten	44.104	57.315	27,7	38,4

Bron: CBS Internationaliseringsmonitor 2017, tweede kwartaal⁷

Groot-Amsterdam neemt met 13 procent van de totale Nederlandse handelswaarde van goederen, na Groot-Rijnmond de tweede plaats in van regio's met de meeste goederenhandel (CBS, 2017). De Amsterdamse haven en luchthaven Schiphol spelen een sleutelrol bij de handel in goederen. Groot-Amsterdam neemt echter vooral in de dienstenhandel een relatief belangrijke positie in. De regio neemt bijna 40 procent van de Nederlandse importwaarde van diensten voor zijn rekening. De handelswaarde van de export bedraagt 44 miljard

⁶ Tot Groot-Amsterdam behoren de volgende deelregio's: Amsterdam, Amstelland-Meerlanden en deel Waterland (van Waterland-Zaanstreek).

⁷ De exportwaarde van goederen als percentage van het brp van Groot-Amsterdam bedraagt 67 procent. De exportwaarde is de toegevoegde waarde van de export plus de waarde van in de export verwerkte producten of diensten uit het buitenland. Export omvat zowel export van goederen van Nederlandse makelij als wederuitvoer.

euro, ofwel bijna 28 procent van het Nederlandse totaal.⁸ Dit patroon is kenmerkend voor de aard van (vooral) Amsterdam als onderdeel van de MRA-diensteneconomie (zie ook paragraaf 3.1). Daarnaast speelt de aanwezigheid van veel hoofdkantoren van Nederlandse en buitenlandse multinationals in Amsterdam een belangrijke rol. Veel dienstentransacties gaan via het hoofdkantoor (CBS, 2017).

Een andere indicator voor internationalisering is de mate waarin bedrijven internationaal opereren. Wat dat betreft, blijkt de MRA niet bovengemiddeld internationaal georiënteerd. Tabel 3.2 laat het locatiequotient zien dat het aandeel van internationaal actieve bedrijven in de betreffende regio uitdrukt ten opzichte van het aandeel internationaal actieve bedrijven in Nederland. Een waarde van 1 betekent dus dat er in de betreffende regio verhoudingsgewijs net zo veel bedrijven internationaal actief zijn als in Nederland.⁹ In de meeste gevallen is de specialisatiegraad in internationale handel in de MRA lager dan het landelijk gemiddelde. Het zijn vooral de (grens)regio's Zeeuws-Vlaanderen en Noord- en Midden-Limburg waar naar verhouding meer bedrijven internationaal opereren, zowel in goederen als in diensten (CBS, 2017). Dit reflecteert enerzijds de sterke industriële structuur van die regio's (juist industriële bedrijven zijn relatief sterk internationaal georiënteerd) en anderzijds de geografische ligging van die regio's.

De uitzondering hierop is (Groot-)Amsterdam in internationale dienstenhandel. Deze deelregio kent een relatief hoog aandeel bedrijven dat internationaal diensten verhandelt. Hierdoor is de locatiequotient van dienstenhandelaren in de MRA in totaal ook hoger dan 1. Er is aldus sprake van een daadwerkelijke ruimtelijke clustering van internationale dienstenhandelaren in de kern van de MRA en in de directe nabijheid van Schiphol.

⁸ De exportwaarde van diensten is 52 procent van het brp van Groot-Amsterdam. De exportwaarde is de som van de toegevoegde waarde van de export plus de waarde van in de export verwerkte producten of diensten uit het buitenland.

⁹ We merken hierbij wel op dat geen rekening wordt gehouden met de omvang van de ondernemingen; het gaat puur om de aantallen. Voor sectoren met een hoge mate van concentratie kan dit leiden tot een onderschatting van de relatieve internationale oriëntatie van de regio, omdat juist in die regio's vaak ook de grote bedrijven zijn gevestigd. Dit verklaart waarschijnlijk waarom het aantal bedrijven dat internationaal actief is in IJmond naar verhouding gering is (ondanks de aanwezigheid van een groot internationaal concern).

Tabel 3.2 Bedrijven actief in internationale handel in diensten, per deelregio

Specialisatie (locatiequotient) diensthandelaren; 2014

	Totaal	Enkel import	Enkel export	Two-way trader
MRA	1,04	1,01	1,08	1,03
Groot-Amsterdam	1,21	1,15	1,30	1,18
Gooi en Vechtstreek	0,93	0,82	1,14	0,81
Flevoland	0,90	0,97	0,76	0,97
Agglomeratie Haarlem	0,83	0,83	0,95	0,68
Alkmaar en omgeving	0,82	0,87	0,69	0,90
IJmond	0,77	0,73	0,75	0,85
Zaanstreek	0,76	0,80	0,60	0,91

Bron: CBS Internationaliseringsmonitor 2017, tweede kwartaal

Tabel 3.3 Bedrijven actief in internationale handel in goederen, per deelregio

Specialisatie (locatiequotient) goederenhandelaren; 2014

	Totaal	Enkel import	Enkel export	Two-way trader
MRA	0,88	0,88	0,98	0,85
Alkmaar en omgeving	0,94	1,00	0,66	0,96
Flevoland	0,94	0,85	0,99	1,02
Groot-Amsterdam	0,89	0,88	1,11	0,83
IJmond	0,88	0,96	0,72	0,86
Zaanstreek	0,85	0,83	0,63	0,95
Gooi en Vechtstreek	0,79	0,82	0,86	0,73
Regio Haarlem	0,77	0,88	0,74	0,67

Bron: CBS Internationaliseringsmonitor 2017, tweede kwartaal

Buitenlandse investeringen

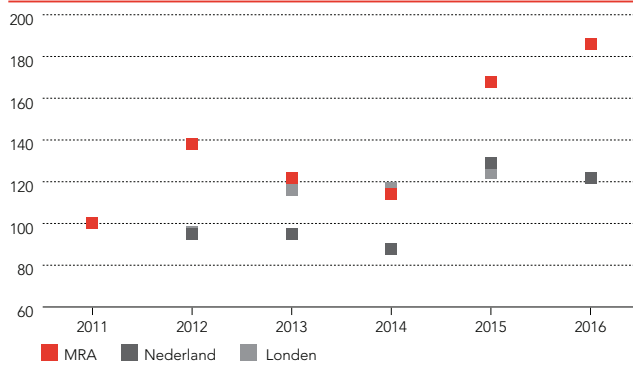
De omvang van directe buitenlandse investeringen (fdi) is een reflectie van de aantrekkelijkheid van ons land als vestigingsplaats. Die aantrekkelijkheid heeft vele dimensies. Hierbij valt te denken aan de gunstige ligging ten opzichte van het achterland, een aantrekkelijk vestigingsklimaat voor werknemers, relatief lage huurprijzen, nabijheid tot leveranciers van intermediaire inputs en aantrekkelijke belastingwetgeving (zie *Economische Verkenningen MRA 2014* voor een uitgebreide analyse van de motieven van investeerders om voor de MRA te kiezen).

Naast het feit dat fdi een reflectie zijn van onze aantrekkelijkheid als vestigingsplaats, kan er van de aanwezigheid van buitenlandse bedrijven

ook een positief effect uitgaan op de Nederlandse economie doordat de bedrijven relatief hoogwaardige banen aanbieden en mogelijke *spillovers* genereren naar Nederlandse bedrijven. Daarbij is het belangrijk te beseffen dat alleen de meest productieve bedrijven overgaan tot het doen van buitenlandse investeringen. Deze vergen immers forse opstartkosten en gaan met relatief grote onzekerheid gepaard. Bedrijven moeten voldoende krachtig zijn om de stap naar het buitenland daadwerkelijk succesvol te kunnen maken. Buitenlandse bedrijvigheid in een regio kan op deze manier in verband worden gebracht met hogere productiviteit en hogere lonen. Empirisch onderzoek voor Nederland (Smit et al., 2015) toont aan dat buitenlandse bedrijven inderdaad productiever zijn dan Nederlandse bedrijven. De bedrijven als geheel zijn ongeveer 30 procent productiever (waarbij gecorrigeerd is voor de grootte en locatie van het bedrijf). Ook betalen buitenlandse bedrijven hogere lonen dan een Nederlands bedrijf, een indicatie dat werknemers in een buitenlands bedrijf productiever zijn. Maar dit onderzoek laat geen extra effect van buitenlandse ondernemingen op innovatie en productiviteit van andere bedrijven in de regio zien.

Nieuwe 'greenfield'-investeringen kunnen door de steun van het moederbedrijf grootschalig van opzet zijn en zo vrijwel meteen tot de grotere bedrijven behoren (Smit et al., 2015). De overlevingskansen van nieuw gestichte buitenlandse bedrijven zijn dan ook aanmerkelijk hoger dan voor nieuwe Nederlandse bedrijven (CBS, 2012, p. 135). Wereldwijd blijken overnames echter veel omvangrijker dan greenfield-investeringen (Brakman et al., 2006). Voor bedrijven van Nederlandse origine die worden overgenomen door een buitenlandse onderneming, geldt dat ze iets extra's te bieden hebben aan de nieuwe eigenaar, zoals toegang tot een lokale markt of nuttige verbanden binnen een cluster; de nieuwe eigenaar draagt vooral kennis over aan de nieuwe dochter (Nocke & Yeaple, 2007). Op dit moment woedt een forse discussie over de voor- en nadelen van buitenlands eigenaarschap. Immers, tegenover de voordelen staan nadelen die gepaard gaan met een beperkte binding van de buitenlandse investeerders met de Nederlandse samenleving en economie. Dat betekent dat investeerders ook relatief snel kunnen besluiten hun heil elders te zoeken, met alle gevolgen van dien voor de stabiliteit van het (internationale) ondernemersklimaat. De huidige ontwikkelingen rondom de Brexit en de afzwakkende groei in Groot-Brittannië tonen aan hoe belangrijk stabiliteit en voorspelbaarheid is voor (buitenlandse) investeerders.

Figuur 3.5 Het aantal buitenlandse greenfield-investeringen trekt aan
 Aantal investeringen in Nederland, de MRA en Londen; Index 2011=100; 2011–2016

Bron: Oxford Intelligence

Recente cijfers (zie figuur 3.5) laten zien dat het aantal buitenlandse greenfield-investeringen in de MRA aantrekt.¹⁰ Het gaat hier om investeringen als het openen van een filiaal of hoofdkantoor en niet om Nederlandse bedrijven die worden overgenomen door een buitenlandse partij. Het aantal buitenlandse investeringen liep in 2013 en 2014 in Nederland en de MRA enigszins terug. In vergelijking met Londen lijkt de MRA een snellere stijging in buitenlandse investeringen te kennen, met de kanttekening dat in absolute aantallen Londen veel groter is. Met het economisch herstel zien we dat in 2015 en 2016 de investeringen weer toenemen, met name investeringen in de sectoren Software en Zakelijke dienstverlening. De Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk zijn de belangrijkste landen van herkomst

¹⁰ Goede indicatoren over de omvang van fdi op regionaal niveau zijn schaars en hebben door onder andere uiteenlopende definities allemaal hun voor- en nadelen. Voor dit onderzoek maken we gebruik van data van Oxford Intelligence, die als belangrijk voordeel hebben dat ze ons in staat stellen om naar greenfield-investeringen te kijken en omdat ze relatief goed vergelijkbaar zijn tussen landen en over de tijd. De data zijn daarom met name geschikt om trends in kaart te brengen en die tussen regio's te vergelijken. Om die reden kiezen we er ook bewust voor om uitsluitend gegevens als index te presenteren en niet in aantallen. Een vergelijkbare trend is zichtbaar in data van IBM voor de Randstad. Deze bron wordt door amsterdam inbusiness gebruikt.

van de investeringen in de periode 2012–2016, voor zowel de MRA als Nederland.

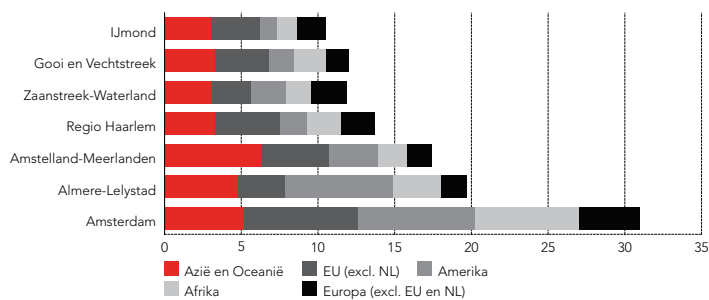
Internationale migratie

Internationale mobiliteit van werknemers vormt ook een belangrijke dimensie van internationalisering. De aanwezigheid van hoogopgeleide buitenlandse werknemers kan een bijdrage leveren aan groei van de arbeidsproductiviteit, doordat buitenlandse werknemers kennis over buitenlandse markten en bedrijfsvoering met zich meebrengen en toegang verschaffen tot grensoverschrijdende netwerken (zie ook *Economische Verkenningen MRA 2012*). En op segmenten van de arbeidsmarkt waar Nederlandse arbeiders schaars zijn, kunnen buitenlandse werknemers krampes opvangen (denk bijvoorbeeld aan de Bouw- en de Landbouwsector). In hoofdstuk 2 laten we zien hoe met name de groei van het aantal buitenlandse werknemers een belangrijke bron van economische groei is in de afgelopen jaren. Bovendien bestaat er uitgebreide wetenschappelijke literatuur waarin wordt beschreven hoe culturele diversiteit van werknemers binnen een bedrijf of van inwoners in een regio, kan leiden tot een hogere productiviteit, en tot meer innovatie en ondernemerschap.

De bevolkingssamenstelling van de MRA is, net als die van de rest van Nederland, aanvankelijk beïnvloed door de grote migratiegolven van na de Tweede Wereldoorlog en de gezinshereniging die daarop volgde. Inmiddels is er sprake van een instroom uit alle continenten. In 2017 woonden er in de MRA ongeveer een half miljoen mensen met een ander geboorteland dan Nederland.¹¹ Amsterdam heeft met 31,1 procent in 2017 het hoogste percentage buitenlandse inwoners. De officiële teller stond in 2017 op 167 nationaliteiten in Amsterdam (bron: OIS Amsterdam, 2017). Mensen zijn veelal afkomstig uit de EU en uit Azië en Oceanië. Dat geldt voor nagenoeg alle deelregio's van de MRA. In Amsterdam en Almere-Lelystad wonen daarnaast relatief veel mensen die op het Amerikaanse continent geboren zijn. Dit betreft naast mensen uit de Verenigde Staten ook mensen met een Surinaamse of Antilliaanse achtergrond.

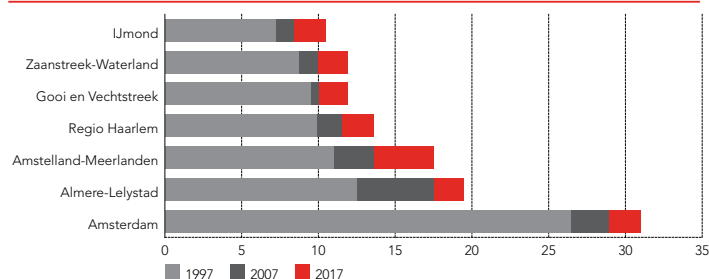
¹¹ In deze analyse baseren wij ons op gegevens over het geboorteland, niet over nationaliteit of etnische afkomst.

Figuur 3.6 Bevolkingssamenstelling buitenlanders per deelregio MRA
Aantal inwoners MRA naar herkomst als percentage van de bevolking per deelregio; 2017

Bron: CBS (bewerking Ecorys)

Figuur 3.7 Internationalisering van de bevolking neemt toe in de hele MRA
Aandeel buitenlanders per deelregio 1997, 2007 en 2017

Bron: CBS (bewerking Ecorys)

Sinds 1997 zijn er in de MRA in totaal zo'n 181 duizend inwoners van buitenlandse origine bijgekomen. Deze internationalisering vindt plaats in de hele MRA, zoals is op te maken uit figuur 3.7. De figuur toont het percentage van de bevolking, dus als mensen overlijden of als mensen vertrekken uit de MRA, is dat hierin meegenomen. De figuur illustreert dat het aandeel buitenlandse inwoners in bijvoor-

beeld Regio Haarlem is toegenomen van 10 procent in 1997, naar 11,5 procent in 2007, tot 13,6 procent in 2017.

De afgelopen jaren laten de grootste toename zien van mensen afkomstig uit EU-landen (exclusief Nederland), met in 2017 een toename van bijna 25 procent ten opzichte van 2013. Met name het aantal Italianen, Grieken en Polen steeg. Het inwoneraantal van mensen afkomstig uit de Verenigde Staten nam het minst toe, met ruim 2 procent. Het land van herkomst met de sterkste groei is India: het aantal inwoners in de MRA afkomstig uit India steeg met 64 procent. Waarschijnlijk gaat het hier in sterke mate om ICT'ers.

3.3 Zzp'ers

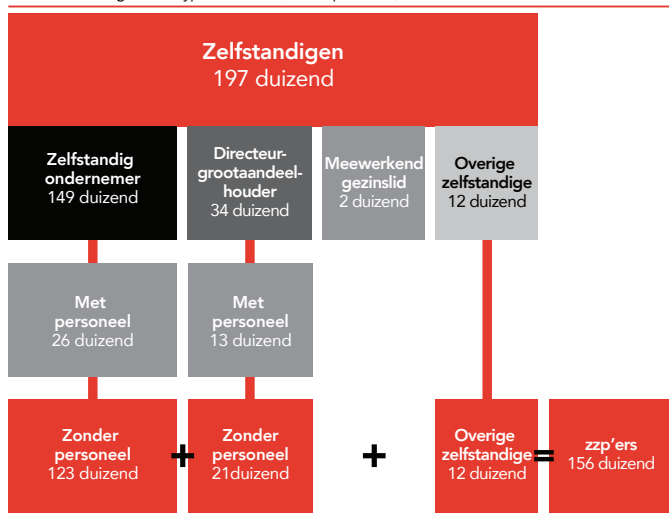
In hoofdstuk 1 is al kort benoemd dat flexibilisering van de arbeidsmarkt een belangrijke verklaring is voor enerzijds het relatief grote aanpassingsvermogen van de arbeidsmarkt en anderzijds de dalende arbeidsinkomensquote (de verhouding tussen bedrijfswinst en de beloning van arbeid). Er lijkt dus sprake te zijn van een ruil tussen enerzijds een soepel werkende arbeidsmarkt en anderzijds de onderhandelingspositie van werknemers. Ook is in hoofdstuk 1 beschreven dat de bedrijvendynamiek sterk wordt gedomineerd door bedrijven met één werkzame persoon. Maar hoeveel zzp'ers zijn er nu precies in de MRA? En bestaat er zoiets als een typische 'MRA-zzp'er'? In deze paragraaf beschrijven we de resultaten van een verdiepende analyse van zzp'ers in de MRA.

Aantal zzp'ers in de MRA

Uit CBS-cijfers blijkt dat in 2016 ruim 1,2 miljoen personen in Nederland verblijven die hun hoofdinkomen verdienen met werkzaamheden als zelfstandige.¹² Ongeveer 197 duizend van deze zelfstandigen (16,3 procent van het landelijke totaal) zijn gevestigd in de MRA. Het is goed om te beseffen dat niet iedere zelfstandige een zzp'er is. In figuur 3.8 wordt de groep zelfstandigen in de MRA naar type ontleed. Hieruit blijkt dat grofweg 80 procent van het totaal aantal zelfstandigen in de MRA zzp'er is.

¹² In de praktijk is het totaal aantal zelfstandigen hoger, omdat er ook mensen zijn die zelfstandig werken naast een (deeltijd)baan. Deze groep is mogelijk minder goed 'gevangen' in het statistische bronmateriaal dat ten grondslag ligt aan de analyses in deze paragraaf.

Figuur 3.8 In de MRA zijn ongeveer 156 duizend zzp'ers gevestigd
Aantal zelfstandigen naar type in de MRA; aantal personen; 2016

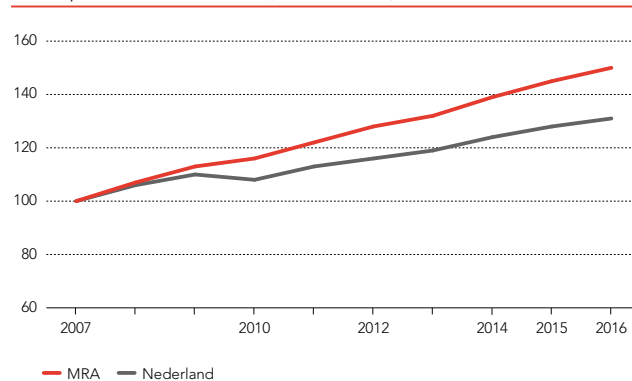
Bron: CBS (bewerking TNO)

Zzp'ers zijn dus personen die arbeid verrichten voor eigen rekening en risico in een eigen bedrijf of praktijk (zelfstandig ondernemers), als directeur-grootaandeelhouder (dga), of als overige zelfstandige (bijvoorbeeld in een zelfstandig uitgeoefend beroep als artiest of alfa-hulp) én daarbij geen personeel in dienst hebben.¹³ Voor zelfstandigen mét personeel kan bijvoorbeeld gedacht worden aan franchisenemers in de detailhandel of horeca, zoals benzinstations en fastfoodrestaurants. De franchisenemer draagt persoonlijk het bedrijfsrisico, maar heeft in het bedrijfsfiliaal (verkoop)personeel in dienst.

In het vervolg van deze paragraaf leggen we het vergrootglas op de deelverzameling van 156 duizend zzp'ers in de MRA, zoals weergegeven in figuur 3.8. Deze 156 duizend zzp'ers omvatten 12,4 procent

¹³ Dit is de definitie van het CBS.

Figuur 3.9 Aantal zzp'ers in de MRA neemt sneller toe dan gemiddeld in Nederland
Aantal zzp'ers in de MRA en Nederland; index: 2007=100; 2007-2016

Bron: CBS (bewerking TNO)

van de totale werkzame beroepsbevolking in de MRA. Dit is in vergelijking met geheel Nederland veel. In Nederland waren in 2016 ongeveer 895 duizend zzp'ers (bijna driekwart van de eerdergenoemde 1,2 miljoen zelfstandigen). Ten opzichte van de totale werkzame beroepsbevolking in Nederland in dat jaar bedroeg het aandeel zzp'ers daarmee 10,6 procent. Kortom: in de MRA wonen verhoudingsgewijs veel zzp'ers. Figuur 3.9 toont dat het aantal zzp'ers in de MRA sneller is toegenomen dan gemiddeld in Nederland. Dit betekent dat risico's die samenhangen met de flexibilisering van de arbeidsmarkt (zoals de onderhandelingspositie met betrekking tot loonontwikkeling, pensioenopbouw of arbeidsongeschiktheidsverzekering) waarschijnlijk ook explicieter tot uiting komen in de MRA.

Kader 3.2 Zzp'ers – woonregio versus werkregio

Het uitgangspunt voor economische begrippen als 'werkgelegenheid' en 'toegevoegde waarde', is het zogenaamde residentieprincipe. Voor het meten van economische activiteit (productie, toegevoegde waarde en arbeidsvolume) is het vestigingsadres van het bedrijf (de werklocatie) bepalend. In het geval van zzp'ers is dit echter anders. Weliswaar is het vestigingsadres nog altijd het uitgangspunt voor de regionale toedeling, maar dit loopt niet nood-

zakelijkerwijs parallel met de werklocatie. Veel zzp'ers staan immers op hun thuisadres ingeschreven bij de Kamer van Koophandel, maar bieden niet uitsluitend hun diensten aan in de eigen woonplaats. Per definitie kunnen in het gevraagde arbeidsvolume van zelfstandigen in de sector Cultuur, sport en recreatie in Amsterdam, ook gewerkte uren van zzp'ers (bijvoorbeeld acteurs) uit Utrecht zitten. Forensen tellen dus mee in het arbeidsvolume van een bepaalde regio. Dit maakt dat het arbeidsvolume van zelfstandigen, ofwel de arbeidsvraag (gemeten in fte's) in een bepaalde sector en regio niet overeenkomt met het regionale aanbod van zzp'ers in diezelfde sector. De werkzame beroepsbevolking, het arbeidsaanbod vanuit de regionale bevolking en de woonregio van zzp'ers, vormen daarmee het juiste analysekader. Inkomsten van zzp'ers worden door het CBS geregistreerd op persoonsniveau. Ook hierbij is de woonregio het uitgangspunt.

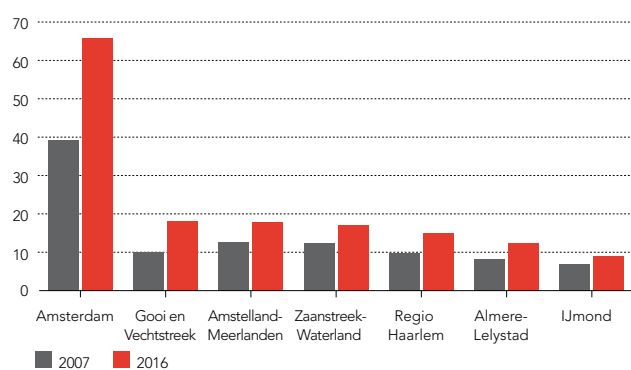
Zzp'ers naar deelregio en bedrijfstak

Het aantal zzp'ers in de MRA is niet gelijkmatig verdeeld over de deelregio's. Figuur 3.10 toont dat verreweg het grootste deel van de zzp'ers in de MRA (ruim 42 procent) in Amsterdam is gevestigd. Bovendien nam het aantal zzp'ers hier sneller toe dan in andere deelregio's. Dit beeld is in lijn met de ontwikkelingen van het aantal vestigingen van bedrijven naar deelregio in de MRA, zoals beschreven in paragraaf 1.3 waar werd benadrukt dat die ontwikkeling in sterke mate wordt gestuurd door vestigingen van bedrijven met één werkzaam persoon. Op basis van de hieronder gepresenteerde ontwikkeling kan geconcludeerd worden dat het inderdaad grotendeels om zzp'ers gaat.

Ook met betrekking tot de MRA-deelregio's is het echter goed om te kijken naar de verhouding van het aantal zzp'ers ten opzichte van de omvang van de werkzame beroepsbevolking. Daaruit blijkt dat in Gooi en Vechtstreek verhoudingsgewijs meer zzp'ers zijn gevestigd dan in Amsterdam. In 2016 bestond in Gooi en Vechtstreek 15,2 procent van de werkzame beroepsbevolking uit zzp'ers, tegenover 14,8 procent van de werkzame Amsterdammers.

Conform het beeld in figuur 3.10 is, ook in relatief opzicht, het aantal zzp'ers in IJmond en Almere-Lelystad het kleinst (respectievelijk 8,9 en 9,1 procent van de werkzame beroepsbevolking). Hiermee zijn IJmond en Almere-Lelystad de enige deelregio's van de MRA waar het aandeel zzp'ers in de werkzame beroepsbevolking lager is dan het landelijk gemiddelde. Hierin schuilt een eerste indicatie dat zzp'ers een duidelijke

Figuur 3.10 Binnen de MRA zijn zzp'ers vooral gevestigd in Amsterdam
Aantal zzp'ers per deelregio in de MRA; aantal personen x 1.000; 2007 en 2016

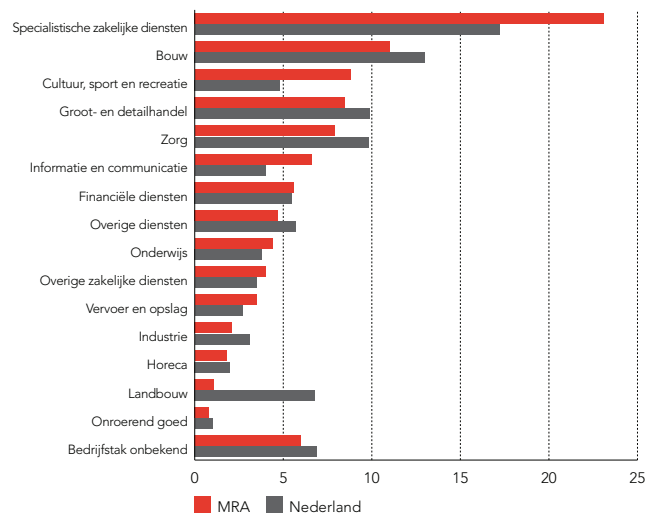
Bron: CBS (bewerking TNO)

voorkeur hebben voor grootstedelijke woon- en werkmilieus, met een ruim aanbod aan voorzieningen. Dit zal grotendeels ook samenhangen met het type product dat of dienst die zzp'ers leveren en dus met de sector waarin zij actief zijn.

Er is een onderscheid tussen zzp'ers die primair diensten aanbieden en zzp'ers die fysieke producten verkopen. Het CBS geeft aan dat in Nederland ongeveer 75 procent van alle zzp'ers actief is in dienstverlenende beroepen. De groep zzp'ers die fysieke producten levert (denk aan meubelmakers en andere ambachtslieden) is dus veel kleiner. Figuur 3.11 toont dat zzp'ers in de MRA vooral actief zijn als dienstverlener. Het percentage zzp'ers in Industrie en Landbouw, waar fysieke producten centraal staan, is klein en bovendien lager dan gemiddeld in Nederland. Gezien het sterke industriële profiel van IJmond is het dan ook niet verwonderlijk dat daar weinig zzp'ers gevestigd zijn.

Figuur 3.11 toont de procentuele verdeling van de 156 duizend zzp'ers in de MRA en de 895 duizend zzp'ers in heel Nederland over de verschillende sectoren in de economie. De verhouding tussen de twee staven duidt daarmee – net als de bollenfiguren in paragraaf 3.1 – op de specialisatie van zzp'ers in de MRA ten opzichte van de

Figuur 3.11 De MRA heeft relatief veel zzp'ers in Specialistische zakelijke diensten, Cultuur, sport en recreatie en Informatie en communicatie
Verdeling zzp'ers naar sector in de MRA en Nederland; als percentage van het totaal aantal zzp'ers; 2016

Bron: CBS (bewerking TNO)

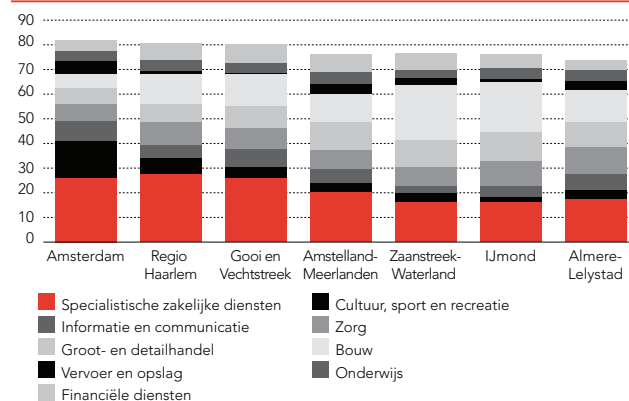
gemiddelde zzp'er in Nederland. Vooral in de sectoren Specialistische zakelijke diensten, Informatie en communicatie en Cultuur, sport en recreatie zijn in de MRA verhoudingsgewijs veel zzp'ers. Deze sectoren betreffen diensten waarvoor een zzp'er in veel gevallen een hogere opleiding gevolgd zal hebben (aannemende dat binnen Cultuur, sport en recreatie ook veel personen actief zijn die bijvoorbeeld een opleiding aan een hogeschool voor de kunsten hebben genoten).

Een interessante vraag is of het type zzp'er gelijk is in elke deelregio van de MRA. Om deze vraag te kunnen beantwoorden, moet gekeken worden naar figuur 3.12, waarin voor iedere MRA-deelregio de procentuele verdeling van het aantal zzp'ers naar sector wordt getoond. Hieruit blijkt dat het dominante type zzp'er per deelregio verschillend is. De meest uitgesproken verschillen zijn daarbij zichtbaar in sectoren

waarbinnen de meeste zzp'ers actief zijn in de MRA: Specialistische zakelijke diensten, Bouw en Cultuur, sport en recreatie.

In Zaanstreek-Waterland en IJmond zijn bovengemiddeld veel zzp'ers werkzaam in de Bouw (meer dan 20 procent van het totaal aantal zzp'ers dat in beide regio's gevestigd is). Daarentegen zijn in Amsterdam substantieel minder zzp'ers in de Bouw (5,8 procent van het totaal aantal gevestigde zzp'ers). Tegelijkertijd zijn Zaanstreek-Waterland en IJmond de MRA-deelregio's met het kleinste aandeel zzp'ers in Specialistische zakelijke diensten, terwijl deze juist zeer sterk in Amsterdam vertegenwoordigd zijn (ruim een kwart van het totaal aantal zzp'ers in Amsterdam). Hetzelfde patroon is zichtbaar in de sector Cultuur, sport en recreatie (bijna 15 procent van het totaal aantal zzp'ers in deze sector is gevestigd in Amsterdam tegenover 2,3 procent in IJmond). Opvallend is dat in Gooi en Vechtstreek, met mediahoofdstad Hilversum, relatief weinig zzp'ers in Cultuur, sport en recreatie gevestigd zijn.

Figuur 3.12 Type zzp'er verschilt per deelregio in de MRA
Verdeling zzp'ers naar sector* en deelregio; als percentage van het totaal aantal zzp'ers; 2016

* Omwille van de leesbaarheid zijn enkele sectoren niet opgenomen in de figuur. In iedere deelregio maken de getoonde sectoren minimaal 74 procent van het totaal aantal zzp'ers uit.
Bron: CBS (bewerking TNO)

Beloning van zzp'ers binnen de MRA

De verschillen in dominantie van sectoren waarbinnen zzp'ers actief zijn, hebben ook hun weerslag op beloningsverschillen. Op basis van een analyse van de inkomsten van alle zzp'ers in Nederland, concludeerde het CBS¹⁴ dat de beloning het hoogst is in de sector Financiële diensten, waarbij wordt gekeken naar hoofdsectoren in de economie. Op meer gedetailleerd bedrijfstakniveau blijkt dat zzp'ers in praktijken van medisch specialisten verreweg de hoogste inkomens hebben. Ook wijst dezelfde CBS-analyse uit dat het inkomen van zzp'ers aanzienlijk verschilt tussen gemeenten in Nederland. Daarbij blijken zzp'ers met de hoogste inkomens vooral buiten de grote steden gevestigd te zijn. Het CBS concludeert hieruit dat de regionale verdeling van inkomen en vermogen van zzp'ers sterk lijkt op de regionale welvaartsverdeling van de gehele Nederlandse bevolking.

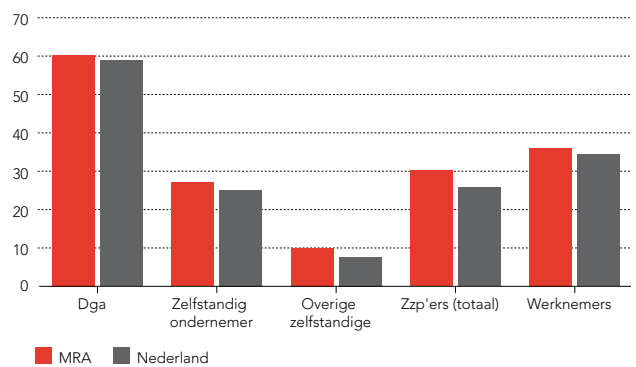
Figuur 3.13 toont dat het gemiddeld persoonlijk inkomen van elk type zzp'er net iets hoger is in de MRA in vergelijking met het gemiddelde inkomen in heel Nederland. De notie dat er zeer grote verschillen bestaan tussen de inkomsten naar type zzp'er is echter nog belangrijker. Directeur-grotoaandeelhouders en zelfstandig ondernemers (met een eigen fysieke bedrijfslocatie of praktijk, bijvoorbeeld artsen of logopedisten) verdienen (veel) meer dan Overige zelfstandigen (zoals artiesten en alfahulpjes). Deze laatste categorie vormt de écht flexibele schil op de arbeidsmarkt en is dus beduidend slechter af in termen van beloning dan andere typen zzp'ers of personen in loondienst.

In het vervolg van deze deelparagraaf kijken we specifiek naar de verschillen in beloning van zzp'ers per deelregio in de MRA. Hiertoe toont figuur 3.14 de inkomens van elk type zzp'er per deelregio in de MRA. Op basis hiervan kan geconcludeerd worden dat – in overeenstemming met het landelijke patroon dat het CBS (2016) vond – binnen de MRA de hoogste inkomens van zzp'ers buiten kernstad Amsterdam verdiend worden. Dit is opvallend, want binnen de MRA staan juist de meeste zzp'ers in Amsterdam geregistreerd. Wel ligt het persoonlijk inkomen van Overige zelfstandigen in Amsterdam hoger dan in andere deelregio's. Er is duidelijk sprake van een samenstellingseffect dat beloningsverschillen tussen zzp'ers per deelregio verklaart, zowel op basis van type (dga versus andere typen zzp'er) als bedrijfstak of beroepsgroep waarbinnen de zzp'er zijn of haar diensten aanbiedt.

¹⁴ CBS (2016). Regionale verschillen bij zzp'ers. In: *De regionale economie 2015*. Den Haag/Heerlen, Centraal Bureau voor de Statistiek.

Figuur 3.13 Grote inkomensverschillen tussen typen zzp'er

Mediaan persoonlijk inkomen van zelfstandigen en werknemers in de MRA en Nederland; x 1.000 euro; 2015

Bron: CBS (bewerking TNO)

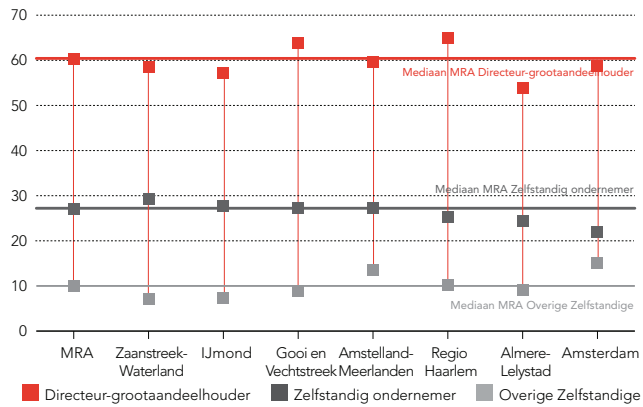
Zo huisvest Gooi en Vechtstreek verhoudingsgewijs meer zzp'ers die actief zijn binnen Financiële diensten (zie figuur 3.12), de sector waarvan het CBS (2016) aangaf dat daar de inkomsten van zzp'ers gemiddeld het hoogst zijn. Daarnaast is in Gooi en Vechtstreek een veel groter deel van het totaal aantal zzp'ers directeur-grotoaandeelhouder: bijna 21 procent van alle zzp'ers. In Amsterdam is dit aandeel, met bijna 11 procent van het totaal aantal zzp'ers, veel lager. Verhoudingsgewijs huisvest Amsterdam daarmee het minste dga's van alle deelregio's in de MRA. Daarentegen zijn ook in Regio Haarlem relatief veel dga's gevestigd, zodat ook hier de inkomsten van zzp'ers relatief hoger zijn dan in andere deelregio's van de MRA.

De typische zzp'er in Amsterdam – actief binnen de sector Cultuur, sport en recreatie of Specialistische zakelijke dienstverlening – wordt door de bank genomen niet riant beloond. Bezuinigingen in de cultuursector en daaruit voortvloeiende toegenomen concurrentie spelen

hierbij een belangrijke rol.¹⁵ In Almere-Lelystad zijn, in vergelijking met de andere MRA-deelregio's, de Overige zelfstandigen (volgens figuur 3.13 de groep zzp'ers met de laagste inkomsten) sterk oververtegenwoordigd. Dit draagt ertoe bij dat het mediane inkomen van de totale populatie zzp'ers hier, evenals in Amsterdam, beduidend lager is dan in de andere MRA-deelregio's.

Op basis van bovenstaande inzichten kan de conclusie over het ruimtelijke concentratiepatroon van zzp'ers worden aangescherpt: daar waar zelfstandigen in lager betaalde 'creatieve beroepen' clusteren in de stedelijke kern, geven rijke zelfstandigen (met name dga's) juist de voorkeur aan een woon- en/of vestigingslocatie in prettige woonmilieus,

Figuur 3.14 Inkomens van zzp'ers verschillen per type én deelregio in de MRA
 Mediaan persoonlijk (jaar)inkomen van verschillende typen zzp'ers; x 1.000 euro; 2015

Bron: CBS (bewerking TNO)

15 Zie Raad voor Cultuur en SER (2016), *Verkenning Arbeidsmarkt Culturele Sector*. Den Haag. In deze verkenning wordt geconcludeerd dat "de arbeidsmarktsituatie in de cultuursector zorgwekkend is. De combinatie van dalende werkgelegenheid, een relatief hoge kans op werkloosheid, lage en dalende inkomens, een slechte onderhandelingspositie voor werknemers en zzp'ers, het vaak niet verzekerd zijn voor inkomensverlies bij arbeidsongeschiktheid en een geringe pensioenopbouw, maakt de positie van werkenden kwetsbaar."

in de luwte van het grootstedelijke centrum. Overigens is hierbij natuurlijk wel de vraag wat precies oorzaak is en wat gevolg: het inkomensniveau bepaalt in belangrijke mate ook welke woon- en/of vestigingslocatie mogelijk is.

Kader 3.3 Inkomensbegrip zelfstandigen

Persoonlijk inkomen

Het persoonlijk inkomen (van zelfstandigen) omvat inkomen uit arbeid, inkomen uit eigen onderneming, uitkering van inkomensverzekeringen en uitkering betreffende sociale voorzieningen (met uitzondering van kinderbijslag).

Mediane of gemiddelde inkomen

Het mediane inkomen is gelijk aan het middelste inkomen indien de inkomens van alle zelfstandigen van laag naar hoog gerangschikt worden. Vanwege grote inkomensverschillen tussen dga's en andere typen zelfstandigen zonder personeel, alsook aanzienlijke inkomensverschillen van zelfstandigen per gemeente binnen de MRA-deelregio's, is de mediaan in principe een betere vergelijkingsmaat dan het gemiddelde inkomen van zelfstandigen. In figuur 3.13 en 3.14 is daarom het mediane inkomen van zelfstandigen opgenomen.

4. Kerncijfers per deelregio

- De MRA is in trek als woonplaats. Met name in Amsterdam blijft de bevolking snel groeien, maar ook Regio Haarlem en Zaanstreek-Waterland kennen in 2018 en 2019 naar verwachting een relatief snelle bevolkingstoename. Tevens houdt Almere-Lelystad het relatief hoge tempo van bevolkingsgroei vast.
- De economische groei wordt in de huidige periode van hoogconjunctuur breder gedragen vanuit alle MRA-deelregio's, maar blijft sterk geconcentreerd in Amsterdam en Amstelland-Meerlanden.
- Naar verwachting concentreert vooral de werkgelegenheidsgroei zich in 2018 en 2019 in Amsterdam en Amstelland-Meerlanden. In Regio Haarlem is de werkgelegenheidsontwikkeling achtergebleven ten opzichte van andere delen van de MRA.
- Met de toenemende concentratie van werkgelegenheid in Amsterdam en Amstelland-Meerlanden zal de hoeveelheid woon-werkverkeer richting deze deelregio's toenemen. Dit geldt zowel voor forensen binnen de MRA als forensen vanuit de rest van Nederland.
- In 2017 is de werkloosheid in alle deelregio's van de MRA gedaald. De verwachting is dat deze trend zich in 2018 en 2019 voortzet.

In dit hoofdstuk wordt de economische ontwikkeling per deelregio van de Metropoolregio Amsterdam (MRA) beschreven. Iedere paragraaf is een korte, op zichzelf staande, economische verkenning van de betreffende deelregio. Leidraad hiervoor vormen de belangrijkste kerncijfers, zoals bruto regionaal product (brp), toegevoegde waarde, bevolking, beroepsbevolking, werkgelegenheid en werkloosheid. Ook komen de economische ontwikkeling per sector (op basis van zowel toegevoegde waarde als werkgelegenheid) en pendelstromen van forensen aan bod. Voor de beschrijving van economische ontwikkelingen per sector staat de periode 2010–2016 centraal. Bij de kerncijfers op totaalniveau voor iedere deelregio wordt ook een prognose gegeven voor de jaren 2017, 2018 en 2019. De verwachtingen voor de ontwikkeling van het brp en de werkgelegenheid worden hierbij kwalitatief geduid (op basis van de indicaties 0, +, of +++).¹

In dit hoofdstuk wordt over zeven deelregio's gerapporteerd. Een aantal regio's bestaat uit een samenstelling van twee grotere

¹ De betekenis van deze indicaties voor de economische ontwikkeling in 2018 en 2019 is onder iedere tabel met kerncijfers weergegeven.

gemeenten of gebieden. Om recht te doen aan het unieke profiel van de verschillende regiocomponenten in deze samengestelde deelregio's, zijn extra figuren opgenomen. Daarnaast worden in de beschrijving van de economische ontwikkelingen in deze regio's de relevante verschillen uitgelicht. Dit betreft in paragraaf 4.1 de steden Almere en Lelystad, in paragraaf 4.2 de Regio Haarlemmermeer en Overig Amstel-Meerlanden (de gemeenten Amstelveen, Diemen en Ouder-Amstel) die tezamen de deelregio Amstelland-Meerlanden vormen en in paragraaf 4.7 de regio's Zaanstreek en Waterland die tezamen de deelregio Zaanstreek-Waterland vormen.

Voordat we de ontwikkelingen in de zeven MRA-deelregio's afzonderlijk beschrijven, vergelijken we de deelregio's eerst onderling op basis van de recente ontwikkeling van toegevoegde waarde en werkgelegenheid tussen 2014 en 2016. Tevens bekijken we hun economische vooruitzichten voor 2017, 2018 en 2019. Hierbij gaat speciale aandacht uit naar het ruimtelijke patroon van de economische ontwikkeling: is er nog altijd sprake van een sterke ruimtelijke concentratie van economische groei binnen de MRA? Daarnaast is er in deze introductie ook aandacht voor het geografische patroon van woon-werkverkeer tussen de deelregio's van de MRA en de pendelstromen van en naar gebieden elders in Nederland.

Vergelijking recente economische ontwikkeling in deelregio's MRA

In 2016 was in alle deelregio's van de MRA de economische ontwikkeling positief, zowel gemeten in toegevoegde waarde als in werkgelegenheid. Dit is een verandering ten opzichte van eerdere jaren, waarin de werkgelegenheid in met name IJmond, Zaanstreek-Waterland en Regio Haarlem nog niet toenam ondanks het aantrekken van de economie. Daarmee wordt de economische groei in de MRA nu breder gedragen door de deelregio's. Dit blijkt uit de nieuwste, voorlopige brp-groeiraming voor 2017 van het CBS. De economische groei van zowel de MRA als deelregio Amsterdam komt uit op 3,8 procent in 2017. In Almere-Lelystad en Amstelland-Meerlanden is de voorlopige raming net iets hoger, met een groei van respectievelijk 4,4 procent en 4,2 procent. De economische groei in de overige deelregio's van de MRA over 2017 wordt voorlopig geraamd op een niveau net onder het gemiddelde voor de MRA, variërend tussen 3,2 procent (in Zaanstreek-Waterland) en 3,6 procent (in Regio Haarlem).

Bij het ter perse gaan van deze *Economische Verkenningen MRA* zijn er nog geen voorlopige cijfers over de werkgelegenheid in 2017

bekend. De werkgelegenheid nam in 2016 het snelst toe in Amstelland-Meerlanden (met 2 procent). Ook in Gooi en Vechtstreek en Almere-Lelystad (beide 1,7 procent) was in 2016 de werkgelegenheidsgroei sterker dan in Amsterdam (1,5 procent).

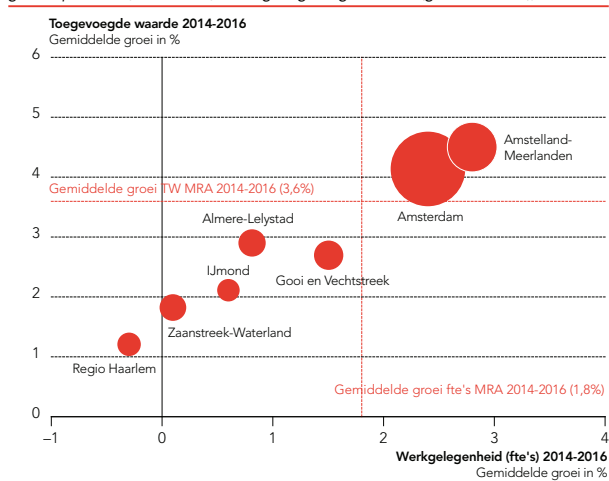
Het regionale patroon van economische groei is daarmee redelijk stabiel. Het beeld van de groei in de periode 2014–2016 (figuur 4.1) is niet wezenlijk anders dan het groeipatroon in de periode 2010–2016, die een relatief lage groei kende (zie *Economische Verkenningen MRA 2017*). Figuur 4.1 toont dat de economisch meest omvangrijke deelregio's, Amsterdam en Amstelland-Meerlanden, dominant blijven in de economische ontwikkeling van de MRA. Ook over een langere periode bezien (de periode 2001–2016 (niet weergegeven in een figuur)) is er sprake van een zeer duidelijke concentratie van economische groei in de kerngebieden Amsterdam en Amstelland-Meerlanden. Daarnaast zien we een hoge economische groei in Almere-Lelystad, samenhangend met de opkomst en uitbreiding van deze twee steden in de afgelopen decennia. De overige deelregio's van de MRA kenden in deze lange periode van een gematigder groeipad, waarbij de gemiddelde groei van toegevoegde waarde in Regio Haarlem zelfs – weliswaar niet – negatief is (–0,2 procent).

Met name de dienstensectoren in Amsterdam en het groothandels- en logistieke complex in Amstelland-Meerlanden stuwden de economische ontwikkeling in de MRA. Wel is in figuur 4.1 duidelijk te zien dat het aanhoudende economische herstel vanaf 2014 ook het tij in de overige deelregio's ten goede heeft gekeerd. Alleen in Regio Haarlem was de werkgelegenheidsontwikkeling gemiddeld over de periode 2014–2016 nog negatief (met een positieve groei van de toegevoegde waarde).

Naar verwachting blijft de economie van de MRA stabiel groeien met respectievelijk 3,7 procent in 2018 en 3,2 procent in 2019 en profiteren alle deelregio's van de MRA van deze positieve economische ontwikkeling. Ook voor de nabije toekomst wordt niet verwacht dat het ruimtelijke patroon van de economische ontwikkeling in de MRA veel zal wijzigen. Amsterdam en Amstelland-Meerlanden blijven de kopgroep vormen, waarbij vermoedelijk vooral de werkgelegenheidsontwikkeling zich sterk in deze deelregio's concentreert. Tevens is de verwachting dat de werkgelegenheidsontwikkeling in Regio Haarlem achterblijft bij die van de overige deelregio's. Vermoedelijk blijft de werkgelegenheid in Regio Haarlem in 2018 en 2019 ongeveer op hetzelfde niveau als dat in 2017.

Figuur 4.1 Amsterdam en Amstelland-Meerlanden dominant in economische ontwikkeling MRA

Toegevoegde waarde (verticale as) en werkgelegenheid fte's (horizontale as); gemiddelde groei in procenten, 2014–2016; omvang toegevoegde waarde (grootte van bol), 2016

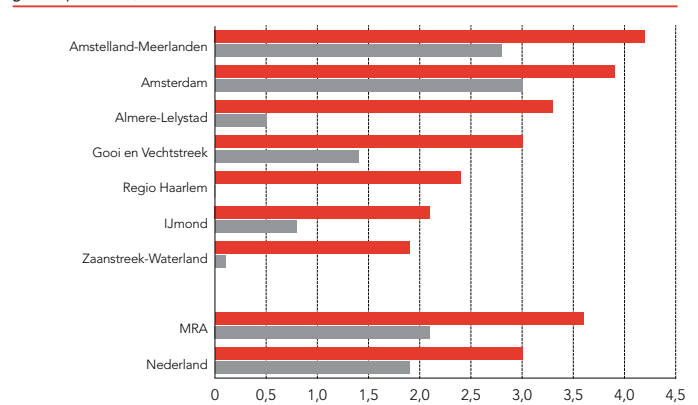

Bron: CBS (bewerking TNO/NEO Observatory)

Met deze groeiprognoses wordt verwacht dat – in lijn met de landelijke trend en die van de MRA als geheel – de werkloosheid in 2018 en 2019 in alle deelregio's van de MRA verder daalt. In 2017 is vooral in Zaanstreek-Waterland de werkloosheid sterk gedaald (van 5,7 procent in 2016 naar 3,4 procent in 2017), vermoedelijk doordat de relatief omvangrijke groep laag- en middelbaar opgeleide inwoners van deze regio kon profiteren van de werkgelegenheidsontwikkeling (zie hoofdstuk 2). Ook in Almere-Lelystad – samen met Amsterdam een deelregio van de MRA met een relatief hoog werkloosheidspercentage – is de werkloosheid in 2017 relatief sterk afgenomen (van 8 procent in 2016 naar 6 procent in 2017). Voor beide deelregio's geldt dat de werkgelegenheidsontwikkeling in andere delen van de MRA en Nederland sterk bijdraagt aan deze ontwikkeling; het zijn de twee deelregio's met de grootste netto uitgaande pendelstroom.

Figuur 4.2 Positieve economische groeiverwachting voor alle deelregio's van de MRA

Groeiprognose Nederland, MRA en deelregio's; brp en arbeidsvolume (fte's); gemiddelde jaarlijkse groei in procenten; 2017–2019

Bron: CBS (bewerking TNO/NEO Observatory)

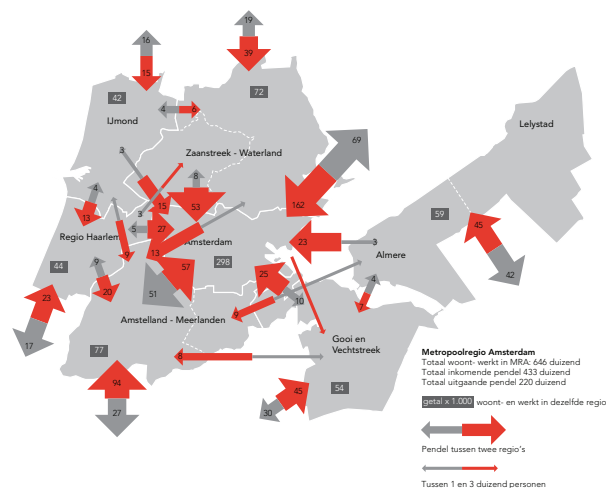
Woon-werkverkeer in de MRA

In hoofdstuk 2 is al gewezen op de arbeidsmarktontwikkeling in de MRA, waarbij tussen 2014 en 2017 verreweg de meeste arbeidsplaatsen zijn gecreëerd in de deelregio's Amsterdam en Amstelland-Meerlanden. Deze ontwikkeling heeft invloed gehad op de omvang van pendelstromen tussen de zeven deelregio's van de MRA. De functies 'wonen' en 'werken' in de MRA zijn daarbij verder ontrafeld, waarbij er sprake is van een toenemende concentratie van zowel wonen als werken in met name Amsterdam en Amstelland-Meerlanden. Andere delen van de MRA krijgen meer een woonkarakter.

Daarnaast is tussen 2014 en 2017 de omvang van forensenstromen vanuit andere delen van Nederland (in het bijzonder de grote steden in de provincies Utrecht en Zuid-Holland en daarnaast de regio 'Holland boven Amsterdam') naar de MRA groter geworden. Omgekeerd blijkt ook dat de uitgaande pendelstroom van Amsterdam naar steden als Rotterdam, Den Haag en Utrecht is toegenomen. Het vermoeden is dat de in- en uitgaande pendelstromen tussen de grote steden in Nederland hoofdzakelijk jongere, hoogopgeleide personen betreft.

In iedere paragraaf in dit hoofdstuk (waarin telkens een deelregio centraal staat) wordt kort ingegaan op de belangrijkste forensentromen vanuit ieder gebied, waarbij aandacht is voor zowel de stromen binnen de MRA als het woon-werkverkeer tussen de MRA en gebieden elders in Nederland. De in figuur 4.3 weergegeven pendelstromen vormen daartoe de basis. In 2017 bedroeg de omvang van de werkzame beroepsbevolking in de MRA (werkzame inwoners) 1.272 duizend personen. Naar schatting waren er in 2017 in totaal 1.485 duizend personen werkzaam in de MRA. Per saldo heeft de MRA daarmee een netto inkomende pendelstroom van 213 duizend personen.

Figuur 4.3 Grote netto inkomende pendelstroom naar Amsterdam en Amstelland-Meerlanden
Interne en externe pendelstromen van de MRA; aantal personen x 1.000; 2017*

* Op basis van realisatie werkzame beroepsbevolking en schatting aantal werkzame personen (arbeidsplaatsen).
 Bron: CBS (bewerking NEO Observatory en TNO)

4.1 Almere-Lelystad

De economie van Almere-Lelystad

Almere is de gemeente in de provincie Flevoland met de meeste inwoners (en is qua inwoneraantal de zevende gemeente van Nederland). Almere is daarnaast relatief gezien ook de snelst groeiende gemeente van Nederland. Lelystad heeft beduidend minder inwoners, maar beslaat een grotere oppervlakte dan Almere.

De Monitor Plabeka 2016–2017 beschrijft de regio Almere-Lelystad als een regio die voldoende en betaalbare ruimte biedt aan ondernemers, mede dankzij percelen die goed ontsloten zijn via weg, spoor en water. Dit maakt deze regio een belangrijk vestigingsgebied voor de logistieke sector. De ontwikkeling van Lelystad Airport, binnenvaarhaven Flevokust Haven en het aantrekken van hogeronderwijsinstellingen zijn dan ook actuele beleidsdossiers in Almere-Lelystad en relevant voor de toekomstige economische ontwikkeling van deze regio. In vergelijking met de MRA als geheel, wonen in Almere-Lelystad relatief veel laag- en middelbaar opgeleide inwoners.

Tabel 4.1 Kerngegevens Almere-Lelystad

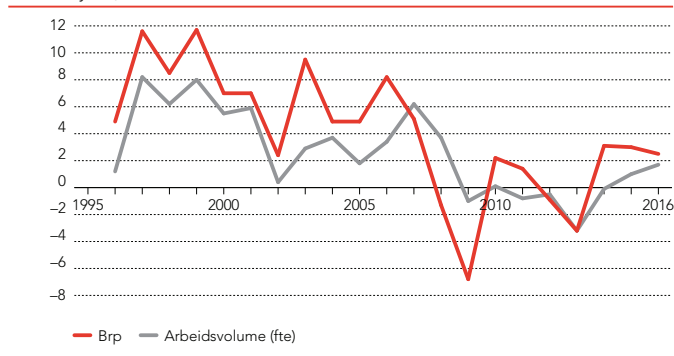
		2016	2013	2014	2015	2016	2017	2018*	2019*
		aandeel in MRA (%)							
		jaarlijkse groei in %							
Bruto regionaal product	mIn euro	9.113	6,5	-3,2	3,1	3,0	2,5	4,4	+
Arbeidsvolume (fte's)	x 1.000	91	7,3	-3,2	-0,1	1,0	1,7	+	+
Werkzame personen	x 1.000	114	7,8	-0,8	-3,0	-0,7	1,3	+	+
		aandeel in %							
Bevolking	x 1.000	276	11,2	0,7	0,4	0,5	0,8	1,0	0,9
Potentiële beroepsbevolking	x 1.000	208	11,2	1,5	0,5	0,0	1,0	1,4	0,0
Beroepsbevolking	x 1.000	150	11,2	2,0	-2,0	-0,7	2,7	0,0	-1,0
Werkzame beroepsbevolking	x 1.000	138	11,0	0,0	-3,0	2,3	3,0	2,2	-0,8
		aandeel in %							
Beroepsbevolking naar opleiding	MRA								
Hoogopgeleid	in %	29,9	42,0						
Middelbaar opgeleid	in %	46,3	38,5						
Laagopgeleid	in %	23,8	19,5						
		aandeel in %							
Brutoparticipatiegraad	in %	72,1	71,8	73,2	71,4	70,9	72,1	71,1	70,4
Werkloosheid	in %	8,0	6,0	10,0	10,9	8,2	8,0	6,0	5,8

* Prognose (0: omvang economie en werkgelegenheid blijft naar verwachting ongeveer gelijk; +: positieve groeiverwachting; +++: bovengemiddeld sterke groeiverwachting).
 Het brp-groeicijfer 2017 betreft de voorlopige raming van het CBS zoals gepubliceerd op 24 april 2018.
 Bron: CBS (bewerking en prognose TNO/NEO Observatory)

Figuur 4.4 laat zien dat na de Grote Recessie, met als dieptepunt 2009, een verschil is ontstaan met het gemiddelde groeitempo in de periode 1996–2006. In die periode was de uitbreiding van zowel Almere als Lelystad – waarbij een bovengemiddelde bevolkingsgroei in Nederland hand in hand ging met groei van de toegevoegde waarde en werkgelegenheid – nog in volle gang. Na 2010 was zowel de economische als de werkgelegenheidsontwikkeling in Almere-Lelystad overwegend lager dan het MRA-gemiddelde, óók vanaf 2014 toen het economisch herstel inzette.² De voorlopige groeiraming van het CBS voor 2017 wijst wel weer op een versnelling van de economische groei in Almere-Lelystad naar een tempo boven het MRA-gemiddelde. Op basis van doorvertaling van de groeiprognose voor de MRA als geheel, en de sterke concentratie van brp- en werkgelegenheidsgroei in Amsterdam en Amstelland-Meerlanden, verwachten we dat de economie van Almere en Lelystad zich in 2018 en 2019 vooralsnog stabiel ontwikkelt, in een tempo dat ongeveer gelijk is aan de ‘middengroep’ in de MRA. Naast Almere en Lelystad wordt deze groep gevormd door de deelregio's Gooi en Vechtstreek, IJmond en Zaanstreek-Waterland.

Figuur 4.4 Economische ontwikkeling Almere-Lelystad na de crisis in lager tempo

Bruto regionaal product (brp) en arbeidsvolume werkzame personen (fte's); groei in procenten; Almere-Lelystad; 1996–2016

Bron: CBS (bewerking en prognose TNO/NEO Observatory)

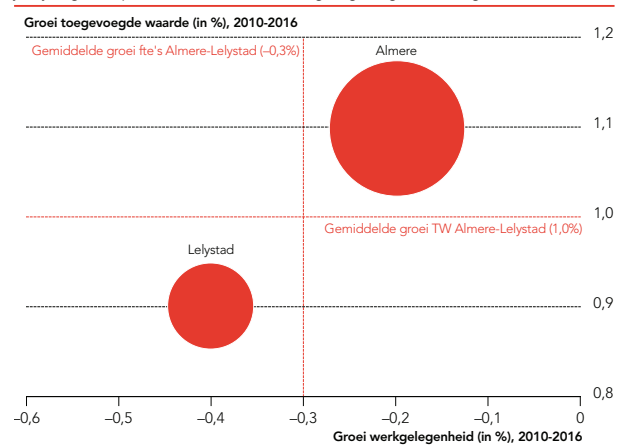
² Dit nuanceert de bevindingen van het CBS (2018) in het rapport *Groeiers buiten de Randstad*, waarin het CBS stelt dat de economische ontwikkeling van Almere (en Lelystad) “er met kop en schouders boven uitsteekt”.

Gelet op de ontwikkeling in 2017 en het langetermijngroeipad, zoals kort aangestipt in de introductieparagraaf van dit hoofdstuk, voert Almere-Lelystad deze middengroep in 2018 en 2019 mogelijk wel aan. Daarnaast zal naar verwachting de werkloosheid in Almere en Lelystad verder dalen.

Figuur 4.5 toont de gemiddelde jaarlijkse groei tussen 2010 en 2016 voor Almere en Lelystad afzonderlijk. Gemiddeld over deze periode was de ontwikkeling van toegevoegde waarde en de werkgelegenheid in Almere gunstiger dan in Lelystad. In 2015 kende Lelystad echter ook een positieve omslag: vanaf dat jaar neemt de werkgelegenheid weer toe en bovendien sneller dan in Almere. Ook de economische groei versnelde meer recent in zowel Almere als Lelystad. De gemiddelde groei van toegevoegde waarde in de periode 2014–2016 was daarbij in Almere met 3 procent wel hoger dan in Lelystad (2,5 procent). Vooral deze nieuwe CBS-cijfers, inclusief bijstelling van ‘voorlopig’ naar ‘definitief’ in 2015, laten zien dat de groei in Almere over de

Figuur 4.5 Groei Almere is gemiddeld hoger dan groei Lelystad

Toegevoegde waarde (verticale as) en werkgelegenheid fte's (horizontale as); gemiddelde jaarlijkse groei in procenten, 2010–2016; omvang toegevoegde waarde (grootte van bol), 2016

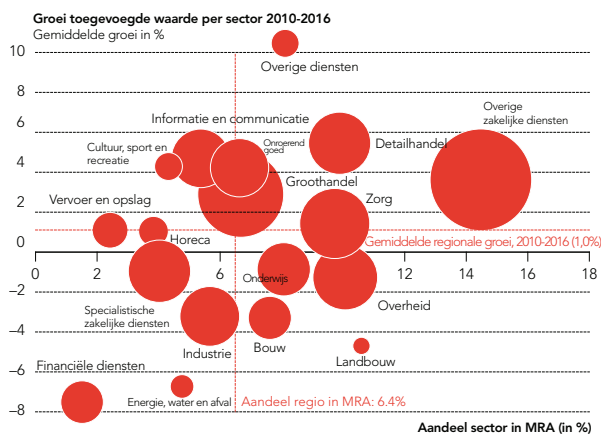
Bron: CBS (bewerking TNO/NEO Observatory)

gehele periode 2010–2016 nu hoger uitkomt dan de groei in Lelystad (in tegenstelling tot wat de figuur toonde in de *Economische verkenningen MRA 2017*).

Economische ontwikkeling per sector

De economie van Almere en Lelystad heeft een sterk en divers dienstenprofiel, waarin verschillende zakelijke en (semi)publieke diensten de economische ontwikkeling domineren. Het grootste deel van de toegevoegde waarde van Almere-Lelystad wordt gegenereerd door de sectoren Overige zakelijke diensten (onder andere autolease- en verhuurbedrijven, facilitaire dienstverleners en uitzendbureaus), Groothandel, Zorg en Overheid. Tezamen zijn zij goed voor iets meer dan de helft van het brp van de regio in 2016. Uit figuur 4.6 blijkt bovendien dat Almere-Lelystad ten opzichte van de MRA is gespecialiseerd in deze bedrijfsactiviteiten.

Figuur 4.6 Economie van Almere-Lelystad heeft een sterk dienstenprofiel
Toegevoegde waarde per sector, gemiddelde jaarlijkse groei in procenten (verticale as), 2010–2016; procentueel aandeel sector in MRA (horizontale as), omvang (grootte van bol)*, 2016

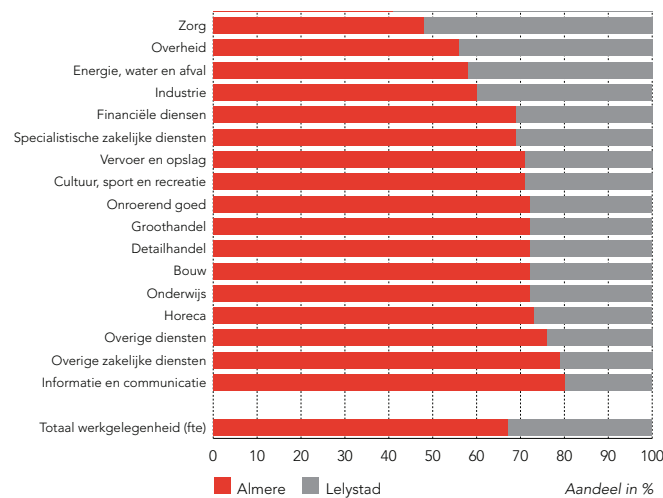

* De bolgrootte geeft uitsluitend de verhouding binnen de eigen regio weer. De omvang van de sectoren is zodoende niet vergelijkbaar met die van andere deelregio's.
Bron: CBS (bewerking TNO/NEO Observatory)

Tussen 2010 en 2016 groeide de economie van Almere en Lelystad met gemiddeld 1 procent per jaar. Na 2014 is er sprake van een versnelling naar gemiddeld 2,9 procent per jaar en 4,4 procent in 2017. Deze recente economische groei leunt in belangrijke mate op de sectoren Detailhandel, Informatie en communicatie, Overige zakelijke diensten, Horeca, Bouw en Overige diensten (waartoe meer persoonlijke diensten als wellness behoren). Dit toont aan dat ook in Almere en Lelystad het consumentenvertrouwen van inwoners, dat zich uit in een toename van consumptieve uitgaven en investeringen in hun (nieuwe) woning, in belangrijke mate bijdraagt aan de economische ontwikkeling. Deze recent groeiende sectoren zijn hoofdzakelijk in Almere gevestigd (zie figuur 4.7). Dit verklaart deels het groeiverschil tussen Almere en Lelystad.

Voor de groei van werkgelegenheid in Almere en Lelystad zijn vrijwel dezelfde sectoren van belang als voor de ontwikkeling van toegevoegde

Figuur 4.7 Grootste deel werkgelegenheid in Almere
Arbeidsvolume (fte's) per sector, aandeel Almere en Lelystad in procenten, 2016

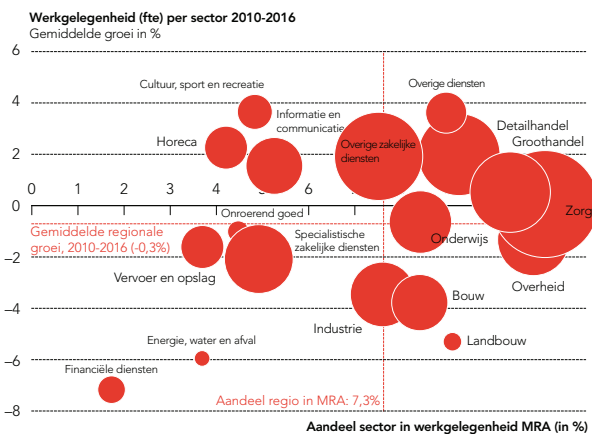

Bron: CBS (bewerking TNO/NEO Observatory)

waarde. Zorg is veruit de grootste werkgever in de regio (bijna 18 procent van de totale werkgelegenheid, dit is ongeveer 16 duizend fte's). Daarnaast bevindt bijna 12 procent van de werkgelegenheid zich in de sector Overige zakelijke diensten. Zowel Groot- als Detailhandel herbergt elk nog eens ongeveer 10 procent van de totale werkgelegenheid in Almere en Lelystad.

Met het aanhoudende economisch herstel, is de werkgelegenheid in Almere en Lelystad dusdanig aangetrokken dat de gemiddelde jaarlijkse groei tussen 2014 en 2016 uitkomt op 0,8 procent. Vooral Overige zakelijke diensten (vermoedelijk met een grote rol voor uitzendbureaus), Informatie en communicatie, Detailhandel, Horeca en Cultuur, sport en recreatie hebben bijgedragen aan deze kentering op de regionale arbeidsmarkt.

Figuur 4.8 Dienstenprofiel ook zichtbaar in de werkgelegenheid van Almere en Lelystad
Arbeidsvolume werkzame personen (fte's); gemiddelde jaarlijkse groei in procenten (verticale as), 2010-2016; procentueel aandeel sector in MRA (horizontale as); omvang (grootte van bol)*, 2016

* De bolgrootte geeft uitsluitend de verhouding binnen de eigen regio weer. De omvang van de sectoren is zodoende niet vergelijkbaar met die van andere deelregio's.
Bron: CBS (bewerking TNO/NEO Observatory)

Forensen (woon-werkverkeer)

Almere-Lelystad heeft een negatieve woon-werkbalans. In 2017 was er een netto uitgaande pendelstroom van ongeveer 29 duizend personen. Omdat relatief veel inwoners van Almere-Lelystad in andere deelregio's van de MRA werken, is de economische ontwikkeling in het omliggende, functionele gebied van belang voor Almere-Lelystad. Veel van de consumptieve bestedingen en het consumentenvertrouwen van inwoners van Almere en Lelystad is met die uitgaande pendelstromen immers afhankelijk van de (werkgelegenheids)ontwikkelingen elders in de MRA, in het bijzonder in Amsterdam, waar de meeste forensen naartoe reizen. Binnen de MRA herbergen Amstelland-Meerlanden en Gooi en Vechtstreek eveneens belangrijke werkgevers voor inwoners van Almere en Lelystad. Daarnaast is de arbeidsmarkt van Almere-Lelystad in relatief sterke mate verbonden met de rest van Nederland.

4.2 Amstelland-Meerlanden

De economie van Amstelland-Meerlanden

Amstelland-Meerlanden bestaat uit de gemeenten Aalsmeer, Amstelveen, Diemen, Haarlemmermeer, Ouder-Amstel en Uithoorn. Deze zes MRA-gemeenten hebben in totaal ruim 336 duizend inwoners. Haarlemmermeer is de grootste gemeente met ruim 146 duizend inwoners. Ouder-Amstel is met ruim 13 duizend inwoners de kleinste gemeente. Sinds 2016 is ook gemeente De Ronde Venen onderdeel van de bestuurlijke regionale samenwerking. De Ronde Venen ligt in de provincie Utrecht (en is om die reden niet opgenomen in de kwantitatieve analyses), maar is met name op het gebied van werkgelegenheid, economie, recreatie en verkeer sterk op de MRA georiënteerd.

Volgens de Monitor Plabeka 2016–2017 behoort Amstelland-Meerlanden tot een van de sterkste economische regio's van Nederland. Deze regio kenmerkt zich door een ondernemend bedrijfsleven met internationale topbedrijven, een sterk regionaal mkb, relatief veel lokale starters en de internationale mainports Schiphol en Greenport Aalsmeer. Door de strategische ligging binnen de MRA en goede bereikbaarheid, heeft deze regio ook goede toekomstperspectieven. De sterke vertegenwoordiging van hoogproductieve sectoren als Groothandel en Vervoer en opslag, dragen hieraan bij.

In lijn met het voorlopige groeicijfer in 2017 en het groeipatroon dat al langere tijd zichtbaar is, ontwikkelt de economie van Amstelland-Meerlanden zich naar verwachting ook in 2018 en 2019 krachtiger dan het MRA-gemiddelde, zowel in termen van brp als werkgelegenheid.³ Naar verwachting zal de werkloosheid in deze regio dan ook verder afnemen. Omdat Amstelland-Meerlanden een nettoworkgever is voor zowel inwoners van elders in de MRA als inwoners van de rest van Nederland, zorgt de regio hiermee al jaren op rij voor een stevige economische impuls aan de gehele MRA en de rest van Nederland.

De economische ontwikkelingen zijn niet gelijkmatig verdeeld over de deelgebieden Regio Haarlemmermeer en Overig Amstel-Meerlanden. Tussen 2010 en 2016 groeide de toegevoegde waarde in Regio

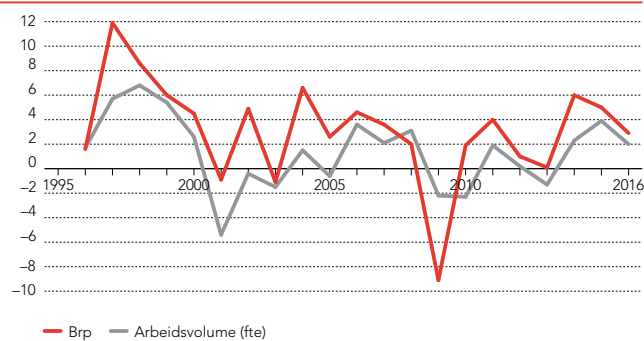
³ Een onzekerheid rondom de toekomstige economische groei van Amstelland-Meerlanden betreft de relatief sterke samenhang van de economische groei in deze regio met de hoeveelheid vluchten en passagiers op Schiphol. De ontwikkeling van het aantal vluchten is op zowel korte als middellange termijn, door discussies over zowel geluids- als milieubelasting, aan onzekerheid onderhevig.

Tabel 4.2 Kerngegevens Amstelland-Meerlanden

		2016	2013	2014	2015	2016	2017	2018*	2019*	
		aandeel in MRA (%)		jaarlijkse groei in %						
Bruto regionaal product	mln euro	30.192	21,6	0,1	6,0	5,0	2,9	4,2	+++	+++
Arbeidsvolume (fte's)	x 1.000	235	18,7	-1,3	2,3	3,9	2,0	+++	+++	+++
Werkzame personen	x 1.000	271	18,6	-1,4	2,1	8,3	1,7	+++	+++	+++
Bevolking	x 1.000	335	13,6	0,5	0,8	1,0	0,8	1,1	1,4	1,4
Potentiële beroepsbevolking	x 1.000	249	13,4	1,3	0,8	0,8	0,8	0,8	1,4	1,2
Beroepsbevolking	x 1.000	182	13,6	0,6	-0,6	2,3	1,1	0,0	1,7	1,5
Werkzame beroepsbevolking	x 1.000	173	13,8	-1,2	-0,6	2,4	3,0	1,2	1,9	1,9
Beroepsbevolking naar opleiding		MRA								
Hoogopgeleid	in %	38,8	42,0							
Middelbaar opgeleid	in %	41,4	38,5							
Laagopgeleid	in %	19,9	19,5							
Brutoparticipatiegraad		aandeel in %								
Werkloosheid	in %	73,1	71,8	72,8	71,8	72,9	73,1	72,5	72,7	73,0
	in %	4,9	6,0	6,8	6,8	6,7	4,9	3,8	3,6	3,3

* Prognose (0: omvang economie en werkgelegenheid blijft naar verwachting ongeveer gelijk; +: positieve groei- verwachting; +++: bovengemiddeld sterke groei- verwachting).
Het brp-groeicijfer 2017 betreft de voorlopige raming van het CBS zoals gepubliceerd op 24 april 2018.
Bron: CBS (bewerking en prognose TNO/NEO Observatory)

Figuur 4.9 Amstelland-Meerlanden jaagt de economie van de MRA aan
Bruto regionaal product (brp) en arbeidsvolume werkzame personen (fte's); groei in procenten; Amstelland-Meerlanden; 1996–2016

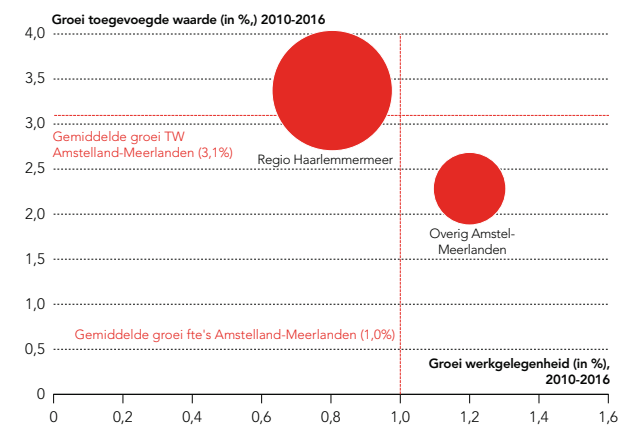

Bron: CBS (bewerking TNO/NEO Observatory)

Haarlemmermeer jaarlijks gemiddeld sneller (3,4 procent versus 2,3 procent in Overig Amstel-Meerlanden). De werkgelegenheidsgroei was relatief beperkt, wat duidt op kapitaal- en technologie-intensieve groei. Na 2014 is de veel kleinere economie van deelgebied Overig Amstel-Meerlanden wel sneller gegroeid in termen van zowel toegevoegde waarde als werkgelegenheid.

Figuur 4.10 Regio Haarlemmermeer dominant in economische ontwikkeling tussen 2010 en 2016
 Toegevoegde waarde (verticale as) en werkgelegenheid fte's (horizontale as); gemiddelde jaarlijkse groei in procenten, 2010-2016; omvang toegevoegde waarde (grootte van bol), 2016

Bron: CBS (bewerking TNO/NEO Observatory)

Economische ontwikkeling per sector

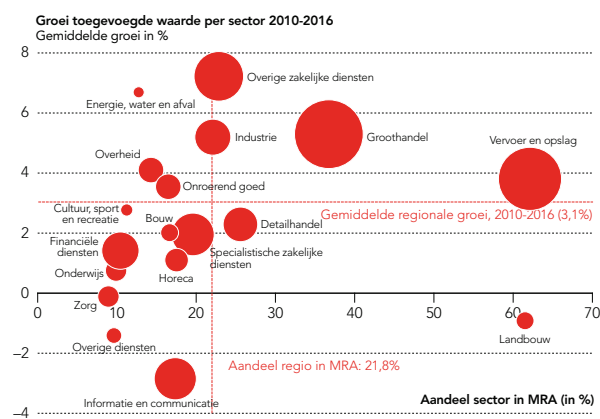
De economische omvang en ontwikkeling van Amstelland-Meerlanden worden in zeer sterke mate gedomineerd door activiteiten met betrekking tot Groothandel, logistiek en transport. Dit hangt samen met de aanwezigheid van luchthaven Schiphol als internationaal vervoersknooppunt, maar ook met de sterke vertegenwoordiging van de Landbouw in combinatie met bijvoorbeeld de bloemenveiling in Aalsmeer. De toegevoegdewaardeontwikkeling in zowel Groothandel als Vervoer en opslag heeft sterk bijgedragen aan de gemiddelde brp-groei van Amstelland-Meerlanden in de periode 2010-2016.

Er zijn echter nog meer sectoren met een substantieel aandeel in de regionale economie van Amstelland-Meerlanden, met bovendien een relatief sterke vertegenwoordiging in vergelijking met de totale omvang van deze bedrijfsactiviteiten in de MRA. Dit geldt met name voor Overige zakelijke diensten (denk aan reisorganisaties, autoverhuur en beveiliging), Detailhandel en Industrie. Stuk voor stuk sectoren die ook een bovengemiddelde groei in toegevoegde waarde hebben gerealiseerd tussen 2010 en 2016. Vooral de toegevoegde waarde in Overige zakelijke diensten is na 2014 fors sneller gegroeid. De koploperpositie van deze sector qua economische groei, zoals die uit figuur 4.11 blijkt, is daarmee verder verstevigd.

De sectoren Specialistische zakelijke diensten, Informatie en communicatie (waaronder datacentra en internet exchange) en Financiële diensten dragen ook substantieel bij aan het brp van Amstelland-

Figuur 4.11 Grote sectoren in de economie van Amstelland-Meerlanden groeien bovengemiddeld

Toegevoegde waarde per sector; gemiddelde jaarlijkse groei in procenten (verticale as), 2010-2016; procentueel aandeel sector in MRA (horizontale as); omvang (grootte van bol)*, 2016

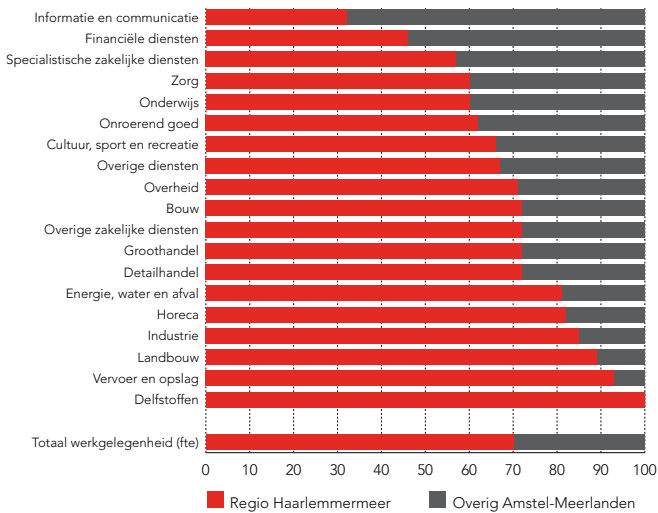

* De bolgrootte geeft uitsluitend de verhouding binnen de eigen regio weer. De omvang van de sectoren is zodoende niet vergelijkbaar met die van andere deelregio's.
 Bron: CBS (bewerking TNO/NEO Observatory)

Meerlanden. Na 2014 is daarbij sprake van een groeiversnelling in Financiële diensten. Ook is in dit meer recente tijdvak de toegevoegde waarde van de sector Informatie en communicatie zeer sterk gegroeid. Beide sectoren zijn overwegend gevestigd in deelgebied Overig Amstel-Meerlanden. Dit draagt bij aan de relatief sterkere economische ontwikkeling van dit deelgebied binnen Amstelland-Meerlanden tussen 2014-2016.

De werkgelegenheidsontwikkeling in Amstelland-Meerlanden loopt duidelijk niet in de pas met de groei van de toegevoegde waarde. Dit komt doordat de in deze regio dominante sectoren Groothandel en Vervoer en opslag een hoge arbeidsproductiviteitsgroei hebben. Meer arbeidsintensieve dienstensectoren als Overige zakelijke diensten, Detailhandel en Horeca zijn daarom de stuwende kracht achter

Figuur 4.12 Werkgelegenheidsomvang in meeste sectoren het grootst in Regio Haarlemmermeer
Arbeidsvolume (fte's) per sector, aandeel Regio Haarlemmermeer en Overig Amstel-Meerlanden in procenten; 2016

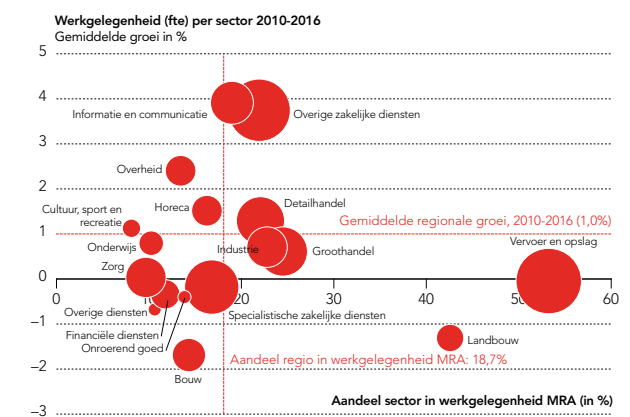
Bron: CBS (bewerking TNO/NEO Observatory)

de werkgelegenheidsontwikkeling in Amstelland-Meerlanden. In het bijzonder valt ook de werkgelegenheidsontwikkeling in Informatie en communicatie en Industrie op. In beide sectoren lijkt er sprake te zijn van uitbreiding van de economische activiteiten in de regio, bijvoorbeeld door de vestiging van nieuwe bedrijven. Zo blijkt uit CBS-cijfers dat het arbeidsvolume van werkzame personen in Informatie en Communicatie van 2014 op 2015 is toegenomen met ruim 4 duizend fte's. Deze ontwikkeling vond vooral plaats in deelgebied Overig Amstel-Meerlanden. Voor de meeste andere sectoren bevindt het grootste deel van de werkgelegenheid zich anno 2016 in deelgebied Regio Haarlemmermeer.

Forensen (woon-werkverkeer)

De eerdergenoemde werkfunctie van Amstelland-Meerlanden blijkt uit een positief pendelsaldo (inkomende minus uitgaande forensenstromen) van 105 duizend personen in 2017. Daarbij werken er relatief

Figuur 4.13 Hoge arbeidsproductiviteit in dominante sectoren Amstelland-Meerlanden
Arbeidsvolume werkzame personen (fte's); gemiddelde jaarlijkse groei in procenten (verticale as), 2010-2016; procentueel aandeel sector in MRA (horizontale as); omvang (grootte van bol)*, 2016

* De bolgrootte geeft uitsluitend de verhouding binnen de eigen regio weer. De omvang van de sectoren is zodoende niet vergelijkbaar met die van andere deelregio's.
Bron: CBS (bewerking TNO/NEO Observatory)

weinig inwoners van Amstelland-Meerlanden in de eigen regio. In 2017 zijn er naar schatting 280 duizend werkzame personen in Amstelland-Meerlanden, waarvan slechts iets meer dan een kwart ook in de regio zelf woont. Een groot deel van de 203 duizend inkomende forensen (ongeveer 46 procent) is woonachtig buiten de MRA. Daarnaast ontvangt Amstelland-Meerlanden arbeidskrachten uit alle MRA-deelregio's; de meeste uit Amsterdam, Regio Haarlem en Zaanstreek-Waterland. Alleen voor Amsterdam geldt dat de omgekeerde forensenstroom groter is. Per saldo werken er meer inwoners van Amstelland-Meerlanden in Amsterdam. Ongeveer 27 duizend inwoners, ruim 15 procent van de werkzame beroepsbevolking van Amstelland-Meerlanden, werkt buiten de MRA.

4.3 Amsterdam

De economie van Amsterdam

De stad Amsterdam heeft ruim 850 duizend inwoners en trekt jaarlijks vele toeristen uit binnen- en buitenland. Amsterdam wordt door velen gezien als een aantrekkelijke stad om in te werken en te wonen. Met de vierde zeehaven van Europa huisvest Amsterdam ook een belangrijk internationaal logistiek knooppunt. Een groot aantal internationale bedrijven heeft zijn hoofdkantoor in Amsterdam gevestigd.

De Monitor Plabeka 2016–2017 beschrijft Amsterdam als het culturele centrum en de economische motor van de MRA. De gerealiseerde economische groei tot en met 2017 en de verwachting voor 2018 en 2019, in combinatie met een aandeel van bijna 49 procent in het brp van de MRA, onderschrijven dit beeld. Deze eigenschappen hebben een sterke aantrekkingskracht op burgers en bedrijven uit binnen- en buitenland. Het aantal inwoners van Amsterdam nam de laatste jaren – voor MRA-begrippen – snel toe en blijft naar verwachting ook in dit tempo doorgroeien. Amsterdam kent hierdoor een hoge stedelijke druk,

Tabel 4.3 Kerngegevens Amsterdam

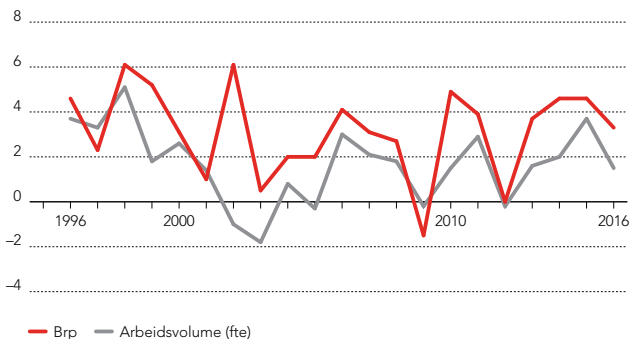
		2016	2013	2014	2015	2016	2017	2018*	2019*	
		aandeel in MRA (%)		jaarlijkse groei in %						
Bruto regionaal product	mln euro	68.037	48,8	3,7	4,6	4,6	3,3	3,8	+++	+++
Arbeidsvolume (fte's)	x 1.000	580	46,0	1,6	2,0	3,7	1,5	+++	+++	+++
Werkzame personen	x 1.000	637	43,8	1,8	0,5	6,4	1,4	+++	+++	+++
Bevolking	x 1.000	839	34,1	1,3	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4
Potentiële beroepsbevolking	x 1.000	657	35,3	2,1	1,3	1,3	1,5	1,4	1,9	1,7
Beroepsbevolking	x 1.000	475	35,6	2,5	1,1	0,9	3,3	-0,2	3,1	2,2
Werkzame beroepsbevolking	x 1.000	444	35,3	0,7	1,5	1,9	4,5	0,7	4,5	2,6
Beroepsbevolking naar opleiding		MRA								
Hoogopgeleid	in %	54,3	42,0							
Middelbaar opgeleid	in %	30,9	38,5							
Laagopgeleid	in %	14,8	19,5							
		aandeel in %								
Brutoparticipatiegraad	in %	72,3	71,8	71,5	71,4	71,1	72,3	71,2	72,1	72,4
Werkloosheid	in %	6,5	6,0	8,9	8,6	7,6	6,5	5,7	4,4	4,0

* Prognose (0: omvang economie en werkgelegenheid blijft naar verwachting ongeveer gelijk; +: positieve groei-
verwachting, +++: bovengemiddeld sterke groei-
verwachting). Het brp-groei-cijfer 2017 betreft de voorlopige raming van het CBS zoals gepubliceerd op 24 april 2018.
Bron: CBS (bewerking en prognose TNO/NEO Observatory)

wat bijvoorbeeld tot uiting komt in het straatbeeld en op de woningmarkt. In de Plabeka Monitor 2016–2017 wordt daarnaast ook gewezen op het feit dat, in combinatie met de forse transformatieambitie van werklocaties in de stad, een krappe markt voor bedrijfsruimte ontstaat.

Amsterdam is een van de deelregio's van de MRA met een relatief hoge (langdurige) werkloosheid. Met de intrede van een periode van hoogconjunctuur is de werkloosheid in 2016 en 2017 verder gedaald en neemt deze naar verwachting nog verder af in 2018 en 2019. Hierbij blijft het werkloosheidspercentage waarschijnlijk nog wat hoger dan gemiddeld in de MRA, maar bereikt het in 2019 ook een niveau dat wijst op een krappe arbeidsmarkt.

Figuur 4.14 Amsterdam is een van de belangrijke groeipijlers van de economie van de MRA
Bruto regionaal product (brp) en arbeidsvolume werkzame personen (fte's); groei in procenten; Amsterdam; 1996–2016

Bron: CBS (bewerking TNO/NEO Observatory)

Economische ontwikkeling per sector

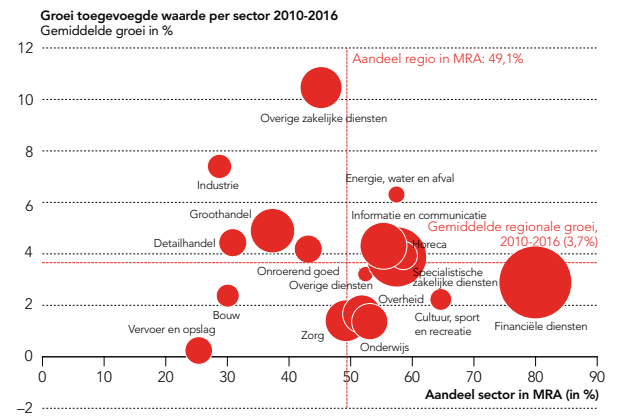
De groei van de toegevoegde waarde in Amsterdam leunt op een gemiddeld positieve ontwikkeling in alle sectoren – uniek in vergelijking met andere deelregio's van de MRA. Dit betekent dat sectoren die elders in de MRA overwegend een negatieve trend kennen, zoals Financiële diensten, in Amsterdam wel blijven groeien of recent een krachtig herstel hebben doorgemaakt. Dit is het gevolg van reorganisaties die gepaard zijn gegaan met sluiting van regionale kantoren en concentratie in grote (hoofd)kantoren in Amsterdam. Ondanks het feit

dat er nog altijd (digitale) transformaties gaande zijn binnen Financiële diensten, zijn de negatieve gevolgen hiervan voor Amsterdam beperkt. Gezien de historisch gegroeide dominantie van Financiële diensten in de Amsterdamse economie, is dit een zeer relevant gegeven.

Over het geheel genomen zijn het echter andere zakelijkdienstensectoren die de economische ontwikkeling van Amsterdam aanjagen. Het gaat hierbij om Specialistische zakelijke diensten (zoals advocaten en consultants), meer ondersteunende diensten als arbeidsbemiddeling en facilitaire dienstverlening en Groot- en Detailhandel. In hun algemeenheid profiteren deze sectoren van de aanhoudende groei. Daarnaast is er sprake van krachtige en versnelde toegevoegde waardegroei in Informatie en communicatie. De eerdergenoemde snelgroeiende dienstensectoren zijn daarbij belangrijke afnemers van ICT-diensten. Door digitalisering kunnen veel dienstverleners hun

Figuur 4.15 Economische groei in Amsterdam vooral veroorzaakt door zakelijke en ICT-diensten

Toegevoegde waarde per sector; gemiddelde jaarlijkse groei in procenten (verticale as), 2010–2016; procentueel aandeel sector in MRA (horizontale as); omvang (grootte van bol)*, 2016

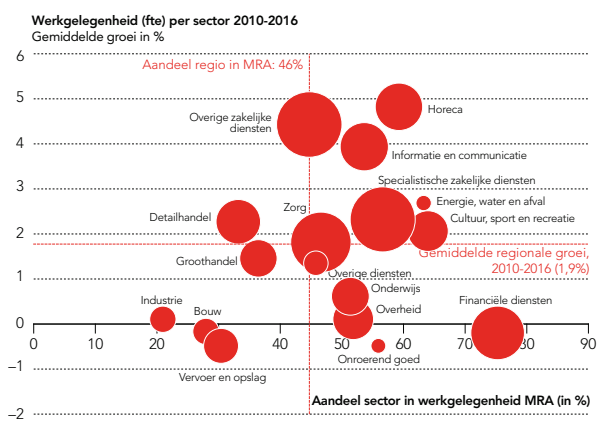

* De bolgrootte geeft uitsluitend de verhouding binnen de eigen regio weer. De omvang van de sectoren is zodoende niet vergelijkbaar met die van andere deelregio's.
Bron: CBS (bewerking TNO/NEO Observatory)

productiviteit verhogen, bijvoorbeeld doordat ICT-gedreven platforms vraag en aanbod gemakkelijker bij elkaar brengen.

Ook de werkgelegenheid laat het grote belang zien van Overige en Specialistische zakelijke diensten en ICT-diensten voor de Amsterdamse economie. Deze sectoren hebben in de periode 2010–2016 een bovengemiddelde werkgelegenheids groei doorgemaakt, bovendien met een versnelling vanaf 2014. In Horeca, Detailhandel en Cultuur, sport en recreatie is eveneens sprake van een versnelde werkgelegenheidsontwikkeling vanaf 2014. Bij uitstek zijn dit de sectoren die meeliften met de verhoogde consumptieve uitgaven van inwoners en toeristen uit binnen- en buitenland. De extra vraag leidt in deze sectoren direct tot werkgelegenheids groei. Dit is bijvoorbeeld anders in Groothandel en Financiële diensten, waar verdere digitalisering leidt tot productiviteitsverhoging, en daarmee een relatief beperkte vraag naar extra werknemers.

Figuur 4.16 Werkgelegenheids groei in Amsterdam het sterkst in arbeidsintensieve diensten
Arbeidsvolume werkzame personen (fte's); gemiddelde jaarlijkse groei in procenten (verticale as), 2010–2016; procentueel aandeel sector in MRA (horizontale as); omvang (grootte van bol)*, 2016

* De bolgrootte geeft uitsluitend de verhouding binnen de eigen regio weer. De omvang van de sectoren is zodoende niet vergelijkbaar met die van andere deelregio's.
Bron: CBS (bewerking TNO/NEO Observatory)

Forensen (woon-werkverkeer)

De Amsterdamse arbeidsmarkt biedt plaats aan veel mensen die buiten de hoofdstad wonen. In totaal worden in 2017 naar schatting 361 duizend arbeidsplaatsen (ruim de helft van alle werkzame personen) in Amsterdam vervuld door inkomende forensen. Hiervan komt bijna 45 procent van buiten de MRA. De inkomende forensenstroom is fors groter dan de groep Amsterdammers die voor werk naar andere delen van Nederland reist. Dit geeft eens te meer aan dat de Amsterdamse economie een grote uitstraling heeft op Nederland. Ook vanuit de overige deelregio's van de MRA is Amsterdam netto-ontvanger van arbeidskrachten. Het pendeloverschot bedraagt daarmee naar schatting 212 duizend personen in 2017.

Binnen de MRA reizen de meeste forensen vanuit Amstelland-Meerlanden, Zaanstreek-Waterland en Regio Haarlem voor werk naar Amsterdam. Echter, ook vanuit Gooi en Vechtstreek en Almere-Lelystad is de inkomende forensenstroom relatief groot. Ongeveer twee derde van de 298 duizend werkzame Amsterdammers in 2017 heeft een baan in de eigen stad. Amsterdammers die elders in de MRA werken, doen dit vooral in Amstelland-Meerlanden en Gooi en Vechtstreek.

4.4 Gooi en Vechtstreek

De economie van Gooi en Vechtstreek

Regio Gooi en Vechtstreek is een samenwerkingsverband van zeven gemeenten: Blaricum, Gooise Meren, Hilversum, Huizen, Laren, Weesp en Wijdemeeren. De regio telt ruim 250 duizend inwoners. Hilversum is de grootste gemeente met bijna 90 duizend inwoners en Blaricum de kleinste met ongeveer 11 duizend inwoners.

De Monitor Plabeka 2016–2017 omschrijft Gooi en Vechtstreek als een groene regio met een hoge kwaliteit van werken, wonen en recreëren. Bovendien heeft de regio een goede bereikbaarheid vanuit zowel Amsterdam als Utrecht. De economie wordt gekenmerkt door de sectoren ICT, Groot- en Detailhandel en Gezondheidszorg. Daarbij staat Hilversum bekend als dé mediastad van Nederland. Tevens is de Creatieve industrie sterk vertegenwoordigd in Gooi en Vechtstreek.

Table 4.4 Kerngegevens Gooi en Vechtstreek

		2016	2013	2014	2015	2016	2017	2018*	2019*	
		aandeel in MRA (%)		jaarlijkse groei in %						
Bruto regionaal product	mln euro	10.514	7,5	-2,0	2,5	2,8	3,1	3,4	+	+
Arbeidsvolume (fte's)	x 1.000	106	8,4	-2,4	0,2	2,4	1,7	0	+	+
Werkzame personen	x 1.000	123	8,4	-1,5	-0,3	0,5	1,2	+	+	+
Bevolking	x 1.000	250	10,2	0,0	0,3	0,7	0,8	0,2	0,2	
Potentiële beroepsbevolking	x 1.000	181	9,7	0,6	0,0	0,6	0,6	1,1	0,0	0,8
Beroepsbevolking	x 1.000	127	9,5	0,0	-0,8	0,0	1,6	0,8	-1,1	0,7
Werkzame beroepsbevolking	x 1.000	120	9,5	-0,8	-1,7	1,7	1,7	1,7	-0,1	1,0
Beroepsbevolking naar opleiding		MRA								
Hoogopgeleid	in %	38,9	42,0							
Middelbaar opgeleid	in %	40,5	38,5							
Laagopgeleid	in %	20,6	19,5							
		aandeel in %								
Brutoparticipatiegraad	in %	70,2	71,8	70,4	69,8	69,4	70,2	69,9	69,2	69,1
Werkloosheid	in %	5,5	6,0	6,3	7,2	6,4	5,5	4,7	3,7	3,4

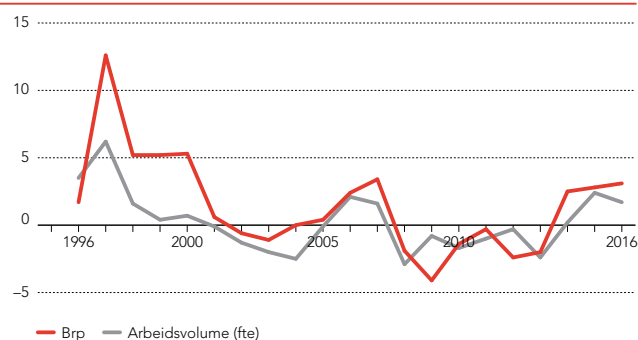
* Prognose (0: omvang economie en werkgelegenheid blijft naar verwachting ongeveer gelijk; +: positieve groei-
verwachting; +++: bovengemiddeld sterke groei-
verwachting). Het brp-groei-cijfer 2017 betreft de voorlopige raming van het CBS zoals gepubliceerd op 24 april 2018.
Bron: CBS (bewerking en prognose TNO/NEO Observatory)

Het brp van Gooi en Vechtstreek is, in vergelijking met het aandeel van deze regio in de totale bevolking van de MRA, relatief klein. Passend bij dit gegeven, groeide de economie van deze regio tot en met 2017 op een wat lager tempo dan het MRA-gemiddelde. Naar verwachting blijft de economie ook in 2018 en 2019 volgens dit zelfde patroon groeien. De bevolking neemt daarbij naar verwachting wat minder snel toe dan in de periode 2015–2017. De beroepsbevolking groeide in 2016 minder snel dan het aantal werkzame personen. Hierdoor zien we een groei in de bruto-participatiegraad. Tabel 4.4 laat zien dat de beroepsbevolking in 2016 voor het eerst in jaren stijgt (met 1,6 procent), terwijl er in 2014 sprake was van een krimp en in 2015 van nulgroei. Sinds 2015 is zowel het brp als de werkgelegenheid stabiel gegroeid en daarmee, in lijn met de ontwikkeling in de MRA, de werkloosheid gedaald. Naar verwachting neemt deze in 2018 en 2019 verder af.

Economische ontwikkeling per sector

De sector Informatie en communicatie blijft een grote sector in Gooi en Vechtstreek. De gemiddelde groei van deze sector in de periode 2010–2016 is net iets hoger dan de gemiddelde regionale groei in dezelfde periode. Andere grote sectoren die goed presteren in Gooi

Figuur 4.17 Na omslag in 2014 houdt de economische groei aan in Gooi en Vechtstreek
Bruto regionaal product (brp) en arbeidsvolume werkzame personen (fte's); groei in procenten; Gooi en Vechtstreek; 1996–2016

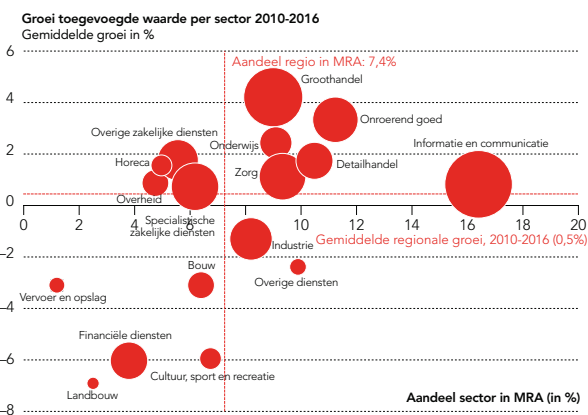

Bron: CBS (bewerking TNO/NEO Observatory)

en Vechtstreek zijn Groothandel, Zorg en Onroerend goed. De groei van deze sectoren zet door in het jaar 2016. Met name Groothandel groeit in toegevoegde waarde meer dan 4 procent; gezien de omvang van deze sector is dit, samen met de sector Onroerend goed, een aanjager van de economische groei in deze deelregio. We zien dat in de sectoren Overige zakelijke diensten en Specialistische zakelijke diensten de groei herstelt. Deze sectoren laten in de periode 2010–2016 een bovengemiddelde groei zien.

Figuur 4.18 Economie Gooi en Vechtstreek veert op, mede dankzij (groot)handel en de woningmarkt

Toegevoegde waarde per sector; gemiddelde jaarlijkse groei in procenten (verticale as), 2010–2016; procentueel aandeel sector in MRA (horizontale as); omvang (grootte van bol)*, 2016

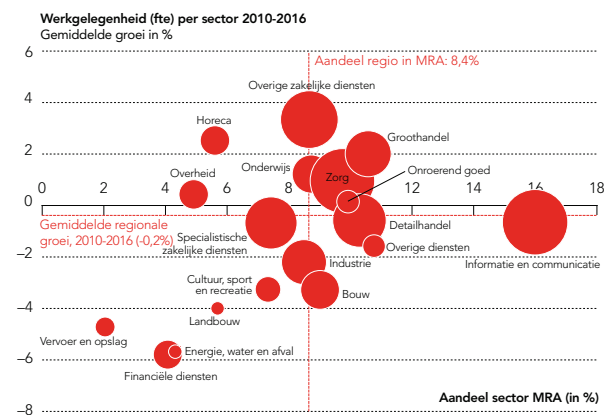

*De bolgrootte geeft uitsluitend de verhouding binnen de eigen regio weer. De omvang van de sectoren is zodoende niet vergelijkbaar met die van andere deelregio's.
Bron: CBS (bewerking TNO/NEO Observatory)

Een groot deel van de werkgelegenheid bevindt zich in de sectoren Informatie en communicatie, Groothandel, Zorg en Overige zakelijke diensten, kort gevolgd door Specialistische zakelijke diensten. De gemiddelde groei in werkgelegenheid in Overige Zakelijke diensten is (veel) hoger dan de groei in toegevoegde waarde in de periode 2010–2016. Opvallend is dat Specialistische zakelijke diensten, Detailhandel en Informatie en communicatie ondanks een positieve groei in toegevoegde waarde een dalende werkgelegenheid kennen.

Figuur 4.19 Overige zakelijke diensten (arbeidsbemiddeling) pijler van werkgelegenheids groei

Arbeidsvolume werkzame personen (fte's); gemiddelde jaarlijkse groei in procenten (verticale as), 2010–2016; procentueel aandeel sector in MRA (horizontale as); omvang (grootte van bol)*, 2016

*De bolgrootte geeft uitsluitend de verhouding binnen de eigen regio weer. De omvang van de sectoren is zodoende niet vergelijkbaar met die van andere deelregio's.
Bron: CBS (bewerking TNO/NEO Observatory)

Forensen (woon-werkverkeer)

Het aantal arbeidsplaatsen in Gooi en Vechtstreek is in balans met de omvang van het arbeidsaanbod uit de eigen regio. Naar schatting is in 2017 de omvang van zowel werkzame personen als de werkzame beroepsbevolking zo'n 122 duizend personen. Dit neemt niet weg dat er ook inwoners van Gooi en Vechtstreek zijn die elders in de MRA of Nederland werken, en omgekeerd. Zo is er een netto uitgaande forensenstroom van inwoners van Gooi en Vechtstreek naar Amsterdam en Amstelland-Meerlanden. Vanuit Almere-Lelystad is Gooi en Vechtstreek netto-ontvanger van arbeidskrachten. Ongeveer 44 procent van de 122 duizend arbeidsplaatsen in Gooi en Vechtstreek wordt vervuld vanuit de eigen regio; bijna 37 procent van de arbeidskrachten woont buiten de MRA. Inwoners van Gooi en Vechtstreek die elders werken, zijn daarentegen in sterkere mate op de MRA gericht. Net iets minder dan een kwart van de werkzame inwoners van Gooi en Vechtstreek heeft een baan buiten de MRA.

4.5 IJmond

De economie van IJmond

Regio IJmond bestaat uit de gemeenten Beverwijk, Heemskerk, Uitgeest en Velsen. Laatstgenoemde gemeente is met ruim 67 duizend inwoners de grootste en Uitgeest met ruim 13 duizend inwoners de kleinste in IJmond. Ten opzichte van de bevolkingsomvang heeft IJmond binnen de MRA een relatief kleine economie.

Meest kenmerkend voor de economie van IJmond is de staalindustrie. Daarnaast zijn de zeehaventerreinen rond het Noordzeekanaal van regionaal en (inter)nationaal economisch belang. In de Monitor Plabeka 2016–2017 valt te lezen dat in IJmond in een triple-helixconstructie (publiek-private samenwerking tussen bedrijven, kennisinstellingen en overheid) wordt samengewerkt op het gebied van innovatie en verduurzaming binnen de maakindustrie. In deze context worden onder andere de bouw en het onderhoud aan offshorewindmolens genoemd.

Het valt op dat er in 2015 sprake was van een negatieve groei, zeker in vergelijking met de jaren 2014 en 2016 en met de voorlopige groeiraming van het CBS voor 2017 (zie tabel 4.5). Uit de cijfers van het CBS blijkt dat meerdere belangrijke sectoren in 2015 een negatieve ontwikkeling doormaakten. Met name Industrie, met een groei van –6,7 procent in 2015, weegt hierin zwaar mee. Voor wat betreft de werkgelegenheidsontwikkeling speelt mee dat binnen de sector Industrie nog altijd een forse arbeidsproductiviteitsstijgingen worden gerealiseerd, onder andere door de implementatie van 'slimme', ICT-gedreven productieprocessen (ook wel 'Smart Industry' genoemd). Daarnaast zet internationale concurrentie de winstmarges onder druk (denk bijvoorbeeld aan dumping van Chinees staal). De voorlopige cijfers voor 2016 wijzen op een positiever beeld voor de sector Industrie, evenals de gerealiseerde brp-groei voor IJmond als geheel in 2017. De verwachting is dan ook dat de economie van IJmond zich positief blijft ontwikkelen in 2018 en 2019, waarbij de werkloosheid ook verder zal afnemen.

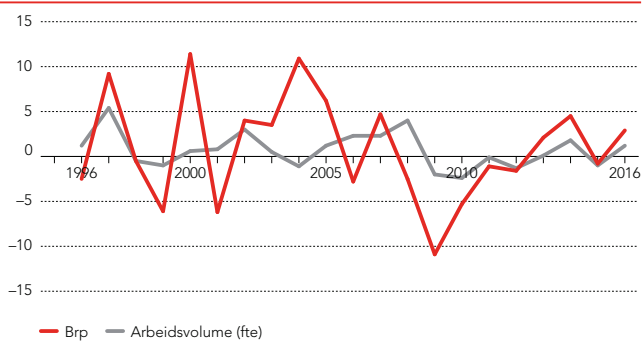

Tabel 4.5 Kerngegevens IJmond

		2016	2013	2014	2015	2016	2017	2018*	2019*	
		aandeel in MRA (%)		jaarlijkse groei in %						
Bruto regionaal product	mln euro	6.183	4,4	2,1	4,5	-0,8	2,9	3,3	+	+
Arbeidsvolume (fte's)	x 1.000	68	5,4	0,1	1,8	-1,0	1,2	+	+	0
Werkzame personen	x 1.000	83	5,7	-0,6	1,1	-2,4	0,8	+	+	+
Bevolking	x 1.000	196	8,0	0,0	0,1	0,3	0,5	0,4	0,1	0,1
Potentiële beroepsbevolking	x 1.000	146	7,8	0,7	0,0	0,0	0,7	0,7	0,0	0,6
Beroepsbevolking	x 1.000	105	7,9	0,0	0,0	1,0	1,0	1,0	0,1	0,9
Werkzame beroepsbevolking	x 1.000	100	8,0	-1,0	0,0	1,0	2,0	2,0	0,5	1,0
Beroepsbevolking naar opleiding		MRA								
Hoogopgeleid	in %	31,4	42,0							
Middelbaar opgeleid	in %	44,8	38,5							
Laagopgeleid	in %	23,8	19,5							
		aandeel in %								
Brutoparticipatiegraad	in %	71,9	71,8	71,0	71,0	71,7	71,9	72,1	72,1	72,3
Werkloosheid	in %	4,8	6,0	5,8	6,8	5,8	4,8	3,8	3,4	3,3

* Prognose (0: omvang economie en werkgelegenheid blijft naar verwachting ongeveer gelijk; +: positieve groei-verwachting; +++: bovengemiddeld sterke groei-verwachting).
 Het brp-groei-cijfer 2017 betreft de voorlopige raming van het CBS zoals gepubliceerd op 24 april 2018.
 Bron: CBS (bewerking en prognose TNO/NEO Observatory)

Figuur 4.20 Economische groei IJmond is volatiel vanwege sterke koppeling met de wereldmarkt
 Bruto regionaal product (brp) en arbeidsvolume werkzame personen (fte's); groei in procenten; IJmond; 1996–2016

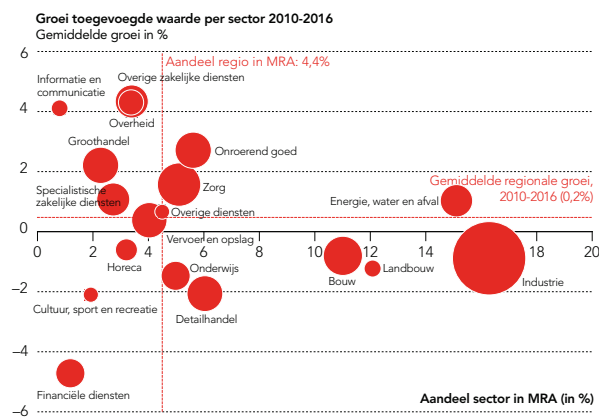

Bron: CBS (bewerking TNO/NEO Observatory)

Economische ontwikkeling per sector

De economie van IJmond wordt gedomineerd door de sector Industrie en is sterk afhankelijk van het bedrijf Tata Steel. Het herstel van de sector Industrie in de jaren 2013 en 2014, is in 2015 voor een groot deel tenietgedaan. De vooruitzichten voor de komende jaren zijn licht positief. De overige sectoren zijn redelijk evenredig verdeeld in deze regio. De sector Bouw heeft een negatieve gemiddelde groei van toegevoegde waarde in de periode 2010–2016, maar laat sinds 2013 weer een sterke bovengemiddelde groei zien met een groeiversnelling in 2016. De verwachting is dat de sterk vertegenwoordigde Bouwsector in de economie van IJmond ook in 2018 een positieve bijdrage aan de economische ontwikkeling levert, mede gelet op de goedgevulde orderportefeuilles. Daarbij zijn in IJmond relatief veel zzp'ers in de Bouw actief (zie ook paragraaf 3.3). Onder andere door het sentiment op de woningmarkt en te verwachten transformaties ten gevolge van de energietransitie, is er veel vraag naar hun vakexpertise waardoor zij wellicht hogere tarieven kunnen vragen.

Figuur 4.21 Economie IJmond sterk gedomineerd door ontwikkelingen in de Industrie
 Toegevoegde waarde per sector; gemiddelde jaarlijkse groei in procenten (verticale as); 2010–2016; procentueel aandeel sector in MRA (horizontale as); omvang (grootte van bol)*, 2016

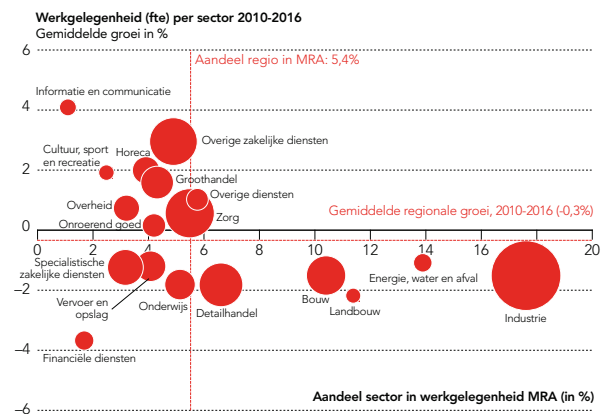

* De bolgrootte geeft uitsluitend de verhouding binnen de eigen regio weer. De omvang van de sectoren is zodoende niet vergelijkbaar met die van andere deelregio's.
 Bron: CBS (bewerking TNO/NEO Observatory)

In de periode 2010–2016 was de gemiddelde regionale economische groei in IJmond marginaal (0,2 procent), mede het gevolg van de negatieve ontwikkeling in 2015. Door de relatief lagere groei in vergelijking met andere deelregio's van de MRA, is het aandeel van het brp van IJmond in de MRA gedaald naar 4,4 procent in 2016.

Door de gematigde economische groei in de periode 2010–2016, was er in IJmond sprake van een daling van de werkgelegenheid (–0,3 procent per jaar). Meer recent is er echter sprake van een stijging van de werkgelegenheid (met gemiddeld 0,6 procent vanaf 2014). Daarbij hebben vooral dienstensectoren werkgelegenheid gecreëerd in IJmond.

Figuur 4.22 Dienstensectoren dragen werkgelegenheidsgroei IJmond
Arbeidsvolume werkzame personen (fte's); gemiddelde jaarlijkse groei in procenten (verticale as), 2010–2016; procentueel aandeel sector in MRA (horizontale as); omvang (grootte van bol)*, 2016

* De bolgrootte geeft uitsluitend de verhouding binnen de eigen regio weer. De omvang van de sectoren is zodoende niet vergelijkbaar met die van andere deelregio's.
Bron: CBS (bewerking TNO/NEO Observatory)

Forensen (woon-werkverkeer)

Vanwege de relatief kleine omvang van de economie van IJmond in verhouding tot de omvang van de werkzame beroepsbevolking, is een groot deel van de inwoners (bijna 59 procent van de werkzame beroepsbevolking) aangewezen op werk in andere regio's. Inwoners van IJmond pendelen binnen de MRA vooral naar Amsterdam, Regio Haarlem en Amsteland-Meerlanden. Voor deze drie regio's geldt dat er wel een omgekeerde forensenstroom is, maar dat deze kleiner is. Dit resulteert in een netto uitgaande pendelstroom van 18 duizend personen. Vanuit de rest van Nederland is IJmond juist netto-ontvanger van arbeidskrachten. Dit betekent dat ook een relatief groot deel van de arbeidsplaatsen in IJmond wordt vervuld door personen die buiten de MRA wonen. Bijna 30 procent van de werkzame personen bij bedrijven en instellingen in IJmond woont elders in Nederland.

4.6 Regio Haarlem

De economie van Regio Haarlem

Regio Haarlem (ook wel regio Zuid-Kennemerland genoemd) bestaat uit de gemeenten Bloemendaal, Haarlem, Haarlemmerliede en Spaarnwoude, Heemstede en Zandvoort. De gemeente Haarlem is met circa 160 duizend inwoners de derde gemeente binnen de MRA en heeft als hoofdstad van provincie Noord-Holland een sterke bestuurlijke functie. Ook trekt Haarlem als historische stad relatief veel toeristen aan en is het in trek als woonplaats. Dit laatste blijkt ook uit een stabiele bevolkingsgroei op een relatief hoog tempo in vergelijking met andere deelregio's van de MRA.

De Monitor Plabeka 2016–2017 omschrijft Regio Haarlem als een aantrekkelijk stedelijk milieu met ruimte voor ondernemen en een aangenaam landschap voor toerisme en recreatie. Regio Haarlem herbergt een relatief hoogopgeleide bevolking en een toenemend aantal expats. De ruimtelijke structuur is een combinatie van kust, stedelijk landschap, cultureel erfgoed en een hoogwaardig woonmilieu.

Tabel 4.6 Kerngegevens Regio Haarlem

		2016	2013	2014	2015	2016	2017	2018*	2019*	
		aandeel in MRA (%)		jaarlijkse groei in %						
Bruto regionaal product	mln euro	6.724	4,8	-1,5	-0,7	2,0	2,8	3,6	+	+
Arbeidsvolume (fte's)	x 1.000	78	6,2	-1,5	-1,8	-0,5	1,3	0	0	0
Werkzame personen	x 1.000	99	6,8	-2,4	-1,4	1,4	0,8	+	+	+
Bevolking	x 1.000	231	9,4	0,8	0,9	0,9	0,9	1,0	1,0	
Potentiële beroepsbevolking	x 1.000	170	9,1	1,2	1,2	0,0	1,2	0,6	1,4	1,0
Beroepsbevolking	x 1.000	121	9,1	2,6	0,0	0,8	0,8	1,7	0,1	1,2
Werkzame beroepsbevolking	x 1.000	115	9,1	0,9	0,0	1,8	1,8	1,7	1,9	1,5
Beroepsbevolking naar opleiding		MRA								
Hoogopgeleid	in %	45,5	42,0							
Middelbaar opgeleid	in %	35,5	38,5							
Laagopgeleid	in %	19,0	19,5							
		aandeel in %								
Brutoparticipatiegraad	in %	71,2	71,8	71,7	70,8	71,4	71,2	71,9	71,0	71,2
Werkloosheid	in %	5,0	6,0	6,7	6,7	5,8	5,0	4,9	3,1	2,8

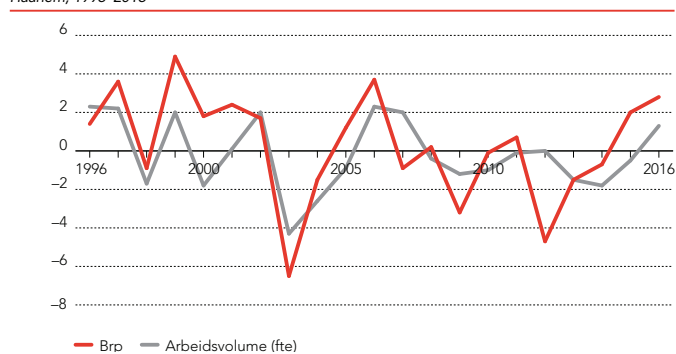
* Prognose (0: omvang economie en werkgelegenheid blijft naar verwachting ongeveer gelijk; +: positieve groei-
verwachting, +++: bovengemiddeld sterke groei-
verwachting). Het brp-groei-cijfer 2017 betreft de voorlopige raming van het CBS zoals gepubliceerd op 24 april 2018.
Bron: CBS (bewerking en prognose TNO/NEO Observatory)

Van 2012 tot en met 2014 kende Regio Haarlem een daling van het brp en de werkgelegenheid. Vooral de 'tweede dip' in 2012 die volgde op de Grote Recessie van 2008, trof de regio harder dan andere delen van de MRA. In 2015 is ook voor Regio Haarlem het tij gekeerd en groeit de economie weer, wat ook tot meer werkgelegenheid leidt. Mede op basis van de economische groeiversnelling in 2017 is de verwachting dat de economie van Regio Haarlem ook in 2018 en 2019 groeit. Mogelijk blijft de werkgelegenheidsontwikkeling daarbij wel achter ten opzichte van andere MRA-deelregio's. Wel zal de werkloosheid in 2018 en 2019 naar verwachting verder dalen. Deze ontwikkeling wordt mede ingegeven door een toename van de werkgelegenheid in andere delen van de MRA. Vanwege de relatief kleine economische omvang van Regio Haarlem (zowel op basis van het aandeel in brp als in werkgelegenheid) in verhouding tot het aandeel van de regio in de totale bevolking van de MRA en de relatief perifere ligging, domineert de woonfunctie: veel inwoners van Regio Haarlem werken elders in de MRA.

Economische ontwikkeling per sector

In de ontwikkeling van de toegevoegde waarde per sector sinds 2010 valt op dat (naast zakelijke diensten) vooral op personen gerichte (publieke) diensten in Zorg, Onderwijs, Horeca en Detailhandel (waarbij

Figuur 4.23 Economische groei in Regio Haarlem houdt ook nu stand
Bruto regionaal product (brp) en arbeidsvolume werkzame personen (fte's); groei in procenten; Regio Haarlem; 1996–2016

Bron: CBS (bewerking TNO/NEO Observatory)

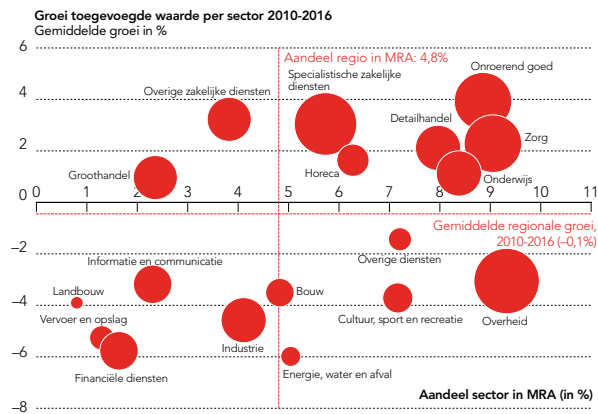
de twee laatstgenoemde sectoren het vooral moeten hebben van consumptieve bestedingen van zowel inwoners als bezoekers) zijn gegroeid. Dit groeipatroon is conform de dominante woonfunctie van Regio Haarlem.

Mede door de hoge druk op de Amsterdamse woningmarkt en elders in de MRA, wijken mensen uit naar Regio Haarlem. Onder andere dankzij de ontwikkelingen op de woningmarkt maakt de Bouw in Regio Haarlem vanaf 2016 weer een stevige groei door en geeft deze, tezamen met de sector Onroerend goed, de economie van Regio Haarlem een extra impuls.

Doordat de economische groei van Regio Haarlem, in vergelijking met andere delen van de MRA, laat op gang kwam, is het de enige deelregio waar de werkgelegenheid gemiddeld over de periode 2010–2016

Figuur 4.24 De economische groei van Regio Haarlem drijft op zakelijke diensten en consumenten

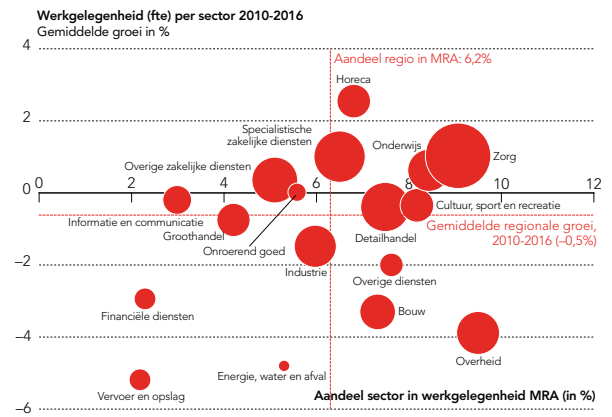
Toegevoegde waarde per sector; gemiddelde jaarlijkse groei in procenten (verticale as), 2010–2016; procentueel aandeel sector in MRA (horizontale as); omvang (grootte van bol)*, 2016

* De bolgrootte geeft uitsluitend de verhouding binnen de eigen regio weer. De omvang van de sectoren is zodoende niet vergelijkbaar met die van andere deelregio's. Bron: CBS (bewerking TNO/NEO Observatory)

Figuur 4.25 Tot 2016 per saldo nog een negatieve werkgelegenheidsontwikkeling in Regio Haarlem

Arbeidsvolume werkzame personen (fte's); gemiddelde jaarlijkse groei in procenten (verticale as), 2010–2016; procentueel aandeel sector in MRA (horizontale as); omvang (grootte van bol)*, 2016

* De bolgrootte geeft uitsluitend de verhouding binnen de eigen regio weer. De omvang van de sectoren is zodoende niet vergelijkbaar met die van andere deelregio's. Bron: CBS (bewerking TNO/NEO Observatory)

niet toenam. Horeca, Specialistische zakelijke diensten, Onderwijs en Zorg kenden wel enige toename van de werkgelegenheid. Vanaf 2014 groeit ook de werkgelegenheid in Informatie en communicatie.

Forensen (woon-werkverkeer)

De woonfunctie van Regio Haarlem komt tot uiting in een netto uitgaande pendelstroom van naar schatting 19 duizend personen in 2017. Dit saldo ontstaat uit een arbeidsaanbod van de werkzame beroepsbevolking van Regio Haarlem van 117 duizend personen tegenover (naar schatting) 98 duizend arbeidsplaatsen voor werkzame personen in 2017. Ongeveer 44 procent van deze arbeidsplaatsen wordt vervuld door inwoners van Regio Haarlem zelf. De omvang van de uitgaande forensenstroom van Regio Haarlem in 2017 is daarmee ongeveer 73 duizend personen. De meerderheid uit deze groep inwoners werkt in Amsterdam (27 duizend personen) en Amstelland-

Meerlanden (20 duizend personen). Daarnaast werken nog relatief veel inwoners van Regio Haarlem (17 duizend) buiten de MRA. Overigens is de omgekeerde forensenstroom van buiten de MRA naar Regio Haarlem groter. Regio Haarlem is tevens netto-ontvanger van arbeidskrachten uit de MRA-deelregio IJmond en in lichte mate uit Zaanstreek-Waterland. Het negatieve pendelsaldo ontstaat vooral vanuit de woon-werkrelatie met Amsterdam en Amstelland-Meerlanden. Daarmee is Haarlem en omgeving bij uitstek een woonregio voor mensen die in de nabijheid van of binnen de MRA werken.

4.7 Zaanstreek-Waterland

De economie van Zaanstreek-Waterland

Regio Zaanstreek-Waterland bestaat uit acht gemeenten: Beemster, Edam-Volendam, Landsmeer, Oostzaan, Purmerend, Waterland, Wormerland en Zaanstad. Zaanstreek-Waterland is van oudsher sterk georiënteerd op de (agro-)industrie en de hieraan gerelateerde logistiek, en op maritieme bedrijvigheid. Volgens de Plabeka Monitor 2016–2017 is er in de regio nog voldoende ruimte voor bedrijven in deze sectoren. In de Plabeka Monitor wordt Zaanstreek-Waterland ook als aantrekkelijk genoemd voor creatieve ondernemers, mede vanwege de ligging in het groene en waterrijke achterland van Amsterdam. Door de verbondenheid met Amsterdam zijn er ook kansen voor stadsverzorgende diensten en bouwbedrijven.

In lijn met de voorlopige CBS-raming over 2017, groeit de economie van Zaanstreek-Waterland in 2018 en 2019 naar verwachting in een tempo dat iets lager is dan het groeitempo in de deelregio's die de 'middengroep' in de MRA vormen (Almere-Lelystad, Gooi en Vechtstreek en IJmond). Daarnaast neemt de werkloosheid in Zaanstreek-Waterland, na de scherpe gerealiseerde daling in 2017, naar verwachting in 2018 en 2019 verder af.⁴ Aan de ontwikkeling in 2017 ligt vermoedelijk ten grondslag dat in de MRA juist onder laag- en middelbaar opgeleiden de werkloosheid sterk afnam. Beide segmenten zijn relatief sterk vertegenwoordigd in de beroepsbevolking van Zaanstreek-Waterland. Ervan uitgaande dat hoogopgeleide inwoners van Zaanstreek-Waterland al grotendeels werken, is de verwachting dat de werkloosheidsdaling in 2018 en 2019 ook met name lager en middelbaar opgeleiden zal betreffen. Daarbij is de werkgelegenheidsontwikkeling in andere delen van de MRA van groot belang, omdat Zaanstreek-Waterland de grootste netto uitgaande pendelstroom heeft van alle deelregio's in de MRA.

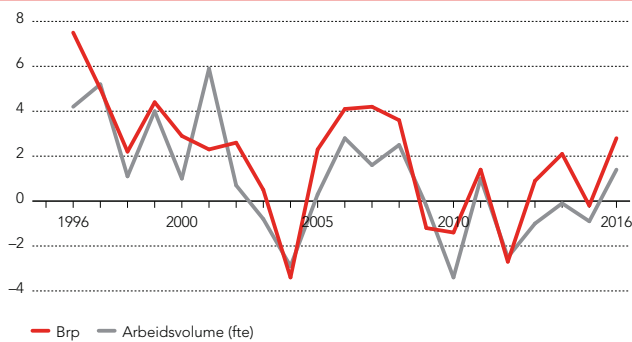
⁴ Wel merken we op dat er sprake is van een onzekerheidsmarge rondom de scherpe aanhoudende werkloosheidsdaling in Zaanstreek-Waterland. Mogelijk werkt het cijfer van 2017 – dat gebaseerd is op een steekproef van het CBS – voorsnog (te) sterk door in de regionale doorvertaling van de prognose voor de MRA als geheel.

Tabel 4.7 Kerngegevens Zaanstreek-Waterland

		2016	2013	2014	2015	2016	2017	2018*	2019*	
		aandeel in MRA		jaarlijkse groei in %						
		(%)								
Bruto regionaal product	mln euro	8.693	6,2	0,9	2,1	-0,2	2,8	3,2	+	+
Arbeidsvolume (fte's)	x 1.000	101	8,0	-1,0	-0,1	-0,9	1,4	0	0	0
Werkzame personen	x 1.000	129	8,9	1,3	0,3	-2,1	1,0	+	+	+
Bevolking	x 1.000	331	13,5	0,5	0,4	0,5	0,7	0,4	0,1	1,0
Potentiële beroepsbevolking	x 1.000	249	13,4	0,4	0,4	0,0	0,4	0,4	0,5	0,5
Beroepsbevolking	x 1.000	176	13,2	1,7	-1,1	0,0	1,1	-0,6	0,5	0,7
Werkzame beroepsbevolking	x 1.000	167	13,3	0,6	-1,2	1,2	2,5	0,6	1,6	1,4
Beroepsbevolking naar opleiding		MRA								
Hoogopgeleid	in %	28,7	42,0							
Middelbaar opgeleid	in %	46,6	38,5							
Laagopgeleid	in %	24,7	19,5							
		aandeel in %								
Brutoparticipatiegraad	in %	70,7	71,8	71,3	70,2	70,2	70,7	70,0	70,0	70,1
Werkloosheid	in %	5,7	6,0	7,4	7,5	6,3	5,7	3,4	2,9	2,3

* Prognose (0: omvang economie en werkgelegenheid blijft naar verwachting ongeveer gelijk; +: positieve groei-verwachting; +++: bovengemiddeld sterke groei-verwachting).
 Het brp-groei-cijfer 2017 betreft de voorlopige raming van het CBS zoals gepubliceerd op 24 april 2018.
 Bron: CBS (bewerking en prognose TNO/NEO Observatory)

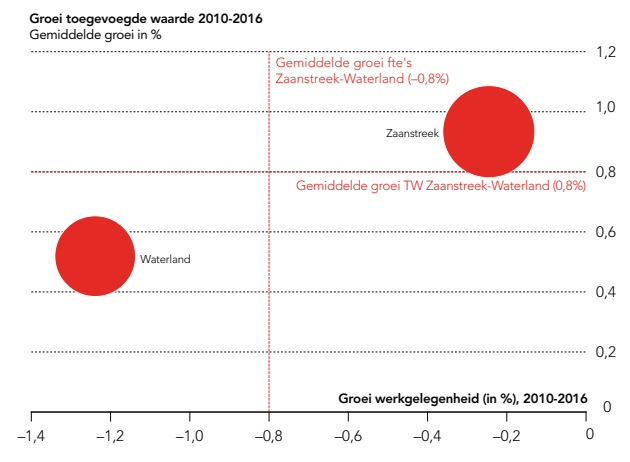
Figuur 4.26 De economische groei van Zaanstreek-Waterland beweegt volatiel mee met de wereldmarkt
 Bruto regionaal product (brp) en arbeidsvolume werkzame personen (fte's); groei in procenten;
 Zaanstreek-Waterland; 1996-2016

Bron: CBS (bewerking TNO/NEO Observatory)

De economische groei van Zaanstreek-Waterland werd in 2015 afge-reemd, vooral door negatieve ontwikkelingen in gemeente Zaanstad. Daardoor was er per saldo in zowel Zaanstreek als Waterland tussen 2010 en 2016 sprake van een relatief geringe economische groei in vergelijking met andere delen van de MRA. Daarbij ging deze ontwik-keling in Zaanstreek-Waterland nog niet gepaard met een breed gedra-gen toename van de werkgelegenheid. Uit de nieuwste CBS-cijfers blijkt dat zowel in 2014 als in 2015 de werkgelegenheidsontwikkeling (gemeten in fte's van werkzame personen) in Zaanstreek nog nega-tief was. Tussen 2014 en 2016 kende Waterland wel een gemiddeld positieve groei van de werkgelegenheid. In beide deelgebieden was in 2016 weer sprake van een krachtige groei van de toegevoegde waarde. De krimp van de Zaanse economie in 2015 maakt echter dat de toegevoegde waarde in Waterland vanaf 2014 gemiddeld sneller groeide dan in Zaanstreek (in tegenstelling tot de gemiddelde ontwik-keling over de periode 2010-2016, zoals weergegeven in figuur 4.27).

Figuur 4.27 Tussen 2010 en 2016 was er in zowel Zaanstreek als Waterland jobless growth
 Toegevoegde waarde (verticale as) en werkgelegenheid fte's (horizontale as); gemiddelde
 jaarlijkse groei in procenten, 2010-2016; omvang toegevoegde waarde (grootte van bol), 2016

Toegevoegde waarde (verticale as) en werkgelegenheid fte's (horizontale as); gemiddelde jaarlijkse groei in procenten, 2010-2016; omvang toegevoegde waarde (grootte van bol), 2016
 Bron: CBS (bewerking TNO/NEO Observatory)

Economische ontwikkeling per sector

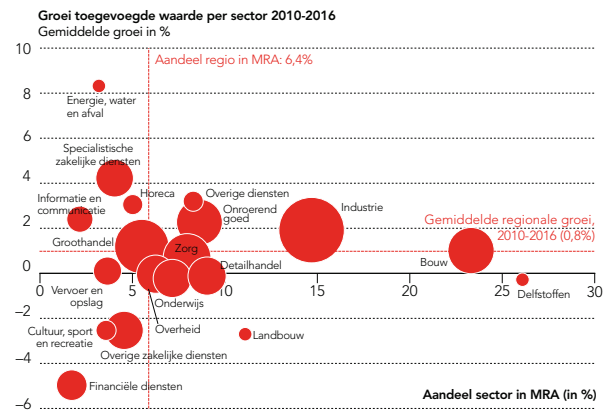
De economie van Zaanstreek-Waterland is relatief divers. Naast Groothandel, Zorg en Onroerend goed leveren ook Specialistische en Overige zakelijke diensten een substantiële bijdrage aan het brp van Zaanstreek-Waterland. In de gehele periode 2010-2016 waren met name de sectoren Industrie, Groothandel en Specialistische zakelijke diensten de pijlers van de toegevoegdewaardeontwikkeling. Hierbij is opvallend dat juist Specialistische zakelijke diensten, en dan vooral in Zaanstreek, de economische groei in 2015 afremde. Daarnaast maakte specifiek in 2015 ook Vervoer en opslag in Zaanstreek een sterke negatieve ontwikkeling door. Dit, terwijl deze sector – onder andere door de overslag van aan de voedingsmiddelenindustrie gerelateerde goederen (zoals cacao) – juist nauw verweven is met de zich stabiel positief ontwikkelende industrie in de regio. Het is op basis van de CBS-cijfers niet duidelijk wat deze eenmalige rem op de economische ontwikkeling in Specialistische zakelijke diensten en Vervoer en opslag precies heeft veroorzaakt. Anders dan de Financiële diensten in Zaanstreek-Waterland, waar al langer een negatieve trend in toegevoegdewaardeontwikkeling zichtbaar is, lijkt het eerder om een incident⁵ te gaan. Bij betrokkenen in de regio is bekend dat enkele bedrijven die actief zijn in de productie van en handel in voedingsmiddelen, (uitbreidings) investeringen doen, onder andere in een distributiecentrum of in nieuwe vestigingen. Wel geldt bij Vervoer en opslag dat winstmarges vanwege concurrentie (onder andere door buitenlandse chauffeurs) onder druk staan.

De werkgelegenheid is in Zaanstreek-Waterland redelijk gelijk verdeeld over beide deelgebieden, en is grofweg in lijn met de verdeling van het brp en de werkgelegenheid. Zowel ten aanzien van brp als werkgelegenheid is de economie van Zaanstreek net wat groter dan die van Waterland. In vergelijking met andere deelregio's van de MRA is de werkgelegenheidsontwikkeling in Zaanstreek-Waterland achtergebleven. Ondanks de algemene opleving die de Bouwsector doormaakt in de MRA, is deze achterblijvende werkgelegenheidsontwikkeling juist zichtbaar in deze sterk oververtegenwoordigde sector in Zaanstreek-Waterland. Blijkbaar kon hier met de toenemende vraag naar arbeidskrachten nog in relatief sterke mate worden teruggevallen

⁵ 'Toegevoegde waarde' is een macro-economisch begrip, waarbij omzet enerzijds en alle kosten die gemoeid zijn met de productie anderzijds ('het intermediair gebruik') worden geaggregeerd tot een gehele sector binnen de regio. Soms is er daarbij sprake van een 'statistische boeking' in een specifiek jaar van bijzondere exploitatieresultaten in de sector.

op restcapaciteit in het bestaande reservoir van arbeidskrachten. Vooral Groot- en Detailhandel en Horeca zijn de pijlers van de werkgelegenheidsontwikkeling vanaf 2014 geweest. De meest omvangrijke werkgevers, Zorg en Industrie, zijn met hun lichte toename in arbeidsvraag daarnaast van grote waarde voor Zaanstreek-Waterland.

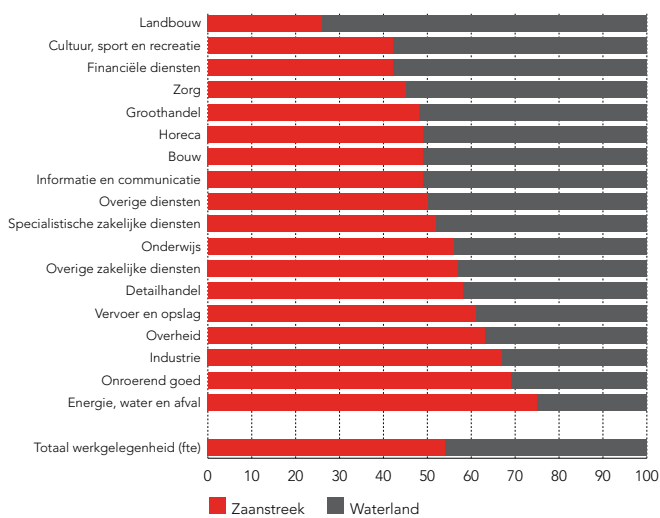
Figuur 4.28 Economie Zaanstreek-Waterland is divers, met kernprofiel rond Industrie en Bouw
Toegevoegde waarde per sector; gemiddelde jaarlijkse groei in procenten (verticale as), 2010-2016; procentueel aandeel sector in MRA (horizontale as); omvang (grootte van bol)*, 2016

* De bolgrootte geeft uitsluitend de verhouding binnen de eigen regio weer. De omvang van de sectoren is zodoende niet vergelijkbaar met die van andere deelregio's.
Bron: CBS (bewerking TNO/NEO Observatory)

Figuur 4.29 In veel sectoren is de werkgelegenheid redelijk gelijk verdeeld tussen Zaanstreek en Waterland

Arbeidsvolume (fte's) per sector, aandeel Zaanstreek en Waterland in procenten; 2016

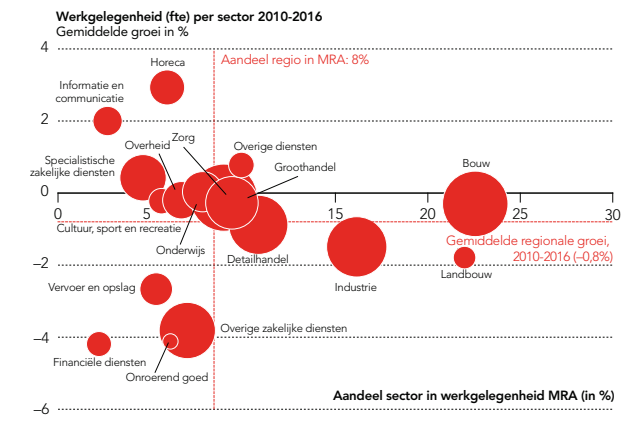
Bron: CBS (bewerking TNO/NEO Observatory)

Forensen (woon-werkverkeer)

Er waren in 2017 168 duizend werkzame inwoners tegenover een geschatte arbeidsvraag bij bedrijven en instellingen in de regio van 130 duizend personen. Per saldo heeft Zaanstreek-Waterland daarmee een netto uitgaande pendelstroom van 38 duizend personen. Veruit de grootste pendelstroom gaat richting Amsterdam. Dit betreft ruim 55 procent van de totaal 96 duizend forensen die dagelijks vanuit Zaanstreek-Waterland vertrekken naar hun werk buiten de woonregio. Daarnaast bevinden zich in Amstelland-Meerlanden veel werkgevers voor inwoners van Zaanstreek en Waterland. De woon-werkrelatie met andere delen van de MRA is nagenoeg in balans wat betreft in- en uitgaande pendel. Bovendien betreft dit relatief weinig personen. De verbondenheid via de arbeidsmarkt is groter met de rest van

Figuur 4.30 Gemiddeld nog achterblijvende werkgelegenheidsontwikkeling in Industrie en Bouw

Arbeidsvolume werkzame personen (fte's); gemiddelde jaarlijkse groei in procenten (verticale as), 2010-2016; procentueel aandeel sector in MRA (horizontale as); omvang (grootte van bol)*, 2016

* De bolgrootte geeft uitsluitend de verhouding binnen de eigen regio weer. De omvang van de sectoren is zodoende niet vergelijkbaar met die van andere deelregio's.
Bron: CBS (bewerking TNO/NEO Observatory)

Nederland. Zaanstreek-Waterland vervult daarbij vooral een rol als werkgever voor mensen die buiten de MRA wonen. De inkomende pendelstroom vanuit Overig Nederland is ongeveer twee keer groter dan het aantal inwoners van Zaanstreek-Waterland dat buiten de MRA werkt.

Bijlagen

Bijlage 1 Begrippenlijst	137
Bijlage 2 Gemeenten in de MRA per regio	141
Bijlage 3 Afbakening economische sectoren	142
Bijlage 4 Woon-werkbalans en woon-werkverkeer	146
Bijlage 5 Referenties	150
Bijlage 6 Verantwoording	154

Toegevoegde waarde: het verschil tussen marktprijzen en basisprijzen

Het totaal van alle toegevoegde waarde in een economie (omzet minus verbruik) wordt berekend in basisprijzen. Als daarbij het saldo van productgebonden belastingen en subsidies, en het verschil tussen toegerekende en afgedragen btw worden opgeteld, spreken we over het bruto binnenlands product in marktprijzen. De jaarlijkse verandering daarvan is bekend als 'economische groei'.

Het bbp/brp in marktprijzen is alleen goed bekend voor nationale en regionale totalen. De toegevoegde waarde van sectoren in regio's is in basisprijzen. Het bbp/brp is ongeveer 10 tot 15 procent hoger dan de toegevoegde waarde in basisprijzen. Het verschil in groei kan enige tienden van een procent zijn. Voor alle regio's in de MRA zijn beide totaalcijfers beschikbaar.

In deze publicatie zijn nationale en internationale cijfers altijd bbp in marktprijzen. Bij de vergelijking met Nederland, Europa en andere grootstedelijke regio's wordt het bbp in marktprijzen gebruikt. Bij sectorale (cluster)vergelijkingen en de cijfers per deelregio wordt de toegevoegde waarde in basisprijzen gebruikt. De sectoren van iedere regio tellen op tot de totale toegevoegde waarde van de (deel)regio in basisprijzen.

Bijlage 1 Begrippenlijst¹

Arbeidsproductiviteit

Arbeidsproductiviteit is een maatstaf voor de efficiëntie waarmee wordt gewerkt.

Voor de economie als geheel is dit het bruto binnenlands product (in marktprijzen) gedeeld door het arbeidsvolume. Voor de arbeidsproductiviteit van bedrijfstakken wordt in plaats van het bruto binnenlands product de bruto toegevoegde waarde in basisprijzen gebruikt. De uitkomst is de voortgebrachte hoeveelheid bbp of toegevoegde waarde per voltijd baan. De arbeidsproductiviteit is een belangrijke economische indicator: een groeiende arbeidsproductiviteit verhoogt de welvaart van een land (of regio) en de winst van ondernemingen. De arbeidsproductiviteit kan bijvoorbeeld verhoogd worden door meer of beter gebruik te maken van machines. Sommige beroepen, zoals dat van kapper of violist, zijn van nature arbeidsintensief. Hier valt dan ook maar weinig arbeidsproductiviteitswinst te behalen. Dit verklaart voor een belangrijk deel de grote verschillen in arbeidsproductiviteit tussen bedrijfstakken.

Arbeidsvolume

De hoeveelheid arbeid die is ingezet in het productieproces, uitgedrukt in arbeidsjaren.

Arbeidsjaren zijn alle banen (voltijd en deeltijd) omgerekend naar voltijd banen, ook wel voltijdequivalenten (vte of fte) genoemd.

Arbeidsinkomensquote

Het aandeel van de beloning voor arbeid in de netto toegevoegde waarde. De beloning voor arbeid is de loonsom van werknemers plus de (toegerekende) beloning voor zelfstandigen en meewerkende gezinsleden.

Bevolking

Alle personen ongeacht hun leeftijd.

Beroepsbevolking

Alle personen van 15 tot en met 74 jaar die werken of officieel werkloos zijn.

¹ Bron: CBS (via www.cbs.nl) en TNO

Bruto-arbeidsparticipatie

Beroepsbevolking als percentage van de potentiële beroepsbevolking. Ook wel 'brutoparticipatie'.

Bruto binnenlands product (bruto regionaal product), in marktprijzen

Het bruto binnenlands product (bbp), of voor regio's binnen een land het bruto regionaal product (brp), is een maat voor de omvang van de economie. Deze wordt berekend uit de som van de waarde die door ondernemingen, huishoudens en overheden wordt toegevoegd aan de goederen en diensten die zij hebben moeten verbruiken om hun producten te kunnen maken. Deze som staat bekend als de toegevoegde waarde 'in basisprijzen'. Om tot het bbp 'in marktprijzen' te komen, wordt hierbij het saldo van productgebonden belastingen en subsidies én het verschil tussen toegerekende en afgedragen btw opgeteld.

Economische groei

De voor inflatie gecorrigeerde groei van het *bruto binnenlands product* (of bruto regionaal product). Economische groei kan ook worden uitgedrukt in *toegevoegde waarde*. De voor inflatie gecorrigeerde groei wordt ook wel 'volume-groei' of 'reële groei' genoemd.

Gewerkte uren

Het totaal aantal uren feitelijk gewerkte tijd van iemand die betaalde arbeid verricht.

Intermediair verbruik

De producten die in de verslagperiode zijn verbruikt in het productieproces, gewaardeerd tegen aankooprijzen, exclusief aftrekbare btw. Dit kunnen al dan niet in de verslagperiode aangekochte grondstoffen, halffabricaten en brandstoffen zijn, maar ook diensten zoals communicatiediensten, schoonmaakdiensten en diensten van externe accountants.

Locatiequotiënt

Het locatiequotiënt geeft aan in welke mate vestigingen van bedrijven in een bepaalde sector zijn oververtegenwoordigd of ondervertegenwoordigd ten opzichte van het gemiddelde in Nederland (of in de MRA, zoals gebruikt in hoofdstuk 4). Zie ook de omschrijving van *Specialisatiegraad*.

Niet-actieve bevolking

Alle personen in de leeftijd 15 tot en met 74 jaar die niet werken en niet officieel werkloos zijn.

Overige bevolking

Personen van 0 tot en met 14 jaar en 75 jaar en ouder.

Persoon met een (migratie) achtergrond

Een persoon heeft een westerse achtergrond als hij, zij of één van de ouders in Europa (exclusief Turkije), Noord-Amerika of Oceanië is geboren. Ook Indonesië en Japan worden tot de westerse landen gerekend. Als een persoon of één van de ouders in een ander land is geboren, heeft deze persoon volgens de definitie van CBS een niet-westerse migratieachtergrond.

Persoonlijk inkomen

Het persoonlijk inkomen (van werknemers of zelfstandigen) omvat inkomen uit arbeid, inkomen uit eigen onderneming, uitkering van inkomensverzekeringen en uitkering betreffende sociale voorzieningen (met uitzondering van kinderbijslag).

Potentiële beroepsbevolking

Alle personen van 15 tot en met 74 jaar.

Productie

De waarde van alle voor de verkoop bestemde goederen (ook de nog niet verkochte) en de ontvangsten voor bewezen diensten, alsmede de waarde van producten met een markequivalent die voor eigen gebruik zijn geproduceerd zoals investeringen in eigen beheer, eigen woningdiensten en landbouwproducten voor eigen consumptie door landbouwers.

Specialisatiegraad

De specialisatiegraad (in jargon ook locatiequotiënt genoemd) toont of een sector in een regio over- of ondervertegenwoordigd is ten opzichte van het landelijk of regionaal gemiddelde. Het regionale aandeel van een sector wordt afgezet tegen het nationale aandeel van die sector. Als het aandeel van de sector op regionaal niveau hetzelfde is als op nationaal niveau, dan is de specialisatiegraad 1. Is het regionale aandeel lager dan het nationale aandeel, dan is de score lager dan 1 (ondervertegenwoordiging) en bij een hoger aandeel in de regio is de specialisatiegraad hoger dan 1 (oververtegenwoordiging). In de

Economische Verkenningen MRA worden deze waarden (omwille van de leesbaarheid van figuren) vermenigvuldigd met 100.

Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen)

Het verschil tussen de productie (in basisprijzen) en het *intermediair verbruik* (exclusief aftrekbare btw). Een basisprijs is het bedrag dat een producent daadwerkelijk overhoudt van de verkoopprijs van een goed of dienst. Dit is de verkoopprijs exclusief de handels- en vervoersmarge en exclusief productgebonden belastingen en subsidies.

Vestiging van bedrijven

Elke afzonderlijk gelegen ruimte, elk afzonderlijk terrein of complex van ruimten of terreinen, benut door een onderneming voor de uitoefening van haar activiteiten. Iedere onderneming bestaat uit ten minste één vestiging. Meerdere locaties van een bedrijf binnen één postcodegebied worden als één vestiging beschouwd.

Werkloosheid

Aantal werklozen als percentage van de beroepsbevolking.

Werkloze beroepsbevolking

Alle personen zonder betaald werk, die recentelijk naar werk hebben gezocht en daarvoor direct beschikbaar zijn.

Werkzame beroepsbevolking

Alle personen van 15 tot en met 74 jaar die werken, ongeacht de arbeidsduur.

Werkzame personen

Tot de werkzame personen behoren alle personen die betaalde arbeid verrichten, ook al is het maar voor één uur of enkele uren per week. Werkzame personen kunnen worden onderscheiden in werknemers en zelfstandigen (zzp'ers).

Bijlage 2 Gemeenten in de MRA per regio

IJmond

Beverwijk
Heemskerk
Uitgeest
Velsen
Castricum*

Amstelland- Meerlanden

Regio
Haarlemmermeer
Aalsmeer
Haarlemmermeer
Uithoorn
Overig
Amstel-Meerlanden
Amstelveen
Diemen
Ouder-Amstel

Zaanstreek- Waterland

Zaanstreek
Wormerland
Zaanstad
Waterland
Landsmeer
Oostzaan
Beemster
Edam-Volendam
Purmerend
Waterland

Regio Haarlem

Bloemendaal
Haarlem
Haarlemmerliede en
Spaarwoude
Heemstede
Zandvoort

Amsterdam

Amsterdam

Almere-Lelystad

Almere
Lelystad

Gooi en Vechtstreek

Blaricum
Gooise Meren
Hilversum
Huizen
Laren
Weesp
Wijdmeren

* Castricum maakt geen deel uit van de bestuursregio Metropoolregio Amsterdam. In de geanalyseerde databestanden is Castricum wel onderdeel van regio IJmond

Bijlage 3 Afbakening economische sectoren

Standaard bedrijfsindeling van bedrijfstakken

De sectorale afbakening voor deze *Economische Verkenningen MRA* is gebaseerd op de Standaard Bedrijfsindeling (SBI 2008) van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). In 2012 publiceerde het CBS voor het eerst regionale statistieken in deze indeling. Met behulp van enkele aanvullende databronnen is deze basisindeling op enkele punten aangepast. Code D en E zijn samengevoegd tot Energie, water en afval. Code G, Handel, is gesplitst in Groothandel en Detailhandel. Ten behoeve van de leesbaarheid zijn in figuren kortere namen gebruikt en zijn codes B (Delfstoffen) en T (Huishoudens) in de meeste figuren buiten beschouwing gelaten.

Sectorindeling: SBI 2008

A. Landbouw

- Landbouw, bosbouw en visserij

B. Delfstoffen

- Winning van aardolie en aardgas
- Winning van overige delfstoffen

C. Industrie

- Voedings- en genotmiddelen
- Textiel, kleding, lederwaren en schoenen
- Hout, kurk, riet, papier en karton
- Drukkerijen
- Cokesoven, aardolie en chemische producten
- Farmaceutische grondstoffen en producten
- Rubber, kunststof en minerale producten
- Metaal
- Computers en elektronische, optische en elektrische apparatuur
- Machines en apparaten
- Auto's en overige transportmiddelen
- Meubels en overige goederen
- Reparatie en installatie van machines

D. + E. Energie, water en afval

- Productie en distributie van en handel in elektriciteit, aardgas, stoom en lucht
- Winning en distributie van water
- Afvalwaterinzameling
- Afvalinzameling en recycling
- Sanering en overig afvalbeheer

F. Bouw

- Bouwnijverheid

G. Groothandel

- Landbouwproducten
- Voedings- en genotmiddelen
- Consumentenartikelen
- Medische instrumenten, laboratoriumbenodigdheden en farmaceutische producten
- ICT-apparatuur
- Hightechsystemen en -machines
- Overige gespecialiseerde groothandel, vooral chemische producten
- Handelsbemiddeling

G. Detailhandel

- Detailhandel

H. Vervoer en opslag

- Vervoer over land
- Vervoer over water
- Luchtvaart
- Opslag en dienstverlening voor vervoer
- Post en koeriers

I. Horeca

- Logiesverstrekking
- Eet- en drinkgelegenheden

J. Informatie en communicatie

- Uitgeverijen
- Productie en distributie van films, tv-programma's en geluidsopnamen
- Uitzenden van radio- en televisieprogramma's
- Telecommunicatie
- Diensten op het gebied van informatietechnologie
- Diensten op het gebied van informatie

K. Financiële diensten

- Banken, beleggingsinstellingen, kredietverleners en financieel adviseurs
- Verzekeringen en pensioenfondsen
- Overige financiële dienstverlening

L. Onroerend goed

- Verhuur van en handel in onroerend goed

M. Specialistische zakelijke diensten

- Juridische dienstverlening, accountancy, belastingadvisering en administratie
- Holdings (geen financiële), concerndiensten en managementadvisering
- Architecten, ingenieurs, keuring en controle
- Speur- en ontwikkelingswerk
- Reclame en marktonderzoek
- Industrieel ontwerp en vormgeving, fotografie, vertaling en overige consultancy

N. Overige zakelijke diensten

- Verhuur en lease van auto's, machines, consumentenartikelen en overige roerende goederen
- Arbeidsbemiddeling en uitzendbureaus
- Reisorganisaties en reserveringsbureaus
- Beveiliging en opsporing
- Facilitymanagement en reiniging
- Overige zakelijke diensten zoals secretariële dienstverlening, callcenters, incassobureaus en veilingen

O. Overheid

- Openbaar bestuur, overheidsdiensten en verplichte sociale verzekeringen

P. Onderwijs

- Primair, voortgezet, middelbaar en hoger onderwijs
- Overig onderwijs

Q. Zorg

- Gezondheids- en welzijnzorg

R. Cultuur, sport en recreatie

- Kunst
- Culturele uitleencentra, archieven, musea, dieren- en plantentuinen, natuurbehoud
- Loterijen en kansspelen
- Sport en recreatie

S. Overige dienstverlening

- Verenigingen, belangengroepen en politieke organisaties
- Reparatie van consumentenartikelen
- Wellness, overige diensten en uitvaartbranche

T. Huishoudens

- Huishoudens als werkgever
- Productie voor eigen gebruik

Bijlage 4 Woon-werkbalans en woon-werkverkeer

Tabel B1 Woon-werkbalans MRA naar deelregio

Aantal werkzame personen (x 1.000, tenzij anders aangegeven); 2017

	Amsterdam	Amstelland- Meerlanden	Zaanstreek- Waterland	Gooi en Vechtstreek	Almere-Lelystad	Regio Haarlem	IJmond
Werkzame personen	659	280	130	122	112	98	84
Woont in eigen regio	298	77	72	54	59	44	42
Inkomende pendel	361	203	58	68	53	55	42
Waarvan MRA	199	110	19	23	8	31	17
Waarvan buiten MRA	162	94	39	45	45	23	25
Werkzame beroepsbevolking	447	175	168	122	141	117	102
Werkt in eigen regio	298	77	72	54	59	44	42
Uitgaande pendel	149	98	96	68	82	73	60
Waarvan MRA	80	71	77	38	40	57	44
Waarvan buiten MRA	69	27	19	30	42	17	16
Inkomende – uitgaande pendel (x1.000) (Woon-werkbalans)	212	105	-38	0	-29	-19	-18
	Aandeel in %						
Woont / werkt in eigen regio	45	28	55	44	53	44	50
Woont elders in MRA	30	39	15	19	7	32	20
Woont buiten MRA	25	33	30	37	40	24	30

Bron: CBS (bewerking NEO Observatory/TNO)

Tabel B2 Woon-werkverkeer binnen de MRA en met Overig Nederland

Pendelmatrix; aantal werkzame personen (x 1.000); 2017

Werkt in:	Woont in:	Amsterdam	Amstelland- Meer- landen	Zaanstreek- Water- land	Almere-Lelystad	Gooi en Vecht- streek	Regio Haarlem	IJmond	Overig Nederland	Totaal werkzame personen
Amsterdam		298	57	53	23	25	27	15	162	659
Amstelland-Meerlanden		51	77	13	9	8	20	9	94	280
Zaanstreek-Waterland		8	2	72	1	1	2	6	39	130
Gooi en Vechtstreek		3	1	0	59	4	0	0	45	112
Almere-Lelystad		10	2	2	7	54	1	1	45	122
Regio Haarlem		5	9	3	1	1	44	13	23	98
IJmond		3	2	6	0	0	6	42	25	84
Overig Nederland		69	27	19	42	30	17	16		
Totaal werkzame beroepsbevolking		447	175	168	141	122	117	102		

Bron: CBS (bewerking NEO Observatory/TNO)

Tabel B3 Woon-werkverkeer binnen de MRA en met overig delen van Nederland

Pendelmatrix; aantal werkzame personen (x 1.000); 2017

Rijdtotaal is het aantal arbeidsplaatsen in de werkregio. Kolomtotaal is de werkzame beroepsbevolking naar woonregio.

	Amsterdam	Amstelland-Meerlanden	Zaanstreek-Waterland	Gooi en Vechtstreek	Almere-Lelystad	Regio Haarlem	IJmond	Totaal MRA	Utrecht	Zuid-Holland	Kop van Noord-Holland	Midden Nederland	Zuid-Nederland	Noord-Nederland	Totaal werkzame personen	Waarvan intern MRA	Waarvan extern MRA
Amsterdam	298	57	53	25	23	27	15		53	45	28	17	13	5	659	497	162
Amstelland-Meerlanden	51	77	13	8	9	20	9		25	44	10	7	6	2	280	187	94
Zaanstreek-Waterland	8	2	72	1	1	2	6		2	2	33	1	1	0	130	91	39
Gooi en Vechtstreek	10	2	2	54	7	1	1		25	6	2	7	4	2	122	77	45
Almere-Lelystad	3	1	0	4	59	0	0		5	3	1	30	2	3	112	67	45
Regio Haarlem	5	9	3	1	1	44	13		3	9	9	1	1	0	98	75	23
IJmond	3	2	6	0	0	6	42		1	3	18	1	1	1	84	59	25
Totaal MRA									114	113	101	64	27	13			
Utrecht	27	9	4	19	7	4	2	72									72
Zuid-Holland	21	13	4	4	3	7	3	56									56
Midden Nederland	6	1	1	4	26	1	1	40									40
Kop van Noord-Holland	5	2	10	1	1	2	9	31									31
Zuid-Nederland	8	2	1	2	4	1	1	18									18
Noord-Nederland	1	0	0	0	1	0	0	3									3
Totaal werkzame beroepsbevolking	447	175	168	122	141	117	102										
Waarvan intern MRA	378	148	149	92	99	100	86										
Waarvan extern MRA	69	27	19	30	42	17	16		114	113	101	64	27	13			

Noord-Nederland: Groningen, Friesland en Drenthe
Midden-Nederland: Overijssel, Gelderland en overig Flevoland
Zuid-Nederland: Zeeland, Noord-Brabant en Limburg
Bron: CBS (bewerking NEO Observatory/TNO)

Tabel B4 Verandering woon-werkverkeer binnen de MRA en met overige delen van Nederland

Verandering pendelstromen van de MRA; aantal personen x 1.000; 2014-2017;

Rijdtotaal is het aantal arbeidsplaatsen in de werkregio. Kolomtotaal is de werkzame beroepsbevolking naar woonregio.

	Amsterdam	Amstelland-Meerlanden	Zaanstreek-Waterland	Gooi en Vechtstreek	Almere-Lelystad	Regio Haarlem	IJmond	Totaal MRA	Utrecht	Zuid-Holland	Kop van Noord-Holland	Midden Nederland	Zuid-Nederland	Noord-Nederland	Totaal werkzame personen	Waarvan intern MRA	Waarvan extern MRA
Amsterdam	18	7	6	3	2	3	1		12	3	9	5	0	0	68	39	29
Amstelland-Meerlanden	6	4	0	1	1	0	2		4	10	1	2	2	1	34	13	21
Zaanstreek-Waterland	-3	-1	2	0	0	0	1		-2	-1	4	-1	0	0	-1	0	0
Gooi en Vechtstreek	1	0	-1	1	0	0	0		-1	0	1	0	0	0	2	1	1
Almere-Lelystad	-1	-1	-1	0	2	0	0		0	0	-1	0	-1	0	-1	0	-2
Regio Haarlem	-1	0	-2	0	0	2	1		0	1	1	0	0	0	2	1	1
IJmond	0	0	1	0	0	0	-1		0	0	-2	0	0	0	-1	0	-1
Totaal MRA									15	13	12	6	1	0			
Utrecht	6	1	0	0	0	1	0	8									8
Zuid-Holland	3	1	1	1	0	0	0	5									5
Midden Nederland	0	0	0	1	4	0	0	5									5
Kop van Noord-Holland	1	0	0	0	0	0	1	3									3
Zuid-Nederland	0	0	0	0	0	0	0	0									0
Noord-Nederland	0	0	0	0	0	0	0	0									0
Totaal werkzame beroepsbevolking	30	11	7	6	10	6	5										
Waarvan intern MRA	20	9	7	4	5	5	4										
Waarvan extern MRA	10	2	0	2	5	1	1		15	13	12	6	1	0			

Bron: CBS (bewerking NEO Observatory/TNO)

Bijlage 5 Referenties

Bureau Buiten (2017). *Ruimte voor werken in de MRA van Morgen: 2017–2030. Excellente werklocaties in de Metropoolregio Amsterdam. Uitvoeringsstrategie Plabeka 3.0*, Utrecht.

Bureau Buiten (2018). *Monitor Plabeka: Ontwikkelingen werklocatiemarkt MRA 2016–2017*, Utrecht.

Centraal Planbureau (2017). *Decemberraming 2017. Economische Vooruitzichten 2018*, CPB Policy Brief 2017/13, Den Haag.

Centraal Planbureau (2017). *Macro Economische Verkenning 2018*, Den Haag.

Centraal Planbureau (2017). *Actualisatie Middellangetermijnverkenning 2018–2021*, CPB Notitie dd. 27 oktober 2017, Den Haag.

Centraal Planbureau (2018). *Raming CEP 2018*. CPB Policy Brief 2018/06, Den Haag.

Europese Commissie (2017). *European Economic Forecast. Autumn 2017*, DG ECFIN Institutional Paper no. 063, Brussel.

Europese Commissie (2018). *European Economic Forecast. Spring 2018*, DG ECFIN Institutional Paper no. 077, Brussel.

Gemeente Amsterdam (2011). *Economische Verkenningen Metropoolregio Amsterdam 2011*, Amsterdam.

Gemeente Amsterdam (2014). *Economische Verkenningen Metropoolregio Amsterdam 2014*, Amsterdam.

Gemeente Amsterdam (2015). *Economische Verkenningen Metropoolregio Amsterdam 2015*, Amsterdam.

Gemeente Amsterdam (2016). *Economische Verkenningen Metropoolregio Amsterdam 2016*, Amsterdam.

Gemeente Amsterdam (2017). *Economische Verkenningen Metropoolregio Amsterdam 2017*, Amsterdam.

International Monetary Fund (2017). *World Economic Outlook 2017*, Washington DC.

ING Economisch Bureau (2017). *De regionale economie in 2018*, Amsterdam.

Statistische bronnen

CBS, Arbeidsrekeningen
CBS, Banen van werknemers en afstand woon-werk; woon- en werkregio's
CBS, Nationale rekeningen
CBS, Regionale rekeningen (macro-economische kerncijfers, productieproces, economische groei)
CBS, Bevolkingsstatistiek
CBS, Enquête beroepsbevolking
CBS, Bestand hoogste opleidingen
CBS, Zelfstandigen, inkomen en vermogen, regio.
Gemeente Amsterdam, Onderzoek Informatie en Statistiek
LISA (2016), werkgelegenheids- en vestigingenregister
Eurostat
OECD

Specifieke referenties paragraaf 3.2 Internationalisering

Bakens, J. en P. Mulder (2014). Living apart together: de waardering van etnische diversiteit. In: J. Bakens, H.L.F. de Groot, P. Mulder & C.-J. Pen (red.), *Soort zoekt soort. Clustering en sociaaleconomische scheidingslijnen in Nederland*, Platform31, pp. 105–120, Den Haag.

Bakens, J., R.J.G.M. Florax, H.L.F. de Groot en P. Mulder (2018). *Living Apart Together: the economic value of ethnic diversity in cities*, Tinbergen Institute Discussion Paper 2018-029/VIII. Amsterdam-Rotterdam.

Brakman, S., J.H. Garretsen en C. van Marrewijk (2006). *Cross-border mergers & acquisitions: the facts as a guide for international economics*, CESifo working paper no. 1823, München.

Centraal Bureau voor de Statistiek (2017). *Internationaliseringmonitor 2017-II Internationale Handel in Diensten*, Den Haag.

Centraal Bureau voor de Statistiek (2012). *Internationaliseringmonitor 2012*, Den Haag.

Centraal Planbureau (2008). *The Internal Market and the Dutch Economy Implications for trade and economic growth*, CPB Document no. 168, Den Haag.

De Groot, H.L.F. (2012). *Pieken in de Polder?!*, Vrije Universiteit Amsterdam.

De Groot, H.L.F., J. Poot en M.J. Smit (2009). Agglomeration, innovation and regional development: theoretical perspectives and meta-analysis. In: P. Nijkamp en R. Capello, *Handbook of Regional Growth and Development Theories*. Edward Elgar, Cheltenham.

Groot, S.P.T., H.L.F. de Groot en M.J. Smit (2011). Regional Wage Differences in the Netherlands: Micro Evidence on Agglomeration Externalities, *Journal of Regional Science*, 54 (3), pp. 503–523.

Kahanec, M. (2012). *Skilled Labor Flows: Lessons from the European Union*. IZA Research Reports, no. 49, Bonn.

Kuypers, F., A. Lejour, O. Lemmers en P. Ramaekers (2012). *Kenmerken van Wederuitvoerbedrijven*, Centraal Bureau voor de Statistiek en Centraal Planbureau, Heerlen/Den Haag.

Kuypers, F., A. Lejour, O. Lemmers en P. Ramaekers (2012). *Export draagt 29 procent bij aan Nederlandse economie*, geraadpleegd op 6 april 2018 via <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2012/06/export-draagt-29-procent-bij-aan-nederlandse-economie>.

Nocke, V. en S. Yeaple (2007). Cross-border mergers and acquisitions vs. greenfield foreign direct investment: The role of firm heterogeneity, *Journal of International Economics*, 72 (2), pp. 336–365.

Rodrik, D. (2011). *The globalization paradox: Democracy and the future of the world economy*, W.W. Norton & Co, New York.

Rodrik, D. (2018). What do trade agreements really do?, *Journal of Economic Perspectives*, 32 (2), pp. 73–90.

Sociaal Economische Raad (2010). *Arbeidsmigratie. Advies 2014/09*. Den Haag: SER.

Smit, M.J., M. Abreu en H.L.F. de Groot (2015). Micro-evidence on the Determinants of Innovativeness in the Netherlands, *Papers in Regional Science*, 94 (2), pp. 249–272.

Smit, M., J. Möhlmann, O. Raspe en H.L.F. de Groot (2015). *De Vaart der Volkeren: Buitenlandse bedrijven en hun werknemers in Amsterdam en de rest van Nederland*, Planbureau voor de Leefomgeving, Den Haag.

Waal, J. van der (2009). De invloed van immigratie op de lonen in Amsterdam en Rotterdam. *Sociologie*, 5 (1), 89–111.

Bijlage 6 Verantwoording

Het bestuurlijke Platform Economie van de Metropoolregio Amsterdam heeft gevraagd zorg te dragen voor de totstandkoming van de *Economische Verkenningen Metropoolregio Amsterdam 2018*. De publicatie is tot stand gekomen met een financiële bijdrage uit het Regionaal Budget.

Vervolgens is een stuurgroep gevormd bestaande uit Martijn van Vliet (voorzitter, tevens hoofdeconoom Gemeente Amsterdam Economie), Linda Koeman (Gemeente Amsterdam Economische Zaken), Jeroen Slot (Gemeente Amsterdam Onderzoek, Informatie en Statistiek), Antonio Carretero de Jong (Amsterdam Economic Board), Edwin Oskam (Amsterdam Economic Board), Martin Bekker (Stadsregio Amsterdam) en Jan Nijman (Gemeente Zaanstad). Daarnaast is een brede klankbordgroep gevormd bestaande uit ambtelijke vertegenwoordigers van MRA en enkele ondernemingen. Het proces is begeleid door Linda Koeman.

Samenstelling Klankbordgroep

Martijn van Vliet (voorzitter)	Gemeente Amsterdam Economische Zaken
Linda Koeman	Gemeente Amsterdam Economische Zaken
Jeroen Slot	Gemeente Amsterdam Onderzoek, Informatie en Statistiek
Antonio Carretero de Jong	Amsterdam Economic Board
Martin Bekker	MRA Bureau
Hinne Paul Krolis	Gemeente Almere
Haydée op t Veld	Gemeente Amstelveen
Jan Appelman	Gemeente Haarlem
Michiel Overkamp	Gemeente Haarlemmermeer
Joost de Koning	Gemeente Hilversum
Robert-Jan Moorman	Gemeente Lelystad
Harry Buseman	Gemeente Purmerend
Jan Nijman	Gemeente Zaanstad
Jan Willem Kooijmans	Gemeente IJmond
Michel van Wijk	Provincie Noord-Holland
Wil van Woerkom	Provincie Flevoland
Gaston Tchang	Haven Amsterdam
Rico Luman	ING Amsterdam
Eelco Gelauff	Rabobank Amsterdam

Colofon

De Economische Verkenningen Metropoolregio Amsterdam 2018 (EVMRA) is een uitgave van de Gemeente Amsterdam, Economische Zaken in opdracht van Platform Economie Metropoolregio Amsterdam.

De EVMRA wordt gemaakt door een consortium van TNO, NEO observatory, Vrije universiteit Amsterdam en Ecorys.

Auteurs

Mohammed Chahim (TNO), Thijmen van Bree (TNO), Henri L.F. de Groot (Vrije Universiteit Amsterdam), Maureen B.M. Lankhuizen (Vrije Universiteit Amsterdam), Walter J.J. Manshanden (NEO Observatory), Atze Verkennis en Siebe Stellingwerf (Ecorys).

Met medewerking van: Corine Bonte (TNO), Olaf Koops (NEO Observatory), en Evgueni Poliakov (TNO).

Productie

Linda Koeman, Gemeente Amsterdam, Economische Zaken (coördinatie)

Tom van Veenhuijzen, Veenhuijzen Vormgeving (vormgeving)

Cris Toala Olivares (foto Royal Flora, hoofdstuk 2)

Nationale beeldbank (foto omslag en overige foto's)

Evert Nieuwenhuis, www.evertnieuwenhuis.nl (eindredactie)

Gitta Glas, GG Tekstcorrectie (tekstcorrectie)

Damen Drukkers, Werkendam (drukkerij)

Aanvullende informatie over de Economische Verkenningen MRA en de gebruikte data zijn te vinden op: www.metropoolregioamsterdam.nl/evmra

Copyright© 2018 Gemeente Amsterdam Economische Zaken. Alle rechten voorbehouden. Het is geoorloofd gegevens uit deze Economische Verkenningen MRA te gebruiken in andere publicaties, mits daarbij de bron duidelijk en nauwkeurig wordt vermeld.